

VIETU, LIETU UN CILVĒKU STĀSTI

STĀSTNIECĪBAS TRADĪCIJAS
LATVIJAS KULTŪRTELĀ

VIETU, LIETU UN CILVĒKU STĀSTI

STĀSTNIECĪBAS TRADĪCIJAS
LATVIJAS KULTŪRTELPĀ

UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas izdevums par stāstniecības tradīciju saglabāšanu un attīstību

Izdevuma mērķis ir veicināt stāstniecības tradīciju atpazīstamību Latvijā un stiprināt to lomā nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā un kultūrtelpas bagātināšanā. Izdevumā analizēta stāstniecības loma individuālo prasmju izkopšanā un kopienu attīstībā, tajā arī ieteikumi stāstniekiem un stāstu pasākumu rīkotājiem, kā veidot veiksmīgu sadarbību ar kopienu un stiprināt turpmāku tradīciju attīstību Latvijas kultūrtelpā. Interesanta sadaļa ir arī par stāstniecību Zviedrijā.

Izdevuma sagatavošanu un e-publicēšanu finansiāli atbalstījuši

UNESCO
Latvijas
Nacionālā komisija

Kultūras ministrija

Latvijas Nacionālais
kultūras centrs

Sastādītāja **Māra Mellēna**

Literārā redaktore **Rita Grīnvalde**

Mākslinieks **Andris Lamsters**

Dizains, makets: **Jānis Sipjagins**

Vāka foto: **Guntis Eniņš**

Fotogrāfijas no autoru un informantu personīgajiem arhīviem

Izdevums sagatavots e-publicēšanai grāmatu apgādā SIA *Mātrinājums*

© UNESCO Latvijas Nacionālā komisija, 2021

Adrese: Pils laukums 4–206, Rīga, LV-1050

Tālrunis: +371 67325109

E-pasts: office@unesco.lv

Mājaslapa: www.unesco.lv

ISBN 978-9984-31-724-3

Saturs

Māra Mellēna. Ievads	6
Martīns Heidegers. Lauku ceļš	10
Sandis Laime. Vietu valences pieeja tautas naratīvu pētniecībā	13
Baiba Īvāne. Atcerēties nedrīkst aizmirst. Jelgavas pilsētas bibliotēkas stāsti	36
Agita Lapsa. Kamanu segas stāsti	49
Evija Maļkeviča-Grundele. Ceļotāja stāsti laikā un telpā – pieredzē balstītas atziņas stāstnieka pašizausmei	75
Guntis Pakalns. Stāstnieka vieta mūsdienās – kāda stāstnieka dienasgrāmata, 2018	97
Māra Mellēna. Stāsti un stāstnieki ikdienas un kultūras atmiņas ietvarā ...	121
Mega Nemgorde. Teiku zeme Zviedrijā, Krūnuberjas reģionā	143
Baiba Krogzeme-Mosgorda. Bērni – folkloras teicēji stāstnieku konkursā „Teci, teci, valodiņa”	167
Wilhelmīne Jakimova. Stāstnieks bērnu auditorijā	182
Aelita Ramane. Pasaku terapija – iekšējo resursu aktivizēšana ar brīnumainiem līdzekļiem	197
Zane Šmite. Balss krāsas. To veidošanas paņēmieni	207
Rihards Kūlis. Martīna Heidegera „lauku ceļš”	223
Māra Mellēna. Nobeigums	225

„Katra kustība ieiet kopdarbā.”

(Aspazija)

Lai radītu iekļaujošu, līdzsvarotu un līdztiesīgu sabiedrību un vidi, izšķiroša būs ikviena spēja reizē samazināt un paplašināt savu redzesleņķi – samazināt tik ļoti, lai pamanītu detaļas, novērtētu, kā jūtas ne tikai cits cilvēks, bet arī puķe, putns un zvērs, un paplašināt tik spēcīgi, lai ieraudzītu, kāda ir kopaina, un saprastu, ka no manas rīcības ir atkarīgs pasaules ēkas stiprums. Šeit talkā nāk stāsti, jo caur tiem mēs veidojam attieksmi, savijam kopā cilvēku un vidi, centrā liekot vērtības, kas iekodētas mūsu kultūras mantojumā.

Baiba Moļņika,

UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas ģenerālsekretāre

Jo ilgāk šajā pasaulē dzīvoju, jo vairāk saprotu, ka nav vienas taisnības, tāpat kā nav vienas vēstures. Mums katram ir jāsameklē sava taisnība, un katram pašam jāatrod tie stāsti un tie stāstnieki, kuros klausīties un kuriem ticēt. Jo labi izstāstīts stāsts reizēm ir vērtīgāks pat par zinātnisku traktātu. Rietumāfrikas tautas savu vēsturi glabā griotu stāstos, kuros tiek saglabāts un tālāk nodots tautai svarīgais un būtiskais. Manuprāt, ir ļoti svarīgi novērtēt stāstniecības milzīgo nozīmi savas kultūratmiņas un savas vēstures veidošanā.

Gita Lancere, Latvijas Nacionālā kultūras centra
nemateriālā kultūras mantojuma eksperte

Pandēmija ierobežojusi satikšanos un saviesīgo dzīvi kopumā. Stāstu vakari, stāstu naktis, stāstnieku festivāli – tie nu šķiet piederam teiksmainai pagātnei. Taču apbrīnojama ir stāstīšanas un pašu stāstu dzīvotspēja, kaut arī tehnoloģiju pastarpinātā veidā. Nesen esmu atklājusi jaunu stāstu klausīšanās prieku raidierakstos (t. i., podkāstos) – runātāju piedzīvojumos ar cilvēciskām veiksmēm un neveiksmēm.

Rīta Grīnvalde, LU Literatūras, folkloras un mākslas
institūta vadošā pētniece, Latviešu folkloras krātuves vadītāja

levads

Jau aptuveni 25 gadus stāstniecība Latvijā darbojas kā nozīmīga kopienu tradīciju pārmantošanas veicinātāja, paaudžu sadarbības un zināšanu pārneses nodrošinātāja. Stāstu stāstīšana un klausīšanās ir demokrātisks saziņas veids, kas paver iespēju pievērsties tradicionālajai kultūrai un nemateriālā kultūras mantojuma apgūšanai cilvēkiem ar visdažādākajām pieredzēm un prasmēm, arī tiem, kam šķiet, ka ikdienā nav itin nevienas mantotas tradīcijas. Līdzdalība stāstnieku sarīkojumos, to sagatavošana lauku pētījumos, savstarpējās sarunās, diskusijās, semināros un vasaras skolās, to īstenošana ar dažādu projektu palīdzību paver katram iesaistītajam jaunu radošas pašizpausmes lauku un nemitīgas izaugsmes iespējas dialogā ar stāstiem, stāstniekiem un citiem sadarbības partneriem. Tā pilnveidojas stāstnieku meistarība un dažādu kopienu izpratne par stāstniecības vietu un lomu ikdienas un svētku situācijās.

Stāstniecības procesu analīze, refleksija par īstenotajām aktivitātēm un nākotnes virzības stratēģiju formulēšana ir ikgadējās stāstnieku konferences mērķis, misija un piensums stāstniecības tradīciju kopšanā. Latvijā ik gadu tiek rīkoti dažādi konkursi, projekti un iniciatīvas, stāstu vakari un festivāli, pandēmijas ietekmē nu jau gandrīz gadu tas notiek virtuālajā telpā, lai nemitīgi atgādinātu sabiedrībai, ka stāstniecībai, kas tiek praktizēta ikdienā, darbā un sadzīvē, ir īpaša vērtība Latvijas kultūrtelpas bagātināšanā, kopienas veidošanā un katra pašizaugsmes rosināšanā, kā arī valodas daudzveidības saglabāšanā un pilnveidē.

Rakstu krājums „Vietu, lietu un cilvēku stāsti” apkopo Latvijas stāstnieku, naratīvu un stāstniecības procesu pētnieku pieredzi, kura izkristalizējusies III Latvijas stāstnieku konferences

„Stāsti par vietām, lietām un cilvēkiem” ziņojumos, kuri pārta-
puši rakstos. Konference 2018. gadā iezīmēja Latvijas Stāstnie-
ku asociācijas stratēģiskos darbības virzienus nākamajai des-
mitgadei:

- darboties kopienu kultūrtelpu tradīciju apzināšanā un kopšanā, izceļot tai raksturīgos stāstus un stāstniekus;
- līdzdarboties novadpētniecības stāstu apzināšanā un popularizēšanā;
- dažādos veidos iesaistīties jaunās paaudzes izglītoša-
nas un emocionālas labsajūtas nodrošināšanas procesos,
piedāvājot satikšanos ar stāstu;
- turpināt stāstnieku prasmju pilnveides apmācību;
- attīstīt starptautisku sadarbību, apgūt jaunu pieredzi
un dalīties ar saviem veiksmes un izaicinājumu stāstiem.

Novadpētniecība, piederība vietējai kopienai aktualizē vietu
stāstus un rosina pievērsties stāstu saistībai ar vietu. Kā precī-
zi norāda viena no vadošajām stāstu pētniecēm Latvijā Sanita
Reinsone, „pēdējās desmitgadēs ainava/vieta/telpa ir kļuvu-
si par vienu no folkloras pētniecības tematiskajiem centriem,
folkloras pētniekiem vairāk nekā jebkad iepriekš pievērsties
kolektīvajām un individuālajām telpām, vietas un cilvēka sav-
starpējām attiecībām, subjektīvajām un emocionālajām telpas
dimensijām”.¹ Savukārt filosofe Skaidrīte Lasmane atgādina, ka
vietas telpiskā izpausme nav bezpersoniska, tā ir eksistenciāla.
Ar savu fizisko un garīgo (simbolisko) nozīmi, kas ietver tādas
vērtības kā mājvieta (iegūta vai zaudēta), piederība (dzimtā
puse, tikšanās vieta, dzīvesvieta), patvērums un drošība, kas
savukārt nes līdzzi rūpes, gādību, kopšanu, aizsardzību, tā rada
virkni visdažādāko stāstu, kas iezīmē vērtību centrus un dažā-
das attieksmju nianses. No vietas uz vietu ved ceļš, un, kā to
eleganti savā esejā par lauku ceļu parāda Martīns Heidegers,
kultūrtelpas reālie un domu ceļi savās izpausmēs ir līdzīgi. Tie
aizved tālu pasaulē un dod iespēju atgriezties mājās, un katram
ceļa gājējam savs stāsts – atšķirīgs tas būs klaidonim, tūristam
un svētceļniekam, pavisam cits darbarūķim vai bērnam brīvdie-
nās. Bet ceļš ir kultūras zīme, kas vieno stāstus un cilvēkus.

Lietas ir neatņemama cilvēku dzīves sastāvdaļa. Tās ir liet-
derīgas, tām ir sava vieta un tās var būt vienkārši derīgas, bet
var būt arī skaistas, īpašu meistaruru darinātas – un tā ir vesela

¹ Reinsone S.
*Apmaldīšanās poētika
teikās, stāstos un
sarunās*. Rīga: LU
Literatūras, folkloras
un mākslas institūts,
2017. 158. lpp.

pasaule, kas atklājas lietu un cilvēku attiecībās – no amatnieka meistarstiķa līdz patērniecības ideoloģijas izaicinātām lietošanas izvirtībām, no mājvietas minimālisma līdz pārpilnībai un ceļa meklējumos pie „maz – tas nozīmē daudz” un svarīgi ir, lai būtu diezgan nevis daudz. Kā teicis Protagors no Abdērām – „cilvēks ir visu lietu mērs”.

Tāpēc gan par vietām, gan lietām – rūpējas un stāsta cilvēki, par sevi tai skaitā, un dažādās kultūrtelpās satiekas lietas un cilvēki, vietas un cilvēki, vietējie cilvēki un citi cilvēki. Tur pastāv tā dzīves pasaule, kas ir stāstu iedvesmotāja, tur rodas stāsti, kas top par katras kultūrtelpas spēcīgām izpausmēm gan vārdos, gan zīmēs, gan simbolos.

Rakstu autori iezīmē stāstniecības amplitūdu no vietas valences un stāsta mijiedarbes apjēgšanas Sanda Laimes rakstā līdz indivīda iekšējās pasaules apzināšanai, izmantojot pasaku kā terapijas līdzekli Aelitas Ramanes pieredzes stāstā. Stāsts kā radošas pašizpausmes lauks Baibas Krogzemes-Mosgordas rakstā, analizējot jaunās paaudzes iesaistīšanos stāstniecības prasmju pilnveidē, un Vilhelmīnes Jakimovas stāsts par stāstnieka spēlēm ar bērniem, lai dotu iespēju piedzīvot radīt un izteikt prieku.

Baiba Īvāne aicina sadzirdēt Jelgavas pilsētas bibliotēkas ēkas stāstu, kas izcelts no trīskāršas aizmiršanas. Agita Lapsa parāda stāsta atrašanu, gatavojoties stāstnieku festivālam, kas aizved tālos dzimtas stāstu savījumos, izgaismojot rozes, kamanu segas, saimnieces Edītes un viņas dzimtu ceļus Latvijas kultūrtelpā vairāk nekā 100 gadu garumā. Ar kādu īpašu ceļojuma, sava kāzu ceļojuma, pieredzi dalās Evija Maļkeviča-Grundele. Mega Nemgorde iepazīstina ar Dienvidzviedrijas teiku mantojumu un tā iedzīvināšanas pieredzi vietējā kopienā un plašā pasaulē, ar starptautisku stāstnieku festivālu starpniecību dodot iespēju zviedru stāstiem un stāstniekiem doties pasaules ceļos un pasaules stāstniekiem ciemoties Jungbi stāstnieku festivālos. Guntis Pakalns aicina ielūkoties stāstnieka dienasgrāmatā, kas vienlaikus ir stāstniecības procesu dokumentēšana un stāstnieka pašrefleksija, dialogā ar sevi konstruējot stāstnieka identitāti. Māra Mellēna aicina no dažādiem skatupunktiem palūkoties uz atmiņu kā kultūrtelpai būtisku sociālu veidojumu, detalizētāk pievērsties kultūras atmiņai un tās lomai identitātes noturības uzturēšanā. Īpaša vērtība krājumā ir Zanes Šmites piedāvātajam ieskatam balss krāsu veidošanas paņēmienos, jo

balss ir katra stāstnieka ikdienas instruments, kura kopšana, saprātīga attīstīšana un saudzīga lietošana ir šī instrumenta ilgtspējas garantis.

Kopumā – stāsts kā mantotas gudrības pārneses instruments, kultūras atmiņas balss ir krājuma uzmanības centrā, lai rosinātu stāstīt, klausīties un, bagātinot sevi, pilnveidotu kultūrtelpu ap sevi, bet kultūra jau nav nekas cits kā satikšanās vieta, kur tiekas lieta, lietas jēga, vieta, vietas jēga, cilvēks un cits cilvēks. Un par katru tikšanos savs stāsts.

Māra Mellēna

Martīns Heidegers (*Martin Heidegger*)

Lauku ceļš

Tas ved no pils dārza vārtiem uz Ēnridu. Pils parka vecās liepas nolūkojas pāri mūrim tam nopakaļ, vienalga, vai tas Lieldienu laikā gaiši atspīdētu starp dīgstošo zelmeni un pamodinātājām pļāvām, vai arī Ziemassvētkos zem sniega kupenām pazustu skatienam aiz tuvākā pakalna.

No lauka malā stāvošā krusta tas pagriežas uz meža pusi.

Vedot gar mežmali, tas sveic augstu ozolu, kura pakājē nolikts rupji tēsts sols.

Dažkārt uz tā atradies kāds dižo domātāju apcerējums, kuru centies atšķetināt iesācēja neveiklais prāts. Kad mīklas drūzmējās cita aiz citas un nebija redzama nekāda izeja, palīdzēja lauku ceļš.

Jo tas klusībā virza kājas pa līkumoto gājumu cauri skopās zemes plašumam.

Aizvien no jauna doma senajos apcerējumos vai savos meklējumos brižiem atgriežas pie gājuma, kuru lauku ceļš vij pāri klajumam. Lauku ceļš paliek tikpat tuvs domājošā solim kā zemieka solim, rīta agrumā ejot pļavā.

Ar gadiem ceļmalā stāvošais ozols bieži vien vedina atcerēties bērnu dienu spēles un pirmās izvēles mēģinājumus. Kad reizēm meža vidū zem malkascirvja sitieniem krita kāds ozols, tēvs tūliņ devās cauri biezoknim un saules pielietajiem meža klajumiem, lai saņemtu steru koksnes, kas pienācās viņa darbnīcai. Tur viņš nesteidzīgi darbojās starplaikos, kad nebija jāapkalpo torņa pulkstenis un zvani – tie uzturēja īpašas attiecības ar laiku un laiciskumu.

Bet no ozola mizas puikas izgriezta savus kuģus, kuri, apgādāti ar airsolu un stūri, peldēja strautā vai skolas akā. Šajās spēlēs braucieni pasaulē vēl viegli nonāca pie mērķa un atkal atrada ceļu atpakaļ uz savu krastu. Šādu braucienų sapņainība

palika apslēpta toreiz tik tikko pamanāmā mirdzumā, kas klājās pār ikvienu lietu. To valstību ierobežoja mātes acs un roka. Bija tā, it kā viņas neizsacītās rūpes sargātu visu būtmi. Šādi spēļu braucieni vēl neko nezināja par klejojumiem, aiz kuriem paliek visi krasti. Tostarp ozola koksnes cietība un smarža sāka samānāmi runāt par lēnīgumu un pastāvīgumu, ar kādu koks aug. Ozols pats teica, ka tikai šajā augšanā tiek dibināts tas, kas ilgst un nes augļus: ka augt nozīmē: pavērties debesu plašumam un reizē sakņoties zemes krēslainībā; ka viss krietni veiktais veicas tikai tad, ja cilvēks patiesi ir gatavs uz klausīt augsto debesi un pieņemt nesošās zemes patvērumu.

Un ozols kā agrāk turpina to teikt lauku ceļam, kas, drošs par savu gājumu, ved tam garām. Visu, kas savā būtībā mīt ap ceļu, tas sapulcina un katram gājējam pienes klāt to, kas viņam pienākas. Tie paši arumi un nolaidenās plāvas pavada lauku ceļu katrā gadalaikā ar vienmēr citu tuvību. Vienalga, vai pāri mežiem vakara krēslā grimst Alpu galotnes, vai tur, kur lauku ceļš līkumo pāri pakalniem, cīrulis paceļas vasaras rītā, vai arī no apvidus, kur atrodas mātes dzimtais ciemats, atbrāžas austrumvējš, vai arī malkascirtējs, tuvojoties naktij, stiepj uz pavardu žaģaru nastu, vai arī ražas vezums pa lauku ceļu zvāļojas uz māju pusi, vai bērns pļavmalē plūc pirmās vizbulītes, vai migla cauru dienu pāri klajumiem klāj drūmestību un smagumu, – vienmēr un no visurienes pāri lauku ceļam dzirdams viena un tā paša mierinošais aicinājums.

Vienkāršais glabā sevī paliekošā un diženā mīklu. Piepeši tas iegriežas pie cilvēkiem un tomēr prasa ilgu veikumu. Vienmēr viena un tā paša nepamanāmībā tas slēpj savu svētību. Visu izaugušo lietu plašums – lietu, kas kavējas ap lauku ceļu, dāvā pasauli. Tās valodas neizteiktajā, kā sacījis vecais lasīšanas un dzīves Meistars Ekharts, Dievs ir Dievs.

Bet lauku ceļa mierinošais aicinājums runā tikai tik ilgi, kamēr ir cilvēki, kas, elpojuši tā gaisu, var to sadzirdēt. Viņi ir klausīgi savai izcelsmei, nevis mahināciju kalpi. Ja cilvēks nav iekļāvies lauku ceļa aicinājumā, viņš veltīgi pūlas ar plānošanas palīdzību savest kārtībā zemeslodi. Draud briesmas, ka mūsdienas cilvēkiem grūti nāktos saklausīt tā valodu. Viņiem krīt ausīs tikai aparātu troksnis, ko tie gandrīz uzskata par Dieva balsi. Tā cilvēks kļūst izklaidīgs un zaudē ceļu. Izklaidīgajam vienkāršais šķiet vienveidīgs. Vienveidīgais rada apnicību. Sapīkušie redz tikai vienmuļību. Vienkāršais ir izgaisis. Tā klusais spēks ir izsīcis.

Strauji gan mazinās to skaits, kas vēl pazīst vienkāršo kā savu iemantoto īpašumu. Taču šie nedaudzie visur būs paliekošie. Tie reiz spēs no rimtā lauku ceļa spēka pastāvēt ilgāk par gigantiskajiem atomenerģijas spēkiem – tā padarījusi nedabiskus cilvēciskos rēķinus un kļuvusi par viņa paša darbības važām.

Lauku ceļa mierinošais aicinājums modina kādu jēgu, kas mīl brīvo, un skumjas par labvēlīgu vietu pāraug pēdējā skaidrībā. Tā pasargā no nesaskaņas, kad strādā tikai strādāšanas dēļ, pakļaujoties tikainiecīgajam.

Gadalaikos mainīgajā lauku ceļa gaisotnē raisās zinošā skaidrība, kuras seja bieži izskatās grūtsirdīga. Šai skaidrajai zināšanai ir savs starojums (*ist das Kuinzige*). Neviens, kam tās nav, to neiegūst. Tiem, kam tā ir, tā ir no lauku ceļa. Uz tā gājuma sākas ziemas auka un pļaujas diena, sastopas agrīna pavasara uzmundrinošā atmoda un paļāvīgais rudens rimtums, viens otru ierauga jaunības spēle un vecuma gudrība. Taču vienā vienīgā saskaņā, kura atbalsi lauku ceļš klusībā šurpu turpu nēsā sev līdzī, viss ir salaulāts.

Zinošā skaidrība ir vērti uz mūžīgo. To durvis griežas virās, kuras kādreiz no klātesamības mīklām izkals kāds zinošs kalējs.

No Ēnridas ceļš pagriežas atpakaļ uz pils dārza vērtiem. Pāri pēdējiem pakalniem tā šaurā lente caur līdzenu ieplaku ved līdz pilsētas mūrim. Nespodri tas vīd zvaigžņu gaismā. Aiz pils par ceļas Sv. Martīna baznīcas tornis. Lēni, gandrīz vilcinoties, atskan vienpadsmit pulksteņa sitieni naktī. Vecie zvani, pie kuru virvēm puīšļa rokas tika norīvētas pavisam karstas, trīs zem stundāmura sitieniem, kura viepli – drūmi uzjautrinošu – neviens nevar aizmirst.

Klusums līdz ar āmura pēdējiem sitieniem kļūst vēl klusāks. Tas aizplūst līdz tiem, kas pirms laika tika upurēti divos pasaulē karos. Vienkāršais ir kļuvis vēl vienkāršāks. Tas, kas vienmēr ir viens un tas pats, pārsteidz un atsvabina. Lauku ceļa mierinošais aicinājums tagad ir pavisam skaidrs. Vai runā dvēsele? Runā pasaule? Runā Dievs?

Viss izteic uzticēšanos tajā pašā. Uzticēšanās neņem. Uzticēšanās dod. Tā dod vienkāršā neizsmeļamo spēku. Mierinošais aicinājums iemitina kādā ilgstošā sākotnē.

No vācu valodas tulkojis Rihards Kūlis²

² Tulkojuma pirmpublicējums: Heidegers M. Lauku ceļš. *Kentaurs XXI*. 2000. Nr. 21. 6.–8. lpp. Tekstu rediģējusi Indra Ozoliņa.

Sandis Laime

Vietu valences pieeja tautas naratīvu pētniecībā

Bānūžu Velnākmenis. Foto: Skaidrīte Naumova

Sandis Laime
(LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts)

Vietu valences pieeja tautas naratīvu pētniecībā

Ievads

Folkloras pētījumos reizi pa reizei tiek uzdots avotu kritikā balstīts jautājums – cik lielā mērā un vai vispār pētniecībā var izmantot senāk arhivētos tekstus. Kritiskāk noskaņotie pētnieki norāda, ka par arhivēto materiālu (īpaši, ja tas pierakstīts 19. gadsimtā vai 20. gadsimta sākumā) nereti nav pieejama gan drīz nekāda kontekstuālā informācija – teju nekas nav zināms par teicējiem, nav fiksēta teicēju un klausītāju attieksme pret stāstīto, naratīvs nav dokumentēts autentiskā stāstīšanas situācijā u. tml. Šādai kritikai grūti nepiekrīst, jo stāstījumu papildinošas kontekstuālas piezīmes pavērtu plašākas iespējas senāk fiksētā folkloras materiāla adekvātai izpratnei un interpretēšanai. Labākais veids, kā šo iztrūkumu kompensēt, būtu atkārtoti doties lauka pētījumā un lauka apstākļos iegūt visus pētījumam nepieciešamos datus, tomēr mūsdienās tas nereti vairs nav iespējams kaut vai tāpēc, ka pētāmā tradīcija ir izzudusi.

Tas tomēr nenozīmē, ka senāk pierakstītā folkloras mūsdienu pētījumos vairs nav izmantojama. Daļa no kontekstuālās informācijas var būt iekļauta pašā naratīvā, un tikai no pētnieka erudīcijas ir atkarīgs, cik lielā mērā tā tiek apzināta. Somijas folkloriste Ulrika Volfa-Knutsa (*Ulrika Wolf-Knuts*) uzskata, ka senāk dokumentētajam arhīva materiālam var trūkt atsevišķi kontekstu veidi, kuru izmantošana šobrīd ir modē, tomēr kopumā šiem tekstiem, gluži kā jebkuram citam rakstītam tekstam, piemīt kultūrvēsturiskais konteksts, kas ļauj to saprast un interpretēt atkarībā no lasītāju vajadzībām, attieksmēm un asociatīvajām prasēm.³ Marjata Jauhiainena (*Marjatta Jauhiainen*) pētījumā par somu ticējumteikām un memorātiem norāda, ka to veidošanos ietekmē teicēju un klausītāju vecums, dzimums, nodarbošanās,

³ Wolf-Knuts U. Implicit Context and Folk-Belief Records. Lysaght P., Ó Catháin S., Ó hÓgáin D. (eds.) *Islanders and Water-Dwellers. The Proceedings of the Celtic-Nordic-Baltic Folklore Symposium held at University College Dublin in 16–19 June 1996.* Dublin: DBA Publications, 1999. P. 372.

dzīvesvieta, reliģiskā pārliecība un ētiskās vērtības,⁴ tādējādi šajos naratīvos iekļautā vēsturiskā, reliģiskā un sociālā dimensija veido specifisku kultūrvēsturisko fonu jeb kontekstu. Pielietojot dažādus metodoloģiskos rīkus, pētniekiem paveras gana plašas iespējas daļu no savulaik nedokumentētās kontekstuālās informācijas izziņāt pašiem, tāpēc arī pirms vairākām desmitgadēm dokumentētie folkloras teksti plaša spektra pētījumos joprojām uzskatāmi par vērtīgu avotu materiālu.

Šī raksta mērķis ir pievērst uzmanību teikās un memorātos minētajām vietām kā potenciāli informatīvi ietilpīgam naratīva elementam, kas atsevišķos gadījumos, pielietojot turpmāk raksturoto pieeju, ļauj izziņāt stāstījumu funkcionālo kontekstu.

Vietu valences pieeja

Vietu folklorā, vietu teikas un vietu naratīvi (angl. *place lore*, *place legends*, *place-related narratives* u. tml.) ir folkloristikā izmantoti termini to naratīvu (parasti teiku) apzīmēšanai, kuru darbība norisinās konkrētās vietās. Lai gan līdz pat 20. gadsimta vidum publicētajos teiku krājumos un sastādītajos rādītājos vietu teikas līdzās izcelšanās, mitoloģiskajām un vēsturiskajām teikām nereti tika nodalītas kā viens no teiku žanra apakšžanriem, mūsdienās vietu teikas parasti tomēr tiek iepludinātas pārējos trīs apakšžanros. Šajā divdaļīgajā terminā vienlīdzīgās proporcijās iekļauts gan naratīva, gan ar to saistītās vietas jēdziens, kam folkloristu pētījumos parasti pievērsta mazāka uzmanība.

Vietu valences pieeju savā pētnieciskajā darbā esmu formulējis pamazām. Sākotnēji pētījumos par dažādiem vietu folkloras motīviem pamanīju likumsakarību, ka līdzīgi teiku motīvi nereti saistīti ar savstarpēji līdzīgiem zīmīgiem ainavas objektiem, ko vēlāk klasificēju kā dabiski noteikto vietu valenci. Pirmais mēģinājums definēt un pamatot šos vērojumus kā jaunu pētniecisku pieeju attiecināms uz 2009.–2011. gadu, kad gatavoju disertāciju par ziemeļaustrumu Latvijas nakts raganu tradīciju. Vietu valences pieeja šajā pētījumā sniedza vērtīgas atziņas, kas būtu izpalikušas, balstoties tikai klasiskā tekstu analizē (sk. 2. piemēru).

⁴ Jauhiainen M. *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia / Academia Scientiarum Fennica, 1998. (FFC, 267.) P. 19.

Tātad – kas ir vietu valences pieeja? Tās primārais mērķis ir noskaidrot iemeslus, kāpēc konkrēti naratīvu motīvi ir piesaistīti konkrētiem ainavas objektiem. Atbilde uz šo jautājumu nereti ļauj papildināt ar vietu naratīviem saistīto kontekstuālo informāciju, izprast šo naratīvu funkcijas, tradīcijas hronoloģiju un citas pētījumam svarīgas detaļas. Pieejas nosaukumā ietveri divi jēdzieni – vieta, ar to saprotot konkrētu ainavas elementu, kura robežas nosaka pastāvošā tradīcija, un valence – no valodniecības un ķīmijas aizgūts termins, kas apzīmē viena elementa spēju piesaistīt sev kādu citu elementu. Aplūkojamās metodes kontekstā valence apzīmē vietas potenciālo kapacitāti, piesaistot noteiktus teiku motīvus. Vietas kapacitāte ir atkarīga no dažādām vietas kvalitātēm, kas šo vietu rosina saistīt ar attiecīgajā apgabalā pazīstamajiem naratīvu motīviem un tipiēm. Vietas kapacitāti, piesaistot atbilstošu naratīvu, vai nu realizē, vai nerealizē vienīgi konkrētās tradīcijas nesēji.

Vietu valences pieeja balstās pieņēmumā, ka naratīvu motīvi tiek piesaistīti ainavas elementiem tikai tādos gadījumos, kad apzināta vietas atbilstība minimālam pazīmju kopumam, kas veido nepastarpinātu saikni starp kādu naratīva epizodi un kādu no vietas īpašajām kvalitātēm. Iepazīstot vairākas ar vienu un to pašu naratīvu motīvu saistītas vietas un meklējot starp tām kopsakarības, rodas iespēja izzināt būtiskākās kopīgās pazīmes šo vietu raksturojumā (t. i., šo vietu valenci), kas savukārt ļauj precīzāk izprast attiecīgā naratīva funkcijas un citus jautājumus. Šīs pazīmes ne vienmēr ir minētas naratīva tekstā, līdz ar to, analizējot tikai ar vietu saistīto mutvārdu tradīciju, pētniekam tās var paslīdēt garām nepamanītas. Vienlaikus jāatzīmē, ka ne visos gadījumos kāda naratīvu motīva sasaiste ar konkrētiem ainavas objektiem ir balstīta uz kādiem no vietas raksturojuma izrietošiem kritērijiem.

Memorātu tapšanas kontekstā vietas valences jeb noteiktu vietas kvalitāšu apzināšanās var būt nozīmīgs atskaites punkts pārdabiskās pieredzes aktualizēšanās brīdī. Somu zinātnieks Juha Pentikeinens (*Juha Pentikäinen*) norāda, ka, analizējot konkrētu cilvēku pārdabisko pieredzi, rodas psiholoģiskas dabas jautājums: kā tas ir iespējams, ka cilvēki redz, dzird vai sajūt kaut ko, kas objektīvi it kā nepastāv? Šīs problēmas risināšanai no uztveres un sociālās psiholoģijas pārņemts jēdziens referenču loks,⁵ t. i., dažādu priekšstatu, uzskatu un vērtību kopums, caur kuru indivīds vai kopiena uztver un izvērtē informāciju, kas

⁵ Pentikäinen J. *The Nordic Dead-Child Tradition. Nordic Dead-Child Beings. A Study in Comparative Religion*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia / Academia Scientiarum Fennica, 1968. (FFC, 202.) Pp. 114–115.

nosaka komunikāciju un regulē uzvedību. Memorātu izpētes kontekstā tas ir cilvēka prātā esošo tēlu kopums pārdabiskās pieredzes brīdī, kas summējas no aktuāliem subjektīviem un atmiņā balstītiem priekšstatiem (tostarp arī zināšanās par konkrēto vietu), kas aktualizē referenču loku (primārais stimul), un objektīvi uztveramām parādībām apkārtējā vidē (atbrīvojošais stimul). Referenču loka aktualizēšanai pārdabiskās pieredzes rašanās procesā ir izšķiroša loma, jo tajā brīdī latentie, zemapziņā esošie priekšstati kļūst par apziņas elementu, kas sāk virzīt cilvēka uztveri un darbības.⁶ Piemēram, iespēja, ka, novērojot kādas neparastas vizuālas vai akustiskas parādības, šī pieredze tiks interpretēta kā pārdabiska un vēlāk pārstāstīta kā memorāts, visticamāk, krietni palielinās, pieredzētājam apziņoties, ka viņš atrodas, piemēram, senu kapu teritorijā. Pētniekam zināšanas par konkrētās vietas vēsturisko nozīmi savukārt var palīdzēt izprast memorātu rašanās iemeslus.

Arī vietām piesaistītājās ticējumteikās ne vienmēr ir paskaidroti iemesli, kāpēc konkrētā vieta saistīta, piemēram, ar kādas pārdabiskas būtnes tradīciju. Teikās lielākoties minēts tikai viens vai vairāki vietu nosaukumi, kas pētniekam bieži neko neizsaka, savukārt papildu informācija, kas informantam liekas pašsaprotama, naratīvā var netikt iekļauta. Šis apstāklis liedz pilnībā izprast ar konkrēto vietu saistīto mutvārdu tradīciju.

Turpmāk rakstā, ilustrējot ar vairākiem piemēriem, tiks aplūkoti divi vietu valences paveidi – vēsturiski un dabiski noteiktā vietu valence. **Vēsturiski noteiktā vietu valence** saistīta ar konkrētās vietas nozīmi kādā vēsturiskā notikumā vai ar to (ilglaicīgu) izmantošanu kādai noteiktai vajadzībai senākā vai ne tik senā aizvēstures vai vēstures periodā. Par šo vietu nozīmi aizvēstures periodā var liecināt galvenokārt arheoloģiskie avoti, vēstures periodā – gan arheoloģiskie, gan rakstītie avoti. Sastatot šo avotu datus ar mutvārdu tradīciju, iespējams konstatēt iemeslus, kas savulaik mudinājuši saistīt konkrēto vietu ar konkrētiem naratīvu motīviem, kā arī apzināt laika gaitā kolektīvajā atmiņā notikušās ar vietas vēsturisko nozīmi saistītās izmaiņas. Objektīvā vietas vēsturiskā nozīme nemainās, turpretī ar to saistītās tautas interpretācijas var mainīties, līdz ar to, izzinot vietas sākotnējo nozīmi, ir iespējams rekonstruēt arī ar to saistīto naratīvu sākotnējās funkcijas, protams, ja tā pārstāv (transformētu) sākotnējo, bet ne pilnīgi jaunu tradīciju. Šāda veida analīze var sniegt zināmu ieskatu arī ar tradīcijas vēsturi saistītos jautājumos.

⁶ Pentikäinen J. *The Nordic Dead-Child Tradition. Nordic Dead-Child Beings. A Study in Comparative Religion.* Pp. 114–115; Honko L. *Geisterglaube in Ingermanland 1.* Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1962. (FFC, 185.) Pp. 96–99; sk. arī: Honko L. On the Functional Analysis of Folk-beliefs and Narratives about Empirical Supernatural Beings. Megas G. A. (ed.) *Laographia 22. IV International Congress for Folk-Narrative Research (1–6 September 1964, Athens). Lectures and Reports.* 1965. Pp. 168–173.

Dabiski noteiktā vietas valence piemīt ģeogrāfiski, ģeoloģiski, dendroloģiski vai citādi netipiskiem vai tradīcijā īpaši marķētiem dabas objektiem. Šādi objekti var būt, piemēram, lieli un neparastas formas akmeņi, akmeņu krāvumi, lieli un īpatnējas formas koki, izteismīgas reljefa formas utt. Šādi objekti piesaistījuši apkārtējo iedzīvotāju uzmanību, stimulējot šo vietu rašanos un pastāvēšanu saistīt ar konkrētā apgabalā izplatītiem naratīvu tipiēm un reliģiskiem priekšstatiem.

Turpinājumā analizēti vairāki teiku piemēri, kuros atspoguļojas vietu valences pieejas lietojums un sniegtās iespējas.

1. piemērs – dabiski noteiktā vietu valence

Mežūblaišu Velna akmeņi un Pērkoņkalns

20. gadsimta 20.–30. gados pierakstītas trīs teikas par akmeņiem Rīkstrauga krastos starp Mežūblaišiem (mūsdienās Gaitnieki) un bijušajām Vilktaurēm Ezeres pagastā:

Akmens, pār kuru Velns skrējis

Mežūblaišu saimnieks kādu dienu gājis labību apskatīt. Kad saimnieks nonāca pie purva, kur bijis liels akmens, otrā purva malā kaut kas savādi iebrēcies un parādījies virs zemes. Tas bijis savāds radījums, pa pusei cilvēks, pa pusei gov. Tas bijis Velns. Saimnieks sabijies un skrējis uz mājām. Mājās tas saucis visus puīšus, lai skrejt Velnu sist nost. Kad puīši aizskrējuši ar bomjiem, Velns sabijies un bēdzis. Skriedams tas uzlēcis uz akmeņa un ieminis tur divas pēdas. Vēl tagad tur ir redzamas Velna pēdas.

LFK 965, 153. Teic. D. Galenieks, 67 g. v.,
Ezeres Mežūblaiši; pier. R. Vizulis, 1929

Starp Ezeres pagasta Vilktauru un Mežūblaišu mājām tek strautiņš, kurš ietek Vadakstes upē. Strautiņu iepretim minētām mājām iežogo grava. Gravas dibenā strautiņa malā atrodas samērā liels laukakmens, pa pusei iestidzis zemē. Minētā akmeņi atrodas trīs līdz četri cilvēka kāju pēdu nospiedumi. Ir nostāsts, ka kādreiz tā Mežūblaiša laukos ir gribēts celt baznīcu.

Velns gribējis darbu aizkavēt un aizbērt strautiņu, tādā kārtā applūdināt vietu, kura nodomāta baznīcas celšanai. Kad Velns gājis ar savu akmeņu un zemes nastu uz strautu, uzreiz iedziedājis gailis. Velns no bailēm nometis nastu strautiņa krastā un pats bēdzis projām. Bēgdams Velns bija pārskrējis pāri pār akmeni, tā iespiezdams akmenī savas kājas pēdu. No tā laika akmenī pēdas uzglabājušās līdz mūsu dienām.

LFK 834, 2849. Teic. Anna Dibene Ezeres pag.;
pier. R. Ābele, 1938

Ezeres pag. starp Mežūbulaišu un Vilktauru mājām pie mazas upītes ir akmens, uz kura ir divas pēdas ar spicu papēdi un kuru sauc par Velnakmeni. Otrā pusē upītei ir neliels kalns – Pērkoņkalns. Zem šī kalna ir garens akmens – Velna kaps. Kad Velns skrējis pār akmeni, atstājis tur pēdas un pārskrējis pār upīti, Pērkoņkalnā stāvējis Pērkons un sviedis Velnam ar ozola nūju un to nosītis. Velns aprakts zem šī kalna un uzvelts kapam virsū akmens.

LFK 1724, 470. Teic. Emīlija Skapsts, 50 g. v.,
Ezeres Vilktaures; pier. Edvīns Skapsts, 13 g. v.,
Ezeres pmsk., 1939

1. att. Mežūbulaišu *Velna kaps*. Foto: Sandis Laime

2005.–2006. gadā Mežūbulaišu apkaimē tika veikts lauka pētījums ar mērķi apzināt teikās minētos dabas objektus un konstatēt, vai ar tiem saistītā mutvārdu tradīcija ir pārmantota arī mūsdienās.⁷ Pētījuma laikā tika lokalizēti šādi teikās minētie dabas objekti:

1) *Velna kaps* – akmens ~200 m A no Gaitniekiem, Rīkstrauta kreisajā krastā starp bij. Vilktaurēm un Mežūbulaišiem (tag. Gaitnieki); izmēri 2,0 x 0,8 x 0,35 m. Melnajam akmenim bluķa šķirsta forma – virsma plakana, D gals un garā A mala negatīvi slīpa kā bluķa šķirstam (1. att.). Akmens minēts trešajā teikā, ar to saistītās teikas mutvārdu tradīcijā nav pārmantotas.

2) *Velnakmens*, pēdakmens ar divām pēdām Rīkstrauta labajā krastā starp bij. Vilktaurēm un Mežūbulaišiem (tag. Gaitnieki); izmēri 1,8 x 1,8 x 1,0 m, kas atbilst teikā dotajam aprakstam „samērā liels laukakmens, pa pusei iestidzis zemē”. Akmens virsmā divas izteiksmīgas pēdas. Pēda uz akmens slīpās malas bija 25 x 8,5 cm liela, bet akmens virspusē iemītā – ar „spico papēdi” – 22 x 8 cm liela (2. att.). Akmens minēts visās trīs teikās, ar to saistītās teikas mutvārdu tradīcijā nav pārmantotas.

2. att. Mežūbulaišu pēdakmens ar divām pēdām. Foto: Sandis Laime

⁷ Laime S. *Velna pēdas*
Leišmalē. *Vides Vēstis*.
2012. Nr. 3.
38.–41. lpp.

3. att. Mežūbulaišu pēdakmens ar vienu pēdu. Foto: Sandis Laime

3) *Velna pēda*, pēdakmens ar vienu pēdu Rīkstrauga labajā krastā starp bij. Vilktaurēm un Mežūbulaišiem; izmēri 1,75 x 1,2 x 0,2 m. Akmens virsmā 30 x 9 cm liels cilvēka pēdai līdzīgs iedobums ar lielu iķšķi (3. att.). 20. gadsimta pirmās puses teikās nav minēts, lauka pētījuma laikā akmeni kā *Velna pēdu* rādīja Gaitnieku iedzīvotāja Ārija Mūrniece.

4) Pēdakmens Rīkstrauga gravā starp iepriekš minētajiem akmeņiem un Vadakstes upi. Dabā nav apzināts. Akmens nav minēts 20. gadsimta pirmās puses teikās, par akmeni ar pēdas iedobumu stāstījusi teicējas Ārijas Mūrnieces meita.

5) Akmeņi Rīkstrauga gultnē starp bij. Vilktaurēm un Mežūbulaišiem – dabīgi veidojies akmeņu sablīvējums (4. att.). Minēti otrajā teikā, ar tiem saistītās teikas mutvārdu tradīcijā nav pārmantotas.

6) *Pērkoņkalns* – Rīkstrauga ielejas kreisā krasta posms starp Vilktaurēm un Mežūbulaišiem līdzās *Velna kapam*, kas pēc kalna izskatās tikai no ielejas puses. Minēts trešajā teikā, ar to saistītās teikas mutvārdu tradīcijā nav pārmantotas.

4. att. Akmeņi Rīkstrauga gultnē. Foto: Sandis Laime

Iepriekš tika minēts, ka vietu valences pieejas uzdevums ir ne tikai apzināt teikās minētos objektus, bet arī konstatēt to īpašās kvalitātes, kuru apzināšana tradīcijas nesējiem ļauj mutvārdu tradīcijā cirkulējošos naratīvu motīvus piesaistīt konkrētām vietām. Tā kā minētie Mežūbulaišu akmeņi uzskatāmi par dabas veidojumiem, šī ir dabiski noteiktā vietu valence. Aplūkotajos teiku piemēros iezīmējas vismaz trīs akmeņu īpatnības jeb trīs dažādi valences piemēri, kas mudinājuši populārus teiku motīvus piesaistīt šīs apkaimes akmeņiem:

1) *Akmeņi ar pēdai līdzīgiem iedobumiem*. Akmeņu virsmā nereti atrodami dažādi iedobumi, tomēr īpaša valence piemīt tiem, kas atgādina vai nu dzīvnieka, vai cilvēka pēdas vai plaukstas nospiedumu. Mutvārdu tradīcijā, skaidrojot pēdu izcelsmi, tās visbiežāk saistītas ar Velnu, kas spiests bēgt no cilvēkiem, Pērkona, rīta gaismas utt. un bēgot iemin akmenī vienu vai vairākas pēdas. Teikas motīvs par pārdabiskajām būtnēm, kas iemin akmenī pēdu, izplatīts visā Latvijas teritorijā un droši pierādāms vismaz kopš 1451. gada.⁸ Šobrīd apkopotas ziņas par vairāk nekā 200 šādiem akmeņiem,⁹ lai gan domājams, ka šādu akmeņu skaits ir bijis daudz lielāks. Pēdakmeņu tradīcija Latvijā ir dzīva arī mūsdienās – cilvēki joprojām pievērš uzmanību pēdveida iedobumiem uz akmeņiem, lai gan arvien retāk to izcelsme tiek saistīta ar Velnu.

2) *Zārka formas akmeņi*. Arī akmeņiem, kuru veidolā saskatāms dzīvnieka, cilvēka vai kāda priekšmeta atveids, piemīt īpaša valence. Starp šāda veida dabiski noteiktās valences piemēriem ir arī akmeņi, kuru veidols atgādina zārku. Šādu akmeņu Latvijā nav daudz – tikai astoņi,¹⁰ no kuriem pieci uzskatīti par Velna zārkiem.

3) *Akmeņu kaudzes, krāces* u. tml. Spriežot pēc latviešu vietu teiku materiāla, īpaša uzmanība savulaik pievērsta arī lielākiem akmeņu sakopojumiem, īpaši vietās, kur akmeņu ainavā nav daudz. Arī šādu akmeņu kopojumu izcelsme pārsvarā saistīta ar Velna darbībām, uzskatot, ka akmeņus nesis Velns ar mērķi aizdambēt kādu upi, lai appludinātu baznīcu vai citu objektu, tomēr šis nodoms nav izdevies un akmeņi nomesti tur, kur tie šobrīd atrodas.

Pārļasot vēlreiz visus trīs iepriekš minētos teiku piemērus no vietu valences pieejas skatpunkta, rodas vairāki secinājumi.

Pirmkārt, īpatnējiem ainavas elementiem bagātāks apvidus paver plašākas iespējas variēt naratīvu repertuāru. Aplūkotajā

⁸ Urtāns J. Pastmuižas Velnakmens folklorā un datēšanas princips post quam. *Letonica*. 2005. Nr. 13. 144.–155. lpp.

⁹ Sk., piemēram: Уртанс Ю. В. Камни „следовики” на территории Латвии. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1988. Nr. 7 (492). 92.–106. lpp.

¹⁰ Laime S. Velna zārki Latvijā un to mitoloģiskais konteksts. Kudiņa A. (sast.) *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē. Rakstu krājums*, 13. Liepāja: LiePA, 2008. 246.–258. lpp.

teiku kopā darbība visos trīs gadījumos notiek vienā un tajā pašā vietā – Rīkstrauga gravā, un visās teikās galvenajā lomā darbojas Velns. Vienlaikus katrs no teiku piemēriem pārstāv citu motīvu – 1) „Cilvēki vajā Velnu”; 2) „Pērkons vajā Velnu” un 3) „Velns aizdambē upi”. Šādu motīvu daudzveidību konkrētajā vietā padara iespējamu pieejamie ainavas resursi. Motīva „Cilvēki vajā Velnu” sasaistei ar konkrēto gravu būtisks bijis tajā apzinātais pēdākmens – liecība tam, ka Velns bēdzis no vajātājiem. Motīva „Pērkons vajā Velnu” gadījumā mitoloģiskās Pērkona un Velna cīņas lokalizēšanai derējis tas pats pēdākmens (liecība Velna bēgšanai no Pērkona) un zārķveidīgais akmens (liecība tam, ka Velnam šī cīņa beigusies letāli). Motīva „Velns aizdambē upi” gadījumā būtisks ir Rīkstrauga gultnē esošais akmeņu krāvums (liecība Velna nestajam akmeņu klēpim) un vēlreiz tas pats pēdākmens (liecība Velna bēgšanai no rīta gaismas).

Otrkārt, ainavas objekti var ietekmēt teikas sižeta risinājumu. Motīvs „Pērkons vajā Velnu” ir pazīstams visā Latvijā un izmantots dažādos folkloras žanros (ne tikai teikās, bet arī ticējumos un tautasdziesmās). Uz daudzo variantu fona salīdzinoši reti ir gadījumi, kad Pērkona un Velna sadursme Velnam izrādās letāla. Zīmīgi, ka vairākos gadījumos (tostarp šeit izmantotajā trešās teikas piemērā) šādu teikas sižeta risinājumu ir ietekmējis fakts, ka šīs teikas pierakstītas apvidū, kur ainavā apzināts zārķveida akmens. Vietu valences pieeja šajā gadījumā sniedz skaidrojumu šādai folkloras motīva variācijai.

Treškārt, vietu valences pieeja ļauj sīkāk kategorizēt teikās minētās vietas, iedalot tos vizuāli izteiksmīgos, zīmīgos ainavas objektos (jeb tādos, kam piemīt valence piesaistīt noteiktus teiku motīvus) un sekundāras nozīmes objektos. Apzinot Mežūbulaišu apkaimes teikās minētos objektus, nācās secināt, ka no trešajā teikā minētajiem objektiem – Velnakmens (pēdākmens), Velna kaps un Pērkonkalns – pēdējais visdrīzāk ir sekundāras nozīmes objekts. Vietas, kas Rīkstrauga gravai savulaik ļāvušas piesaistīt Pērkona un Velna cīņas motīvu, acīmredzot ir bijušas pēdākmens un zārķveida akmens – liecības par cīņu un tās iznākumu. Pērkonkalns, ko par kalnu var saukt tikai nosacīti, jo tas ir Rīkstrauga ielejas posms līdzās minētajiem akmeņiem, savu nosaukumu acīmredzot ieguvis tikai šīs teikas vajadzībām, nosaucot Pērkona vārdā vietu, no kuras tas nogalināja Velnu. Šis ir būtisks secinājums, jo Pērkonkalni pētījumos par Latvijas un Lietuvas svētvietām tiek uzskatīti par iespējamām Pērkona

kulta vietām.¹¹ Latvijā zināmi vismaz 20 Pērkonkalni, un, spriežot pēc skopajām folkloras liecībām un rakstīto avotu ziņām, vismaz daļu no tiem varētu saistīt ar Pērkonka kultu, jo fakts, ka šāds kulta ir pastāvējis, nav apšaubāms.¹² Šeit izdarītais secinājums par Mežūbulaišu Pērkonkalna sekundāro cilmi liktu apšaubīt, ka konkrētā vieta būtu plašāk vispārināma un uzskatāma par seno Pērkonka svētvietu.

2. piemērs – vēsturiski noteiktā vietu valence

Nakts raganu vietu saistība ar kapiem

Vietu valences pieeju pirmo reizi plašāk izmantoju 2009.–2011. gadā, izstrādājot promocijas darbu par nakts raganu tradīciju. Disertācijas mērķis bija pierādīt, ka senākā vārda *ragana* nozīme ir bijusi 'rēgs, spoks' jeb cilvēka (parasti sievietes) dvēsele, kas dažādu iemeslu dēļ pēc nāves nenokļūst mirušo pasaulē. Analizējot pētījuma tekstu korpusu – apmēram 300 teikas, memorātus un ticējumus, ar tradicionālajām folkloristikas metodēm (tekstu analīze, salīdzinošā metode) savu hipotēzi pārliecinoši pierādīt nespēju. Tradīcijas tekstu dokumentēšanas laikā (19. gadsimta beigās – 20. gadsimta pirmā puse) šāda vārda *ragana* nozīme acīmredzot vairs nepastāvēja un pētījumā izmantotās teikas tika pārmantotas pēc inerces principa – līdzīgi kā, piemēram, mitoloģiskās dainas, kuru teksti mutvārdu tradīcijā saglabājās līdz 20. gadsimtam, tomēr tajās iekļautā reliģiskā tradīcija jau sen bija zudusi. Attīstot starpdisciplināro vietu valences pieeju un analizējot nakts raganu dzīvesvietu iekļaušanos kultūrainavā, tika iegūts būtisks arguments disertācijas hipotēzes pierādīšanai – pētījumā konstatēju, ka liela daļa nakts raganu tradīcijas tekstu ir piesaistīti viduslaiku un agro jauno laiku apbedījumu vietām, kas tiešā veidā tekstos minētas reti. Šī atziņa savukārt daudz precīzāk ļāva saprast pašus nakts raganu tradīcijas tekstus un to funkcionālo kontekstu.

Lielākā daļa nakts raganu teiku ir saistīta ar konkrētiem ainas objektiem. Tas nozīmē, ka teiku piesaistei konkrētām vietām tradīcijā ir bijusi būtiska nozīme. No 305 pētījumā analizētajām teikām un memorātiem konkrēta norises vieta minēta 236 tekstos (77,4 %). Analizējot teikās minēto raganu vietu

¹¹ Vaitkevičius V. *Alkai: Baltų šventviečių studija*. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2003. P. 36–39.

¹² Biezais H. *Seno latviešu debesu dievu ģimene*. Rīga: Minerva, 1998. 85.–92. lpp.

iekļaušanos kultūrainavā, raganu tradīcijas rietumu areālā neredzēti konstatēti to saikne ar senkapiem, tomēr tikai dažos gadījumos uz to skaidri norādīts teikas tekstā. Viena no šādām vietām ir Kauguru Daudziešu senkapi jeb Kapu kalniņš, kas uzskatīts par raganu dzīvesvietu:

Mūrmuižas pagastā Gaiķenu mājas robežā ir tā saucamais Kapu kalniņš. Agrāk tur, granti rokot, uzrakti cilvēku kauli. Stāsta, ka tur dzīvojušas arī raganas tanī kalniņā. Kam nakts laikā iznācis braukt vai iet gar šo kalniņu pa lielceļu, tos raganas skrējušas vienād pavadīt. [..]

LFK 853, 393, Kauguri

Rencēnu pagastā pierakstītā memorātā stāstīts par to, kā garāmgājējs nakts laikā dzirdējis raganu velēšanos pie Gaidu senkapiem jeb Kapu kalna (LFK 116, 182), savukārt kādā Vijciema teikā minēts, ka pie Pauklīšu viduslaiku kapsētas jeb Miklāva kalna, kas plašā apkārtnē pazīstams kā sena kapu vieta, pusdienlaikā dejojot divas raganas (LFK 828, 11300). Minētie piemēri pierāda, ka atsevišķos gadījumos par raganu dzīves un darbības vietām apzināti uzskatītas senās apbedīšanas vietas.

Konstatēti arī gadījumi, kad raganas darbojas nevis pašā apbedījumu vietā, bet gan tās tuvākajā apkārtnē, ~200 metru rādiusā ap to. Uz saikni starp konkrētajiem senkapiem un raganu vietām norāda fakts, ka raganu vietas šajās teikās orientētas pret senkapiem, minot to nosaukumu. Burtnieku Lantu viduslaiku kapsētas piemērs liecina, ka ap senkapiem var būt vairākas šādas vietas. Konkrētajā gadījumā tādas ir trīs – kāds avotiņš līdžās kapsētas teritorijai Kapu kalna nogāzē, kā arī divas vietas Kapu kalna pakājē – Raganu grava un pa to tekošā Veļupīte ~180 m no kapsētas teritorijas.

Pamatojoties uz iepriekš minētajiem piemēriem un pieņemot, ka raganu tradīcijas teiku piesaiste konkrētiem ainavas objektiem vismaz daļēji ir bijusi vēsturiski noteikta (t. i., kādai vēsturisko laiku vai aizvēstures perioda apbedījumu vietai vai ģeogrāfiskam objektam šīs vietas apkaimē), tika analizēta arī pārējo raganu vietu saistība ar senkapiem, kas atrodas līdz 2 km rādiusā ap tām. Raganu tradīcijas rietumu areālā atrodas vismaz 120 teikās minētas raganu vietas. No analīzei izvēlētajām 113 vietām 38 % gadījumu divu kilometru rādiusā ap raganu vietu konstatēti kādi senkapi.

Pētījuma laikā apzinātie senkapu – raganu vietu kompleksi un ar tiem saistītā mutvārdu tradīcija (teikas un vietvārdi) varētu būt pārmantota, agrākais, kopš vēlā dzelzs laikmeta (800.–1200. g.), jo, sākot ar šo aizvēstures periodu, konstatēta hronoloģiski nepārtraukta senkapu saikne ar raganu vietām. Lielākoties raganu vietas saistītas ar vēsturisko laiku kapsētām. Liela daļa no tām izveidota 13.–16. gadsimtā, savukārt hronoloģiski jaunākās kapsētas nav jaunākas par 18. gadsimtu.

Ar vietu valences pieeju gūtās atziņas būtiski papildināja izpratni par nakts raganu tradīciju un tās hronoloģiju. Pirmkārt, nakts raganu vietu lokalizēšanās senkapu teritorijā un to apkaimē ļāva ar lielāku pārliecību atbalstīt Berndta Glīvas izvirzīto vārda *ragana* etimoloģiju, kurā secināts, ka šī vārda sākotnējā nozīme bija *rēgs*, t. i., miruša cilvēka gars. Otrkārt, šī atziņa ļāva precīzāk izprast atsevišķus nakts raganu teiku motīvus, piemēram, motīvu „raganas velējas (senkapos vai to tuvumā)” saistīt ar citviet Eiropā plaši izplatīto priekšstatu par tā saucamo „nelaimīgo dvēseļu” šķīstīšanos pēc nāves, kas simboliski ietverta šajā teikas motīvā. Treškārt, vietu valences pieeja sniedza ieskatu nakts raganu tradīcijas hronoloģijā – fakts, ka nakts raganu teikas saistītas ar senkapiem, kas nav jaunāki par 18. gadsimtu, ļāva izdarīt secinājumu, ka ap šo laiku senākā vārda nozīme *rēgs, miruša cilvēka gars* pamazām sāka zust un nakts raganu teikas par jaunākām apbedījumu vietām vairs netika stāstītas.

3. piemērs – motīva „Baznīca nogrimst pazemē” analīze

Lai ilustrētu, kā vienas un tās pašas teikas funkcijas var mainīties atkarībā no tā, kāda veida objektam tā piesaistīta, trešajā piemērā analīzei izvēlēts Stīta Tompsona tautas naratīvu motīvu rādītājā iekļautais starptautiski plaši izplatītais motīvs „Baznīca nogrimst pazemē” (F941.2).¹³ Tas dokumentēts arī visā Latvijas teritorijā. Nogrīmušo baznīcu vietu valences analīze norāda vismaz uz četriem dažādiem vietu veidiem, kuru valence ir gan vēsturiski, gan dabiski noteikta. Lai gan visos četros gadījumos šīs vietas saistītas ar vienu un to pašu teiku motīvu, katrā no tiem teikai piemītusi cita funkcija, aktualizējot atšķirīgas sociālās normas un tabu.

¹³ Thompson S. *Motif-index of folk-literature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, medieval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends*. Revised and enlarged edition. Bloomington: Indiana University Press, 1955–1958.

1) Teiku motīva „Baznīca nogrimst pazemē” sasaiste ar konkrētiem ainavas objektiem trīs gadījumos no četriem ir vēsturiski noteikta. Lai gan statistiski teiku materiāls nav analizēts, tomēr šķiet, ka lielākajā daļā gadījumu šīs teikas attiecas uz vietām, kur pirms reformācijas 12.–16. gadsimtā atradušās katoļu kapelas un baznīcas. Viduslaikos un poļu valdīšanas laikā (16. gadsimta beigās – 17. gadsimta sākums) pie kapelām varēja ierīkot arī mirušo apbedīšanas vietas, kas tika sankcionētas kā pagastu, muižu vai ciemu kapsētas.¹⁴ Līdzīgi vēl mūsdienās katoliskajā Latgalē kapela vai krucifikss parasti ir neatņemama kapsētas sastāvdaļa (5. att.). Luterāņu baznīcas attieksme pret katoļu laika kapelām pēc reformācijas nebija konsekventa – daļa no tām tika legalizētas un atjaunotas, sankcionējot arī mirušo apbedīšanu ap tām, tomēr ievērojami vairāk bija tādu kapelu un kapsētu, kuru funkcionēšana tika aizliegta un pārtraukta.¹⁵ Viens no iemesliem negatīvajai luterāņu attieksmei pret katoļu laika kapelām bija fakts, ka zemnieki tās bieži izmantoja kā sinkrētiskās kulta vietas.

Tipisks šī paveida vietu piemērs ir Lantu Kapu kalns Burtnieku pagastā, kas kā viduslaiku kapsēta iekļauts valsts nozīmes arheoloģisko pieminekļu sarakstā. Rakstītajos avotos minēts,

5. att. Krucifikss Medņevas pagasta Viduču kapsētā. Foto: Sandis Laime

¹⁴ Muižnieks V. Baznīcas apbedīšanas vietas Rietumvidzemē 13.–18. gadsimtā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 2003. 57. sēj., Nr. 5/6. 17. lpp.

Heiki Valks norāda, ka Ziemeļvidzemei piegulošajā Igaunijas dienvidu daļā katoļu kapelas, spriežot pēc folkloras materiāla, atradušās 224 no 785 13.–17. gadsimta kapsētām (28,5 %). Sk. Valk H. The 13–17th Century Village Cemeteries of South Estonia in Folk-Tradition and Beliefs. Mare Kõiva M., Vassiljeva K. (eds.) *Folk Belief Today*. Tartu: Estonian Academy of Sciences, 1995. Pp. 502–503.

¹⁵ Muižnieks V. Baznīcas apbedīšanas vietas Rietumvidzemē 13.–18. gadsimtā. 17. lpp.

ka Lantu viduslaiku kapsētā atradusies arī kapela vai baznīca, kā arī divas akmens plāksnes ar krustiem, acīmredzot kapakmeņi.¹⁶

Par Lantu viduslaiku kapsētu un kapelu pierakstītajās teikās kapelas iznīkšana lielākoties skaidrota reālistiski, piemēram, norādot, ka vecos laikos kalnā bijusi baznīca¹⁷, ko nopostījuši zviedri¹⁸ (LFK 23, 11326), ka uz kalna reiz esot atradusies baznīca, kas pēc ilga laika sagrūvusī, un kapsēta, kas aizaugusi (LFK 116, 3681), ka kalnā zviedru laikos esot bijis klosteris (LFK 1771, 6819) u. tml. Ar Lantu Kapu kalnu saistītās teikas liecina par to, ka, zaudējot saikni ar reālajiem vēsturiskajiem notikumiem, tiem pamazām izplēnot no apkārtnes iedzīvotāju vēsturiskās atmiņas, baznīcas pazušana kā vēsturisks fakts pamazām ir pārtapis par pārdabisku faktu, jo vēsturiski konkrēto pieredzi teikās nomaina motīvs „Baznīca nogrimst pazemē” vai tās variants „Baznīcas zvans nogrimst pazemē / avotā”:

Teika par baznīcas nogrimšanu

Senos laikos ļaudis runājuši, ka Kapkalnā esot baznīca nogrimusi, un tuvumā bijis liels mārks, kas tagad jau aizaudzis ar sūnām. Tad, kad baznīca esot grimusi, baznīcas zvans esot ievēlies tajā mārkā. Vecie cilvēki stāsta, ka Jāņu naktī pulksten vienpadsmitos jāejot klausīties, tad baznīcas zvans zvanot.

LFK 1978, 2671

¹⁶ Kurtz E. Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*. 1924. Bd. 22, H. 2. S. 94 (Nr. B 44).

¹⁷ Mutvārdu tradīcijā nav vērojams šķīrums starp baznīcām un kapelām. Šo reliģisko celtņu apzīmēšanai parasti lietots vārds *baznīca*.

¹⁸ Teikā acīmredzot iekļauta atsauce uz tā saucamajiem zviedru laikiem, jo pēc Poļu-zviedru kara (1600–1629) Vidzeme no 1629. līdz 1721. gadam atradās Zviedrijas valdījumā.

Tātad pirmā tipa teikas ir piesaistītas vietām, kurās vēl pirms 3–4 gadsimtiem ir atradušās kapelas vai nelielas baznīciņas, tāpēc šīm vietām piemīt vēsturiski noteikta valence, proti, motīvs „Baznīca nogrimst pazemē” ar tām saistīts, jo šajā vietā kādreiz tiešām ir atradusies kristiešu baznīca vai kapela.

2) Arheologs Juris Urtāns norāda, ka Latgales austrumu daļā teiku motīvs „Baznīca nogrimst pazemē” nereti saistīts ar pilskalniem un ka šajās teikās, visticamāk, nav ietverta atsauce uz bijušām kristiešu kapelām. Šīs teikas būtiski neatšķiras no teikām par 1. tipa vietām. Piemēram, par Silovu pilskalnu Ņukšu pagastā pierakstīta šāda teika:

Par baznīcu

Silavā uz Greizā kalna it kā bijusi baznīca. Mises laikā tā it kā nogrimusi ar visu baznīckungu, ar visiem ļaudīm (tā veci ļaudis

stāsta, nezīnu, vai pareizi, vai nepareizi), zeme pašķīrās un nogrima. Vecie stāsta, ka mises laikā baznīca vēl zvanījusi, tagad gan vairs nezvana.

LFK 1940, 7362

Vietu valences
pieeja tautas
naratīvu pētniecībā

Sandis Laime

Saskaņā ar Jura Urtāna pētījumu, 28 no 130 (21,54 %) Latgales pilskalniem saistīti ar teikām par tajās nogrimušām baznīcām. Īpaši liela šo pilskalnu koncentrācija vērojama Latgales austrumu daļā – Krievijas un Baltkrievijas pierobežā. Lai gan šis motīvs reizēm saistīts ar pilskalniem arī citviet Latvijā, to skaits nav liels (Kurzemē – 4, Zemgalē – 1, Augšzemē – 4, Vidzemē – 3). Urtāns pieļauj, ka šajos pilskalnās savulaik varētu būt atradušās pirmskristietiskās kulta vietas, kādas arheoloģisko pētījumu gaitā citviet baltu tautu apdzīvotajās teritorijās pilskalnās ir atrastas. Austrumlatgales pilskalniem tuvākās paralēles atrodas 5./6.– 8. gadsimta Tušemļas-Bancerovas arheoloģiskās kultūras nesēju apdzīvotajās teritorijās Dņepras augštecē un Daugavas baseina vidusdaļā. Piemēram, Tušemļas, Gorodokas un Prudku pilskalnās to augstākajā vietā vai stūros tika konstatētas zemē ierakto elktēlu stabu vietas, kas liecina par šīs kultūras pārstāvju paradumu svētnīcas ierīkot tieši pilskalnās. Tā kā aplūkotie Latgales pilskalni, spriežot pēc trūcīgajiem datiem, varētu būt apdzīvoti ap to pašu laiku, kad kaimiņos dzīvoja Tušemļas-Bancerovas kultūras nesēji, nav izslēdzama iespēja, ka paradums svētvietas ierīkot pilskalnā bijis izplatīts arī Latgales austrumu daļā.¹⁹

Arī citviet Latvijā par Baznīcas kalniem saukti kalni (bet ne pilskalni), kuros arheoloģisko izrakumu laikā konstatētas pirmskristietības laika svētvietas. Piemēram, Strazdes Baznīckalnā Kurzemē izrakumu laikā tika konstatētas 10 ar klūdziņu pinumu nostiprinātas piltuvveida bedres, kuru pildījumā tika atrastas ogles, kalcinēti cilvēku kauli un salauztas 11.–14. gadsimta bronzas rotaslietas. Tā kā Baznīckalns atrodas blakus Strazdes pilskalnam, domājams, ka kalnā atradusies pilskalna iedzīvotāju kulta vieta.²⁰

Aplūkotie piemēri norāda uz to, ka arī šajā gadījumā ar motīvu „Baznīca nogrimst pazemē” saistīto vietu valence ir vēsturiski noteikta, tomēr teikās iekļauta atsaucē nevis uz kristiešu, bet gan uz pirmskristietības laika svētvietām. Citiem vārdiem sakot, fakts par pirmskristietiskajām svētvietām tautas atmiņā ir saglabāts, pārkodējot to kristīgajā terminoloģijā un piesaistot attiecīgu teikumu motīvu.

¹⁹ Urtāns J. Par Latgales pilskalniem. Urtāns J. *Skudra pie kalna. Arheologa stāsti*. Rīga: Nordik, 2004. 63.–68. lpp.

²⁰ Šturms E. Baltische Alkhügel. *Conventus primus historicorum Balticarum Rigae, 16.–20. VIII 1937. Acta et relata*. Rīga: Latvijas Vēstures institūts, 1938. 119.–124. lpp.

3) Ir vēl kāds arheoloģisko vietu veids, kas mutvārdu tradīcijā nereti saistīts ar teiku motīvu „Baznīca nogrimst pazemē”. Tie ir tā saucamie akmeņkrāvuma kapi, kas izplatīti Latvijas ziemeļu daļā, Igaunijā un Somijas dienvidu daļā un tiek uzskatīti par Baltijas somu apbedījumu vietām. Agrākie akmens krāvuma kapulauki Latvijas teritorijā tiek datēti ar 2.–3. gadsimtu pr. Kr., tomēr pārsvarā tie tika izmantoti agrajā un vidējā dzelzs laikmetā (1.–9. gadsimtā pēc Kr.). Mirušos šī veida kapos gulēja no lieliem akmeņiem sakrautās četrstūrveida kamerās jeb tarandās, kuru malas bija līdz 10 m garas. Kad viena taranda bija „pilna”, tai sānos tika veidota nākamā. Šādā veidā laika gaitā izveidojās gari, no vairākām savienotām kamerām sastāvoši akmeņu krāvumi (6. att.). Latvijas teritorijā līdz 5. gadsimtam zināmi apmēram 80 šādi kapulauki, savukārt vēlāk mirušie tika apbedīti vecajos akmens krāvumos, jaunus vairs neveidojot.²¹

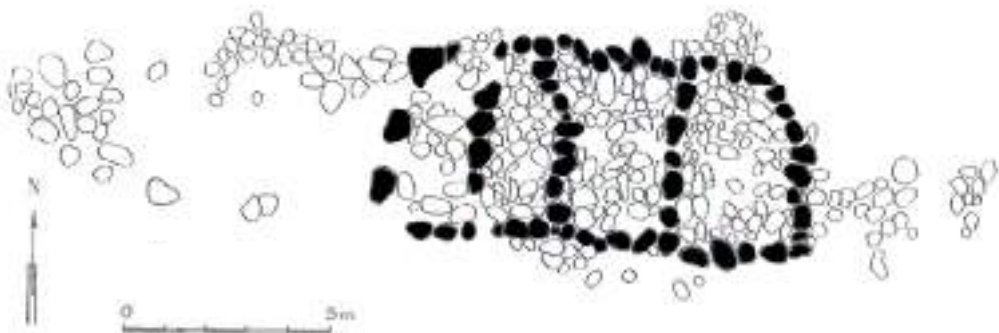
Nomainoties akmeņkrāvumu kapu teritorijas iedzīvotāju etniskajam sastāvam, jaunienācēji akmens konstrukcijās vairs nesaskatīja senas apbedījumu vietas. Tomēr, tā kā šīs vietas apkārtējā ainavā bija viegli pamanāmas, mutvārdu tradīcijā tās ieguva jaunu interpretāciju. Tāpat jāņem vērā ievērojamā laika starpība, kas pagājusi kopš šo kapu izmantošanas brīža. Akmeņkrāvumu kapi mutvārdu tradīcijā saistīti ar dažādiem teiku motīviem, piemēram, plaši izplatītas teikas, kurās skaidrots, ka lielās akmeņu kaudzes esot sanesis Velns. Nereti šie senkapi saistīti arī ar teiku motīvu par šajos pauguros kādreiz pastāvējušajām baznīcām. Juris Urtāns pieļauj, ka seno akmenskrāvumu kapu sasaiste ar nogrimušo baznīcu teikām varētu būt radusies, pateicoties šo vietu sekundārai izmantošanai, proti, akmens krāvumu senkapi nereti pat vēl līdz 19. gadsimtam tika izmantoti kā mājas garu kulta vietas.²²

Pieļaujams arī kāds cits skaidrojums nogrimušo baznīcu teiku sasaistei ar akmenskrāvumu senkapiem, par ko pārliecinājos lauka pētījumu laikā 2004. gadā Kārķu pagastā Ziemeļvidzemē, kas atrodas akmenskrāvumu senkapu izplatības areālā. Netālu no Kārķiem ir vieta, ko sauc par Velna klēpi, kas Vidzemē ir izplatīts akmenskrāvumu kapu nosaukums. Pēc vietējā mežsarga Edgara Sproģa (dzimis 1927. g.) stāstītā, šajā vietā *senlatviešu laikos* esot bijis krogs, bet pie kroga – kurtuve. Kurtuves vieta bijusi apmēram četrus kvadrātmetrus liela, salikta no galvas lieluma akmeņiem. Teicējs akmeņus no lauka esot notīrījis, jo tie traucējuši lauku darbos. Atbildot uz jautājumu, kāpēc viņš

²¹ Vasks A. Agrais dzelzs laikmets. Mugarēvičs Ē., Vasks A. (sast.) *Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr.–1200. g.* Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001. 224.–225. lpp.

²² Urtāns J. Aišēnu akmenskrāvumu senkapi. *Lauku Dzīve*. 1989. Nr. 6. 13. lpp.

6. att. Auciema akmenskrāvumu kapu akmens konstrukcijas.
(pēc: Latvijas PSR arheoloģija. Rīga: Zinātne, 1974. 107. lpp., 47. att.)

domā, ka šajā vietā atradies krogs, teicējs atbildēja, ka viņš to izsecinājis pēc ēkas pamatiem, pie tam pašā kroga ēkā viņš esot atradis māla kausu paliekas, bet ēkā blakus krogam jeb „kurtuvē” – ogles un pelnus.²³

Pēc vietas nosaukuma un teicēja sniegtā apraksta secināms, ka šajā vietā visdrīzāk atradušies akmenskrāvuma kapi ar vairākām akmens kamerām („kroga” un „kurtuves” vietas). Par to liecina arī māla trauku lausku atradumi, kas Vidzemē ir bijusi raksturīga kapu piedeva mirušajiem,²⁴ kā arī ogļu un pelnu klātbūtne apbedījumos, jo Vidzemes akmenskrāvumu kapos apbedītie pārsvarā tika kremēti.²⁵ Rakstā iztirzājamās tēmas sakarā būtiskākais šajā gadījumā ir fakts, ka vairāku iemeslu dēļ (piemēram, kaulu trūkums apbedījumos un ar seniemi apbedījumiem nesaistīta mutvārdu tradīcija) teicējs šajās taisnstūrveidīgajās akmens konstrukcijās nav saskatījis senas apbedījumu konstrukcijas, bet gan ēku pamatus.

Iespējams, ka uz līdzīgu asociāciju pamata akmenskrāvumu kapi citviet to izplatības areālā uzskatīti par senām baznīcu vietām. Piemēram, pēc vietējo iedzīvotāju stāstītā uz viena no Aišēnu akmenskrāvumu kapu pauguriem kādreiz esot bijusi baznīca, uz kāda cita – kapliča.²⁶ Lai gan arī šajā gadījumā motīvs „Baznīca nogrimst pazemē” saistīts ar arheoloģiskajām vietām, šo vietu valence tikai nosacīti uzskatāma par vēsturiski noteiktu, jo teikas nestāsta par šo vietu sākotnējo vēsturisko nozīmi. Šajā gadījumā aplūkojamais teiku motīvs ir tikai viens no vairāku motīvu klāsta, ar kuru palīdzību mēģināts reinterpreterēt senā aizvēstures periodā tapušas akmens konstrukcijas.

4) Ceturtais vietu paveids, kas saistīts ar teiku motīvu „Baznīca nogrimst pazemē”, būtiski atšķiras no pirmajiem diviem, bet zināmā mērā sasaucas ar tikko aplūkoto trešo vietu paveidu.

²³ Laime S. Kārķu pagasta svētvietas un to folklorā. Urtāns J. (sast.) *Kultūras krustpunkti 2*. Rīga: Mantojums, 2006. 146. lpp.

²⁴ Vasks A. Agrais dzelzs laikmets. 226. lpp.

²⁵ Turpat. 224. lpp.

²⁶ Urtāns J. Aišēnu akmenskrāvuma senkapi. 13. lpp.

Šajā gadījumā teikas piesaistītas vairāk vai mazāk izteiksmīgiem dabiskas cilmes padziļinājumiem reljefā, kas uzskatīti par nogrimušo baznīcu vietām. Īpaši daudz šādu vietu ir Ziemeļlatgalē Krievijas pierobežas joslā, lai gan līdzīgi objekti zināmi arī citviet Latvijā. Viena no šādām vietām ir Augstais kalns Kārķu pagastā Ziemeļvidzemē. Augstais kalns ir 300 m garš un 100 m plats izolēts paugurs, kas virs apkārtnes purvainajām pļavām paceļas apmēram 14 m augstumā. Kalna vidusdaļā ir iespaidīga 11 m dziļa, 60–70 m gara un 35 m plata ovāla iedobe ar stāvām malām, kas mutvārdu tradīcijā uzskatīta par nogrimušas baznīcas vietu:²⁷

Kad brauc uz Kārķiem, tad jābrauc Zemā sila kalnam pāri. Tur apakšā guļot apburta baznīca. Vēl ilgi tur apakšā dunējusi tā kā cilvēku runāšana. Kādreiz tur stāvējusi baznīca. Visapkārt tecējusi upe, tikai gar vienu sānu iet ceļš, bet kalna vidū ir liels iedobums, kur agrāk bijusi baznīca.

Reiz baznīcā turēts dievkalpojums. Mācītājs uzkāpis kancele un sācis runāt. Tikmēr kučieris gaidījis ārā pie durvīm, kamēr mācītājs beigs dievvārdus un nāks ārā no baznīcas, lai braukt uz māju. Te pa ceļu braucis viens pajūgs, kurā sēdējis burvis. Burvis bijis saskaities uz mācītāju, un nu viņš gribējis atspītēt. Viņš piebraucis pie baznīcas un sācis burt. Baznīcā atskanējusi dziesma, un viņa sākusī grimt. Grimusi, grimusi un nogrimusi. Ilgi tur vēl dzirdētas dunošas skaņas.

LFK 116, 14150

Teikās par ceturrtā paveida vietām reizēm minēti arī baznīcas nogrimšanas iemesli. Kārķu Augstā kalna baznīca nogrimusi, kad tajā laulāta māsa ar brāli, kurš savu māsu nav pazinis pēc ilgā karadienesta (LFK 116, 23467), vai bagātu māju saimnieks ar kalponi, kura mīlējusi citu puisī.²⁸ Teikās par līdzīgām vietām citur Latvijā minēts, ka baznīca nogrimusi, jo dievkalpojuma laikā baznīcā ālējušies dzērāji, jo zemnieki baznīcā lādējušies u. tml.

Ceturrtā paveida vietu valence ir dabiski noteikta, jo teikas tām piesaistītas nevis kādu vēsturisku apstākļu dēļ, bet gan dēļ attiecīgo vietu dabiskā raksturojuma. Šajā gadījumā īpaša spēja piesaistīt teikas par nogrimušajām baznīcām ir bijusi dažādiem reljefa pazeminājumiem, bedrēm un krāteriem, kurus vietējie iedzīvotāji uzskatījuši par nogrimušu baznīcu vietām (7. att.).

²⁷ Laime S. Kārķu Augstajā kalnā nogrimusī baznīca. Kipere Z. (sast.) *Daba un vēsture 2006*. Rīga: Zinātne, 2005. 135.–138. lpp.

²⁸ Pētersone I. *Kārķu novada vēsture*. Valka: Valkas tipogrāfija, 1993. 9.–10. lpp.

7. att. Šķilbēnu pagasta Balkanu kalnos nogrimušās baznīcas vietā novietots vides objekts. Foto: Sandis Laime

Teiku motīva „Baznīca nogrimst pazemē” analīze ar vietu valences pieeju ļauj izdarīt vairākus secinājumus par šo teiku funkcionālo kontekstu, izplatības areālu veidošanās iemesliem un izplatīšanos. Iepriekš tika norādīts, ka vietu teiku piesaistīšana konkrētām vietām notiek gadījumos, kad kāda no vietas kvalitātēm atbilst tradīcijā noteiktiem kritērijiem. Motīva „Baznīca nogrimst pazemē” gadījumā šo vietu valence ir gan vēsturiski, gan dabiski noteikta:

- 1) šajā vietā vēsturiskajos laikos ir pastāvējusi baznīca vai kapela;
- 2) šajā vietā aizvēstures periodā ir atradusies pirmskristietiska svētvieta;
- 3) šī vieta pieskaitāma tā saucamajiem akmenskrāvuma kapiem, kuru konstrukcijas atgādina ēku, tostarp baznīcu, pamatus;
- 4) šīs vietas reljefā izceļas kāds īpašs pazeminājums, bedre vai krāteris, kas var asociēties ar nogrimušās baznīcas vietu.

Mēģinot izziņāt, kādas varētu būt teikas „Baznīca nogrimst pazemē” iespējamās funkcijas, informācija par to, kuram vietu paveidam tā ir piesaistīta, var būt gana noderīga, jo funkcijas mainās atkarībā no objektu tipa. Tā, piemēram, pirmā un otrā paveida gadījumā teikās iekļauta atsauce uz vēsturiskajā atmiņā balstītu faktu, ka konkrētajā vietā savulaik ir atradusies kristiešu vai pirmskristietiskā svētvieta. Īpaši pirmajā gadījumā, kad katoļu kapelas nereti atradās kapu teritorijā, šīm teikām ir bijusi brīdinoša funkcija, proti, stāstot šīs teikas, ainavā tika marķēti objekti, kuros cilvēku uzvedība tika stingri reglamentēta, lai pasargātu seno kapelu un apbedījumu vietas no postīšanas.

Pastiprinot teikas brīdinošo efektu, motīvs „Baznīca nogrimst pazemē” nereti ir ticis kombinēts ar citiem teiku motīviem un tipiem, kuros stāstīts par to cilvēku (pārdabisko) pieredzi, kas attiecīgās uzvedības normas ir pārkāpuši. Trešajā un ceturtajā gadījumā priekšplānā izvirzās teiku skaidrojošā jeb etioloģiskā funkcija, proti, šajos gadījumos iemesls teiku stāstīšanai drīzāk ir bijis neizprotamo aizvēsturisko akmens konstrukciju (3. vietu paveids) vai īpatnējo reljefa formu (4. vietu paveids) izcelšanās skaidrojums. Teikās par ceturta paveida vietām, t. i., par objektiem, kam vēsturiski nav bijis nekāds sakars ar baznīcām, uzsvars reizēm likts uz šajās vietās kādreiz it kā bijušo baznīcu nogrimšanas iemesliem. Tādējādi naratīvos par šī tipa objektiem iekļauta didaktiskā funkcija, atgādinot par dažādām ētiskām, sociālām, reliģiskām un cita veida normām, kuru neievērošana var novest pie tik dramatiskām sekām kā baznīcas nogrimšana. Protams, katrā konkrētā gadījumā teikām var piemist arī citas funkcijas. Vietu valences pieeja sevi attaisno gadījumos, kad tiek analizēts kvantitatīvs materiāls, līdz ar to ar šīs pieejas palīdzību iegūtais rezultāts drīzāk ļauj nojaust zināmas tendences un kopsakarības, ne tik daudz izzināt katru konkrēto stāstīšanas situāciju.

Noskaidrojot iemeslus, kas mudinājuši konkrētu teiku motīvu vai tipu piesaistīt konkrētiem ainavas objektiem, reizēm iespējams gūt priekšstatu par iemesliem to izplatībai noteiktā reģionā. Motīva „Baznīca nogrimst pazemē” gadījumā redzams, ka teiku izplatība Latvijas teritorijā nav viendabīga un ka iezīmējas atsevišķi apgabali, kur šī teika bijusi īpaši populāra. Šo vietu valences analīze pierāda, ka gadījumos, kad teika piesaistīta noteikta tipa arheoloģiskajiem objektiem (akmenskrāvuma kapiem Vidzemes ziemeļu daļā un pilskalniem Latgales austrumu daļā), teikas izplatība ir tiešā veidā saistīta ar šo objektu izplatības areālu. Tā kā minētajiem objektiem piesaistīto teiku teksti būtiski neatšķiras, šī likumsakarība ar teksta analīzes metodēm vien nav konstatējama.

Teiku motīva „Baznīca nogrimst pazemē” piesaiste vietām ar dabiski noteiktu valenci ir salīdzinoši elastīgāka, jo nav saistīta ar kādām reģionāli ierobežotām vēsturiskām parādībām. Par ko liecina fakts, ka modificēts šī motīva variants („Pirts nogrimst pazemē”) ir fiksēts pat latviešu izceļotāju ciemā Sibīrijā, Krasnojarskas apgabalā. Sukinavas (bij. Sibīrijas Marienburga) ciema apkaimē par kādu padziļinājumu reljefā ciema iedzīvotāji

stāstīja, ka tajā kādreiz nogrimusi pirts. Lielos svētkos kāds saimnieks esot sakurinājis pirti, kas bijis liels grēks. Kad gājuši mazgāties, ieraudzījuši, ka pirts vietā palikusi tikai bedre – „Dievs pirti nokūpinājis”.²⁹ Ja teiku motīvs „Baznīca (vai: pirts) nogrimst pazemē” tiktu piesaistīts tikai vietām ar vēsturiski no- teiktu valenci (piemēram, bijušo baznīcu vai kapelu vietas), šīs teikas piesaiste kādam no Sibīrijas ainavas objektiem diez vai būtu produktīva kaut vai tāpēc, ka ieceļotāju zināšanas par vie- tējo vēsturi sākotnēji parasti bija niecīgas vai nekādas. Tomēr, tā kā šī motīva piesaiste konkrētām vietām ir notikusi arī pēc ci- tām pazīmēm (šajā gadījumā – īpatnējām reljefa formām, kādu Sukinavas kalnainajā apkaimē nav mazums), teikas pārceļšana no Latvijas uz Sibīriju varēja veiksmīgi realizēties.

Šajā rakstā tika aplūkots tikai viens no vietu valences analī- zes aspektiem, norādot, ka vietu teiku funkcijas var mainīties atkarībā no objekta tipa, kam teika ir piesaistīta. Tomēr ar to šīs pieejas potenciāls nav izsmelts. Savos līdzšinējos pētījumos esmu pārliecinājies, ka ar šīs pieejas palīdzību ir iespējams, pie- mēram, izsekot hronoloģiskai tradīciju attīstībai vai konstatēt iemeslus satura izmaiņām plaši izplatītos teiku sižetos. Ar cita veida metodoloģiskajiem paņēmieniem, kas izmantoti folklo- ristikā, šādus secinājumus būtu grūti izdarīt.

Raksts sagatavots Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas budžeta apakšprogrammā 05.04.00 „Krišjāņa Barona Dainu skapis”.

---

²⁹ Laime S. Ekspedīcija no Tomskas līdz Krasnojarskai. Atskats uz Latviešu folkloras krātuves 2005. gada Sibīrijas ekspedīciju. Krogzeme-Mosgorda B. (sast.) *Meklējumi un atradumi 2007*. Rīga: Zinātne, 2007. 152.–153. lpp.

Baiba Īvāne

Atcerēties nedrīkst aizmirst. Jelgavas pilsētas bibliotēkas stāsti

Ieliņa. Foto: Baiba Īvāne

Atcerēties nedrīkst aizmirst.

Jelgavas pilsētas bibliotēkas stāsti

Jelgavā pirmā pilsētas pašvaldības uzturētā bibliotēka dibināta 1920. gadā. Tā atradās trīsstāvu ēkā pilsētas centrā, Tirgus laukumā. Pēc Pirmā pasaules kara bibliotēka periodiski tiek izvietota dažādos namos, taču 1937. gadā pēc arhitekta V. Zēbauera projekta ēku Tirgus laukumā pārbūvē un pilnībā nodod bibliotēkas vajadzībām. Diemžēl Otrā pasaules kara laikā tiek sagrauti 90 % pilsētas apbūves un nodeg arī šīs bibliotēkas nams.

Pēc kara pilsētas bibliotēku darbība pakāpeniski tiek atjaunota, tostarp 1947. gadā dibina Jelgavas Zinātnisko bibliotēku (kopš 2016. gada – Jelgavas pilsētas bibliotēka), un no 1952. gada tās mājvieta ir toreizējā novadpētniecības muzeja ēka (*Academia Petrina*), šodien – Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs Akadēmijas ielā 20. Te sadzīvot gan muzejam, gan bibliotēkai nav viegli, jo krājumi ir lieli un vietas visam nepietiek. Taču telpu jautājumu atrisina vien 1984. gadā, kad bibliotēku pārceļ uz tās tagadējo mājvieta Akadēmijas ielā 26.

Bibliotēka šajās telpās atrodas jau 35 gadus. Nemateriālā kultūras mantojuma glabātāja, informācija piekļuves punkts, tikšanās vieta. Kopš 2017. gada – viena no UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas „Stāstu bibliotēkām”.

Jelgavas pilsētas bibliotēkas nams 1998. gadā iekļauts vietējas nozīmes arhitektūras pieminekļu reģistrā, taču jautājums par to, kas īsti ir šīs ēkas kultūrvēsturiskās vērtības un stāsti, ilgu laiku tā arī netiek atbildēts. Bibliotēkas darbinieki ir noslogoti ikdienas darbā, savukārt vairāk nekā simts gadus vecais nams līdztekus ikdienas darbam periodiski, neatlaidīgi un pakāpeniski ticis remontēts un uzturēts, taču – bez mērķtiecīgas un uz kopveselumu vērstas rekonstrukcijas, kāda ēkai un pilsētai būtu neatsverams ieguvums. Iemesli tam ir dažādi, lielākoties

finansiāli un pilsētvides attīstības prioritāšu noteikti, taču ne tikai. Šajā rakstā ieskicēšu atziņas, pie kurām esmu nonākusi pētījuma „Jelgavas pilsētas bibliotēka Akadēmijas ielā 26: ainavas kultūrvēsturiska lasīšana”³⁰ laikā.

Trīskāršā aizmiršana

Jelgavas pilsētas bibliotēka ir atmiņas institūcija, kas izvietota vietējas nozīmes arhitektūras pieminekļi. Vienā no atmiņas institūciju definīcijām jēdziens tiek skaidrots kā „sociālās vides fenomeni, kas vāc, glabā, sakārto, padara pieejamu un izmantojamu kolektīvo atmiņu.”³¹ Tieši šis kolektīvās atmiņas jēdziens ir būtisks mūsu bibliotēkas ēkas kultūrvēsturiskā naratīva kontekstā. Pirmkārt, kā atmiņas institūcija mēs esam atbildīgi par to, lai vietējās kopienas kultūras mantojums bibliotēkai atbilstošā formā būtu pieejams un izmantojams ikvienam. Otrkārt, mums ir jā rūpējas arī par to, lai bibliotēkas ēka kā arhitektūras piemineklis ne tikai tiktu uzturēta iespējami labā tehniskā stāvoklī, pēc iespējas saglabājot nama vērtības, bet vēl būtiskāka loma ir tam, lai zināšanas un vēstījums par to iekļautos bibliotēkas krājumā kā pastāvīga, nozīmīga un ikvienam pieejama vienība. Viens no iedarbīgākajiem veidiem, kā to ir iespējams nodrošināt, ir stāsts.

Konvencijā par pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzību jau 1972. gadā arhitektūras mantojums tiek uzlūkots ne tikai kā konkrēts arhitektūras objekts un sava laika kultūras liecība, bet arī kā visas tās pārmaiņas, kuras cauri laikiem uzkrājusi gan pati ēka, gan tās apkārtnē.³² Savukārt 2003. gadā pieņemtajā UNESCO Konvencijā par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu uzsvēta ciešā saikne un mijiedarbība starp nemateriālo kultūras mantojumu un materiālo kultūras un dabas mantojumu, uzsverot kopienas, grupas un indivīda nozīmi šo procesu nodrošināšanā.³³ Pie tam tieši stāsts kā mutvārdu vēstures izpausmes forma ir šo nemateriālo vērtību izteiksme telpā un laikā – stāsts ir medijs, kas caur indivīdu nodod savu vēstījumu.

Bibliotēka ir izvietota 19. gadsimta beigās / 20. gadsimta sākumā celtā trīsstāvu īres namā Jelgavas vēsturiskās apbūves teritorijā. Vienā no tiem nedaudzajiem namiem, kas gandrīz neskarts pārdzīvojis Otrā pasaules kara dramatisko

³⁰ Īvāne-Kronberga B. *Jelgavas pilsētas bibliotēka Akadēmijas ielā 26: ainavas kultūrvēsturiska lasīšana. Maģistra darbs.* Rīga: Latvijas Universitāte, 2018.

³¹ Sporāne B. *Nacionālā identitāte un atmiņas institūcijas.* 2010. 36. lpp. http://identitate.lnb.lv/wp-content/uploads/2010/12/Working-papers_sporane.pdf

³² <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-562-4.pdf>

³³ UNESCO Konvencija par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu. Rīga: UNESCO Latvijas Nacionālā komisija, 2009.

izskaņu pilsētā. Par ēkas vēsturi līdz šim nekas daudz nebija zināms, un, domājot par iemesliem, pētot nama vēsturi arhīvos, sarunājoties ar bibliotēkas darbiniekiem un intervējot ēkas un apkārtnes iedzīvotājus, jāsecina, ka šī īpatnējā savas vēstures neizzināšana jeb neatcerēšanās veidojusies pakāpeniski visa otrās padomju okupācijas perioda laikā un ietiekusies arī neatkarīgās Latvijas laikā.

Šo situāciju varētu nodēvēt par trīskāršo aizmīšanu. Pirmkārt, Jelgavas kopienas kultūrvēsturiskais naratīvs: pirmskara Jelgava ir labi zināma ar bagātām kultūras, izglītības un grāmatniecības tradīcijām. 19. gadsimtā Jelgava ir otrais lielākais izdevējdarbības centrs Latvijas teritorijā. Te kūsa mākslas un mūzikas dzīve. Taču Otrais pasaules karš ievieš korekcijas – 1944. gada 24. jūlijā PSRS armija ar aviācijas uzlidojumiem sāk Jelgavas „atbrīvošanas” operāciju, pilsēta tiek bombardēta un dedzināta, gandrīz viss, kas liecina par seno laiku godību, aiziet nebūtībā. Šī ir situācija, ar kuru no paaudzes paaudzē vietējiem iedzīvotājiem ir jāmacās sadzīvot, jāspēj no jauna ieraudzīt savas kultūrvides vērtību – arī šodienas perspektīvā.

Sagrautajā pilsētā pēc 1944. gada vēl ir saglabājušies atjaunojami nami, taču lielāko daļu drupu drīz vien nojauc un to vietā sāk celt padomju laika sērījveida dzīvojamās ēkas. No Jelgavas pilsētvides izgaist īpatnais Jelgavas Latviešu biedrības nams, savulaik gandrīz iepretim bibliotēkai esošais Vācu amatnieku biedrības nams ar dārzu un restorānu, kā arī citas ēkas. Aiziet bojā liela daļa arhīvu dokumentu, tāpēc pilsētas vēstures, tostarp bibliotēkas ēkas vēstures, pētniecība nav vienkārša. Tā prasa laiku, un ir nepieciešams meklēt jaunus skatpunktus no kuriem raudzīties uz vēsturi, kas neatklājas oficiālos dokumentos.

Viens no šādiem skatpunktiem ir atmiņas – caur dziļi individuālo pieredzi, un vēl svarīgāk – caur šīs pieredzes nodošanu – kopienas nemateriālā mantojuma, savu personisko atmiņu glabātājs(-a) un šo atmiņu nodošanas brīdī – stāstnieks(-ce) – spēj iedegt gaismu vēsturiskajā kultūrtelpā un palīdzēt saskatīt vēstures dažādās šķautnes.

Turpmāk tekstā citētie fragmenti ir no sarunām, kas ierakstītas, pētot Jelgavas pilsētas bibliotēkas ēkas vēsturi: sarunājoties ar respondentiem par vēsturi un šodienu, rosinot atcerēties savu un savu senču piedzīvoto, caur sarunām iezīmējot individuālās un kolektīvas atmiņas nesaraujamo vienību un formēšanās ceļus.

Un četrdesmit ceturtajā gadā, kad Jelgava nodega [...] tajā laikā mēs bijām netālu no pilsētas, turpat Būriņu mežā. Man vecam-tēvam māsas vīrs mežsargs bija, un mēs mežsarga mājā bijām. Un tad pāri Būriņu mežam lidoja plēksnes no tām iestādēm, kas dega tajā laikā. Baznīcu grāmatu lapas lidoja šurpu, dažādu rakstu un grāmatu lapas. Tad mēs apmēram tā zinājām, kas deg.

Liliāna Skudra, dz. 1932. gadā, strādājusi
Jelgavas Zinātniskajā bibliotēkā laikā, kad tā atradās
Jelgavas muzejā, dzīvojusi tieši blakus bibliotēkas tagadējai ēkai

Skaurdrā apziņa, ka vecā Jelgava ir pazudusi, cauri paaudzēm tikusi pārmantota. Padomju okupācijas periodā Jelgava kļūst par pelēku sērijveida apbūves teritoriju bez savas sejas, un nēreti ir bijis grūti saskatīt skaisto un nozīmīgo, par pašsaprotamu pieņemot pārliecību, ka viss ir zudis un pagātņi tā īsti izzināt vairs nav iespējams.

Viņa stāstīja, kā viņi gājuši uz restorāniem un cik te skaisti ir bijis. Kā te, laukumā, bijis tirgus un gar upi restorāni un kuģīši. Tās ir atmiņas, kas rada papildu smeldzi tam, ko tu redzi bildē par aizgājušo Jelgavu, jo tas ir kaut kas vairāk nekā tikai [...] tā ir manu tuvinieku dzīve, atmiņas, laiks [...] un tad ir padomju laiks, kas man atmiņā. Cik briesmīga Jelgava bija, kāda viņa bija, nekas skaists, es nejutu, ka padomju laikos varēja teikt, ka kaut kas ir skaists [...] Un šie laiki, kad jau kaut kas veidojas [...] bet tas jau ir pilnīgi cits stāsts, tā ir cita Jelgava. Slāņiem tas virsū nāk.

Linda Langenfelde, dz. 1965. gadā,
jelgavniece paaudzēs, strādājusi Jelgavas Zinātniskajā
bibliotēkā un Jelgavas bērnu bibliotēkā

Otrkārt, aizmiršanu sekmējis bibliotēkas nama liktenis otrās padomju okupācijas gados. Ārkārtīgi maz saglabājušies dokumenti un fotoliecības par bibliotēkas ēku pirms kara, taču gandrīz tikpat maz arī par laika posmu pēc 1944. gada. Tam ir vairāki iemesli, bet galvenais – 1947. gadā pēc pilsētas sagraušanas tiek uzsākta tagadējās bibliotēkas ēkas (tolaik īres nama) atjaunošana un to nodod cietuma Nr. 6 vajadzībām³⁴ (Jelgavas cietums arī šodien atrodas turpat netālu no bibliotēkas ēkas). Šajā laikā apmēram līdz 20. gadsimta 60. gadiem ēka atrodas daļēji slēgtā teritorijā, tajā dzīvo cietuma darbinieki ar savām ģimenēm. Tā ir sava pasaule, kura maz saskaras ar citām. Ēku tolaik ieskauj apmēram

³⁴ Jelgavas zonālais valsts arhīvs, 116. f.

2 m augsts ķieģeļu žogs, pavisam fiziski pastiprinot šo nošķirtību. Laika gaitā nams tiek nolaists, un atšķirībā no blakusesošajiem daudzstāvu namiem tajā joprojām ir malkas apkure, nav siltā ūdens. Zināmā mērā bibliotēkas ēka iemanto sliktu slavu. Sarunās ar apkārtnes iedzīvotājiem, kas tolaik dzīvojuši blakus namos, šī attieksme, lai gan ne vienmēr, tomēr ir labi nolasāma.

Tur bija cietuma kopmītnes. Tur, beidzot savu, kā saka, sardzes maiņu, cietuma apsargi dzīvoja. Tur bija baismīgs ūķis. [..] Paldies Dievam, ka tā māja ir citu veidolu dabūjusi un citu nozīmi. [..] Tie nebija patīkami ļaudis. Nošņerkusi, un tiešām, kurš ta' nu labprātīgi par cietumsargu būtu gribējis iet strādāt.

Liliāna Skudra

Mums tās sētas blakus bija, un tad tie krievēni, kā saka, mūs vienmēr apcēla, latviešu bērņus. [..] Apcēla tā vienkārši, apsaukāšana visāda: „Latiš, baltiš, kuda ļetiš?”

Gunārs Priede, dz. 1944. gadā,
dzīvojis tieši blakus bibliotēkas ēkai kopš 1953. gada

Te katra māja bija sava republika. [..] Mēs savā starpā pēc sejām pazinām: ā, tas ir no turienes, tas ir no šejienes, tas ir tāds, tas ir tāds, bet īpaši mēs nedraudzējāties.

Uldis Ozols, dz. 1954. gadā,
dzīvojis blakus bibliotēkas ēkai līdz 1983. gadam

Treškārt, 1984. gadā ēkā iekārtojas bibliotēka – tā beidzot ir tikusi pie savām telpām, taču rūpju ar ēkas pielāgošanu ir daudz, arī ikdienas darba nodrošināšana nav vienkārša, un domāt par ēkas vēsturi tobrīd īsti nav laika. Turklāt bibliotēku vēstures pētniecība tradicionāli pievēršas institūcijas darbam – atskaitēm, statistikas pārskatiem, komplektēšanai, darbiniekiem u. tml. Ēka, ja vien tā nav kas ievērojams, parasti netiek uzlūkota kā daļa no bibliotēkas identitātes. Taču velti.

Identitātes un vērtību jautājumi ir svarīgi ikviena indivīda, kopienas un organizācijas dzīvē. Indivīda un sabiedrības grupu identitātes un to izpratnes konstruēšanas process ir viens no kultūras studiju centrālajiem objektiem.³⁵ Arī Manuels Kastels (*Manuel Castells*, 1942) identitāti uzlūko kā nozīmju konstruēšanas procesu, kā savstarpēji saistītu kultūras nozīmju tīklu.³⁶

³⁵ Edgar A., Sedgwick P. (eds.) *Cultural theory: the key concepts*. London; New York: Routledge, 2008. 2nd ed.

³⁶ Castells M. *The power of identity*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. 2nd ed.

Telpa ir nozīmīgs identitāti veidojošs elements – telpai ir nozīme kā identitātes avotam un iespējai realizēt identitāti atbilstoši savai vērtību sistēmai.³⁷ Raugoties uz bibliotēkas ēku kā uz kultūras pieminekli, ir jāsaprot, ka tas lielā mērā veido vietējās kopienas atmiņu. Pētniece Inese Stūre raksta: „Izmantojot kultūras pieminekļus un ainavas sabiedrības atmiņas veidošanā, sabiedriskā atmiņa kļūst par kultūras telpu un procesu, kurā grupu mīti tiek saprasti, interpretēti un diskutēti sabiedrībā.”³⁸ Jelgavas pilsētas bibliotēkas ēka ilgu laiku ir bijusi bibliotēkas identitātes neapjaustā un daļēji nepieņemtā daļa. Kāpēc tā ir noticis – to esmu izklāstījusi raksta pirmajā daļā. Turpmāk vēlos ieskicēt to, kādā veidā – ar kādiem paņēmieniem – iespējams iedzīvināt bibliotēkas ēkas vēstures un šodienas stāstus kā organisku bibliotēkas patības daļu.

Informācijas zinātnē un bibliotēkzinātnē nereti dažādu procesu analizē tiek izmantota Pola Jēgera (*Paul T. Jaeger*) un Gerija Bērneta (*Gary Burnett*) informācijas pasaļu teorija. Tā runā par vērtībām un par to, kā analizēt informāciju dažādos sociālajos kontekstos, par tādiem jautājumiem kā piekļuve informācijai, informācijas apmaiņa, informācijas vērtības maiņa, raugoties no dažādu sociālo grupu perspektīvas.³⁹ Ja lūkojamies uz bibliotēkas ēku kā kultūrvēsturisku naratīvu un bibliotēkas kā atmiņas institūcijas uzkrātā kultūras mantojuma daļu, tad informācijas pasaļu teorijas kontekstā varam runāt par bibliotēku kā *informācijas sistēmu* un aplūkot un analizēt šīs sistēmas attiecības ar bibliotēkas darbiniekiem un vietējo kopienu. Bibliotēkzinātnes metaforās runājot, arī bibliotēkas ēka ir sava veida sistēma, piemēram, datubāze vai elektroniskais katalogs, un iestādes uzdevums ir strādāt pie tā, lai visa informācija, kas šajā sistēmā ir, būtu pieejama, ērti lietojama un saprotama ikvienam tās lietotājam (lasi – bibliotēkas darbiniekam un apmeklētājam).

³⁷ Lāce I. Telpas sociālā izpratne un vietas piederība. Rozenvalds J., Zobena A. (red.) *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes. Multiple and changing Latvian identities*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014. 315.–327. lpp.

³⁸ Stūre I. *Kultūras mantojuma aizsardzība un attīstības plānošana. Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte, 2005. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/323>

³⁹ Burnett G., Jaeger P. T. *The Theory of Information Worlds and Information Behaviour*. Spink A., Heinström J. (eds.) *New Directions in Information Behaviour. Library and Information Science*. Bingley: Emerald Group Publishing, 2011. Pp. 161–180.

Ēka kā informācijas sistēma. Bibliotēka Jelgavā, Akadēmijas ielā 26

Atcerēties nedrīkst
aizmirst.
Jelgavas pilsētas
bibliotēkas stāsti

Baiba Īvāne

Stāsts kā iespēja

Analizēt Jelgavas pilsētas bibliotēkas ēku kā kultūrvēsturisku naratīvu ir vienlaikus vilinoši un izaicinoši. Ne vienu reizi vien, vēloties nopietni pievērsties ēkas vēstures pētniecībai, nācās saskarties ar jautājumu – vai pietiks materiāla jeb empīriskās bāzes kvalitatīvam pētījumam? Nekas jau par nama vēsturi nav zināms – nekādu dokumentu, vēsturisku liecību nebūs, arhīvi nav saglabājušies. Tomēr man šķita būtiski pārlicināties, vai tiešām tas ir tā, un nepilnīgi izzināmās vēstures gadījumā atrast veidu, kā kompensēt dokumentētu vēsturisku faktu neesamību. Pētījumā, kā metodi pielāgojot ainavas kultūrvēsturisku lasīšanu, tika izmantotas tādas kvalitatīvās pētniecības metodes kā mutvārdu vēsture, dokumentu kontentanalīze, daļēji strukturētās intervijas un ēkas apsekošana. Lai gan ainavas kultūrvēsturiska lasīšana tradicionāli tiek lietota vides zinātnēs, šajā pētījumā tās pielāgošana bibliotēkas vēstures pētniecībā attaisnojās, jo relatīvi nelielās vēsturiskās dokumentācijas dēļ tā ļāva formēt iespējami pilnīgu kopējo ainu un analizēt tās vērtību un potenciālu. Jelgavas pilsētas bibliotēkas ēkas gadījumā izšķiroša ir ģeogrāfijas zinātni doktores Elenas Hosteteres (*Elen Hostetter*) atziņa, ka ļoti bieži ainava, vieta un telpa tiek nostumtas apziņas tālākajos nostūros, radot asimetriju ar to, kas ir mums apkārt ik dienu, un ainavu ģeogrāfijas pētnieku uzdevums ir nostādīt ainavas ikdienišķos elementus apziņas priekšplānā, lai piekļūtu patiesajam saturam un nozīmēm, ko glabā mūsu apkārtnē.⁴⁰ Vēl precīzāk pētījuma problēmu raksturo ģeogrāfa Pīrsa Luisa (*Peirce Lewis*) hrestomātiskā frāze, ka „lielākajai daļai amerikāņu vienkāršas, cilvēku veidotas ainavas ir kaut kas, uz ko skatīties, bet ļoti reti – kaut kas, par ko domāt.”⁴¹

⁴⁰ Hostetter E. Reading Place, Reading Landscape: A Consideration of City as Text™ and Geography. *Journal of the National Collegiate Honors Council*. 2016. Vol. 17, No. 2. Pp. 63–81. <https://files.eric.ed.gov/full-text/EJ1132093.pdf>

⁴¹ Lewis P. Axioms for Reading the Landscape: Some Guides to the American Scene. Meinig D. (ed.) *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. New York: Oxford University Press, 1979. Pp. 11–32. http://www.friendsofthegreatwesterntrails.com/images/Axioms_for_Reading_the_Landscape.pdf

Tāpēc bibliotēkas kontekstā ir svarīgi arī uz tās ēku raudzīties kā uz tekstu. Jau raksta sākumā minēju, ka ēkai idejiski būtu jābūt bibliotēkas krājumā – tā jāuztver kā grāmata, ko laiku pa laikam izņemt no plaukta un pārlasīt. Tai jābūt kā grāmatai, kas reiz izlasīta, atstāj neizdzēšamus nospiedumus mūsu pasaules redzējumā un priekšstatos, grāmatai, kuru lasot vēl un vēl, ikreiz var atklāt jaunas šķautnes un nepamanītus vai neizstāstītus stāstus. Katra bibliotēkas siena, uzslāņojums, nenotikušās pārmaiņas un izstāstītais stāsts ir kā aizraujoša lapaspuse bibliotēkas, darbinieku un apmeklētāju dzīvēs.

Pārvērtēt neglīto

Jelgavas pilsētas bibliotēka ir vietējas nozīmes arhitektūras piemineklis, taču – vai mēs spējam lasīt to, ko šīs ēkas arhitektūra var pastāstīt? 1998. gadā, ēku iekļaujot pieminekļu sarakstā, galvenā motivācija bija nama piederība Jelgavas vēsturiskajai apbūvei, kas saglabājusies pēc Otrā pasaules kara – kā vērtība pati par sevi. Ekskursijās pa bibliotēku dažkārt tika izcelts fakts, ka ēkas balkonu un otrā stāva logus rotā tā saucamais čuguna mežgīņu lējums – režģi, kādi tika lieti 19. gadsimta vidū un Jelgavā saglabājušies tikai dažās vietās. Taču ko vēl stāsta bibliotēka? Ja vien ir vēlme iedziļināties arhitektūras vēstures jautājumos, Jelgavas pilsētībūvniecības niansēs, bibliotēkas ēka, lai gan no ārpuses mazliet noplukusi un gaida savu kārtu uzposties, jau vien ir neskaitāmu stāstu vērtība. Tajā apslēpts stāsts par Jelgavas 19. gadsimta otrās puses pilsētas jaunapbūves plānojumu, Akadēmijas ielas un Zemgales prospekta rajonā paredzot celt tikai mūra ēkas. Tas ir stāsts par nama iekļaušanos kopējā ainavā – par blakus esošā jūgendstila nama salīdzinājumu ar bibliotēkas eklektismu, tas ir stāsts par ķieģeļu arhitektūru, turklāt ķieģeli nevis kā materiālu, bet līdzekli formas realizācijai. Tas ir stāsts par logailu ritmu ēkas fasādē – par iespēju pāriet ielas pretējā pusē, palūkoties uz savu bibliotēku no malas un ieraudzīt, ka tās fasādē ik dienu viņojas jūra. Pētot bibliotēkas pārbūves plānus, kas, lai gan nedaudzi, tomēr ir saglabājušies, var radīt stāstus par pārmaiņām, kādas tikušas plānotas, bet nav notikušas, par to, kā ir bijis, kā ir un kā varētu būt. Piemēram, nerealizētā 1970. gada ēkas kapitālremonta plānā viens teikums „Otrā stāva balkons nojaukams,

Režisors Ģirts Sils pie bibliotēkas pagalma apskates objekta

ķieģeļu laukumu vietas rūpīgi nocērtamas” dod ierosmi nopietnai sarunai par to, kā dažādos laikos tiek definētas vērtības. Bibliotēkas balkons ir viena no iestādes atpazīstamības zīmēm, ēkas vaibsts, bez kura bibliotēka šodien nav iedomājama. Ir svarīgi zināt un apjaust arī to, kas nav noticis, bet varēja notikt. Lai nezaudētu modrību arī bibliotēkas ēkas nākotnes rekonstrukciju plānošanā.

Nams glabā neskaitāmas ierosmes sarunām, pat tad, ja par to nav daudz dokumentētu liecību. Vispirms – tas aicina ikdienas skrējienā pacelt acis – nevis vienkārši ik rītu iesoļot pa savas darbavietas durvīm, bet, tuvojoties tai, pacelt acis un izbaudīt elementu saspēli. Arī tad, ja tie ir vietām nolupuši ķieģeļi vai neuzspodrināta īstenība. Ķieģeļi pa ķieģeļim uzbūvēt savā apziņā bibliotēkas ēku kā savas identitātes daļu un spēt šos stāstu nodot arī citiem.

Stāstu un sarunu vērtā ir arī apkārtnē ap bibliotēku. Gan vēsturiskā, gan šodienas griezumā. Kā viens no piemēriem neglītā pārvērtēšanā ir bibliotēkas pagalmā esošais mūra veidojums – pirmajā acu uzmetienā nesaprotams, apzīmēts un netīrs grausts. Šobrīd, organizējot ekskursijas par bibliotēku un tās vēsturi, tas ir kļuvis par vienu no centrālajiem objektiem bibliotēkas pagalmā. Jo tieši pie bibliotēkas durvīm un pēc tam pie šī objekta sākas jelgavnieka Jāņa Joņeva romāna „Jelgava 94” darbība, tieši šis objekts joprojām pilsētas ikdienā ieņem tādu pašu nozīmi, kāda tam ir piešķirta romānā. Tā ir iespēja sarunai par dzīvi un literatūru, par skaisto un neglīto, par to, kas ir un kas nav uzmanības vērts. Ja vien mēs esam gatavi ieraudzīt to, kas ikdienas ritmā nešķiet ievērības cienīgs.

Žogs pie ēkas Jelgavā, Akadēmijas ielā 26

Ielūkoties viņpus žogam un celt tiltus

Veidojot Jelgavas pilsētas bibliotēkas nama kopējo kultūr-vēsturisko vēstījumu, bija būtiski atklāt arī personiskos stāstus, jo tikai caur individuālo pieredzi iespējams tā īsti saprast citādo un nezināmo. Tie ir stāsti, kurus pētījuma laikā uzticējuši nama bijušie iedzīvotāji, kaimiņi un jelgavnieki. Un tie ir stāsti, kurus iespējams izveidot par personībām, kas savulaik namā ir dzīvojušas. Šķietami visnepieejamākais laiks bibliotēkas nama vēstures vēstījumā ir laiks pirms Otrā pasaules kara. Taču, meklējot informāciju Latvijas Valsts vēstures arhīvā, tika atrasts dzīvokļu kartīšu fonds, kurā fiksēta detalizēta informācija par Akadēmijas ielas nama iedzīvotājiem – 1935. gada tautas skaitīšanas dati.⁴² Kartītēs pieejama informācija par katru ēkas dzīvokli, istabu skaitu, ērtībām, bet jo svarīgāk – ziņas par personām, kas namā dzīvojušas: tautība, nodarbošanās, dzimšanas gads. Šī bezgala vērtīgā informācija ļāvusi uzburt stāstu par to, kādas pārmaiņas piedzīvojis nams cauri laikiem (ja 1935. gadā ēkā fiksēti 8 dzīvokļi, tad pēc nama atjaunošanas 1947. gadā tajā bijuši aptuveni 30 dzīvokļi!), bet jo īpaši – tas ir neizsmeļams avots turpmākiem meklējumiem un stāstiem par to cilvēku likteņiem, kas kādu laiku ir mitinājušies bibliotēkas namā.

Jelgavas pilsētas būvvaldes arhīvā pētījuma laikā tika atrasta fotogrāfija – šobrīd vienīgā, kurā bibliotēkas ēka tik labi saskatāma. Šī fotogrāfija ir unikāla laikmeta liecība, kurā redzams ne tikai tas, ka ap namu ir koka žogs ar dzeloņdrātīm un sargtorni, bet ir saskatāmas vēl neatjaunotas karā cietušās blakus ēkas.

⁴² LNA LVVA, 1308. f.

Jelgavā, Akadēmijas ielā 26*

Atcerēties nedrīkst
aizmirst.
Jelgavas pilsētas
bibliotēkas stāsti

Baiba Īvāne

Simboliski šī fotogrāfija runā par to, ka nereti mēs paši ceļam sev apkārt žogus. Mēs mēdzam dzīvot aizspriedumu un pieņēmumu varā un aizmirstam, ka aiz katras dzīves situācijas, galu galā aiz katra žoga stāv cilvēks. Raksta sākumā citēju apkārtnes iedzīvotāju teikto par bibliotēkas namu padomju okupācijas laikā, par nolaisto ēku, noskrandušajiem iemītniekiem. Pētījuma laikā aicinājumam dalīties savās atmiņās par ēkā pavadīto laiku atsaucās trīs bijušie iedzīvotāji. Viņi pastāstīja par dzīvi bibliotēkas namā pēc Otrā pasaules kara, par sadzīves grūtībām un nepiepildītiem sapņiem. Divi no respondentiem dzimuši šajā namā 20. gadsimta 50. gadu sākumā. Viņu vecāki kā karagūstekņi atvesti uz Latviju no Krievijas un palikuši te līdz mūža beigām. Liela daļa vīriešu tolaik strādā netālajā cietumā. Noslēgtību, kāda veidojusies saistībā ar nama iedzīvotājiem, raksturo viens no intervētajiem – Genādijs Veselovs, dzimis 1949. gadā, ar vecākiem dzīvojis bibliotēkas namā: *Mans tēvs kādreiz teica: ja tev kādreiz jautā, kur strādā tēvs, vienkārši saki IM [Iekšlietu ministrijā]. Un viss. Un nekādas detaļas. Par ko, kur. [..] Par tādām niansēm tajā laikā nedrīkstēja runāt.* Savukārt kundze, kas piekrita sarunai, Ludmila Kazačkova, namā dzīvoja tikai gadu – 1968. gadā –, strādāja cietumā par skolotāju, kamēr vīrs turpat par sargu. Sieviete pastāstīja, ka viņas ģimene atbēgusi uz Jelgavu no Baltkrievijas 1953. gadā: *Nu, atbraucām uz šejieni spiestā kārtā: tēvu vajāja Staļina režīms. [..] Viņš vēl bija tāds, ka varēja pakritizēt, un nesatika ar skolas direktoru tur, un tā nu mēs atbraucām uz šejieni. Tāds viņš bija, izteica savu viedokli.*

* Nama pagalmā – pirmie ēkas iedzīvotāji pēc Otrā pasaules kara. Ap 1951. gadu. Foto no J. Kirilovska privātās kolekcijas.

Atcerēties nedrīkst
aizmirst.
Jelgavas pilsētas
bibliotēkas stāsti

Baiba Īvāne

* Sētas bērni ap
1960. gadu. Foto no
G. Veselova privātās
kolekcijas.

Bibliotēku misija demokrātiskā sabiedrībā ir nodrošināt brīvu piekļuvi informācijai neatkarīgi no rases, dzimuma, etniskās vai sociālās piederības, tai ir jābūt brīvai no ideoloģijām un aizspriedumiem. Jelgavas pilsētas bibliotēkas vēstures stāstam jāklūst par nebeidzamu sarunu starp dažādiem laikmetiem, dažādiem cilvēkiem un pieredzēm. Tie ir stāsti, kas sasaucas un mijiedarbojas, liek domāt un apsvērt. Ļauj pārvērtēt un nenošodīt. Jo mēs nekad īsti nevaram zināt, kurā pusē žogam dzīvojam. Tilti ir mesti, un robežas mēdz mainīties.

Ieliņa starp bibliotēkas ēku un blakus esošo Vairoga namu. Šobrīd te mājvietu atraduši mākslinieka Raita Junkera mākslas studijas audzēkņu darbi, tā ir izgaismota un savieno divas pasaules. Taču savulaik tā bija tumša un šaubīga vieta, robežšķirtne, kurā, pēc aculiecinieku stāstiem, savulaik notikušas pat slepkavības.

Kamanu segas stāsti

Ar došanu; tas
vairāki (Tas man bija
dabū, kēnā nojūm
tā bija dabū;

Sūns pulsters, kafijas seruss) pārcēl
12 personu . un vēl daudz citu.
Zolde lampa šūnēti zaldēti, un
arī tātā: pēdī bēn arīkāt. Sūns sege
er rūpn polvā, ^{konkrom sege} un vēl tēd ir .

Kulelu mājs nebeje nevienu
kas tie sārmmērtā. Jo tas maile
mūlīgo pēnāeji, epīpāz gar
bet vēl un kēnā mēnā
mūlīgo tēnā mōvā mēlā

Kulelu mājs tad pārņēma
ceēnā iņpūlām. Jevnā tū dūta y
Taleēnā ar, tad ca nojūn

Kārļa Kreicmaņa atmiņu pieraksti

Agīta Lapsa (Valmieras integrētā bibliotēka)

Kamanu segas stāsti

Ievads

Notikumu virkne aizsākas 2018. gada septembrī ar VII Zemgales stāstnieku festivāla rožu stāstiem. Rūjieniete Agrita Gruzdiņa, gatavojoties lielajam stāstu vakaram, meklē stāstu „materiālu”, bet šoreiz kaut kā negrib veikties. Padomā tikai dažas sīkas epizodes, no kurām iecerēto priekšnesumu grūti salikt. Jau vairākus vakarus Agrita neveiksmīgi mēģina sazvanīt Edīti Krastiņu Ķoņu pagasta Saktās, pie kuras var dabūt mājās ceptu maizi. Beidzot Edīte atsaucas, un Agrita laimīgi tiek pie gribētā maizes kukulīša. Sarunā pie tējas Agrita tāpat vien apvaicājas, vai Edītei nav kāds stāsts par rozēm. Pajet kāds brīdis, un Agrītai par pārsteigumu atskan: „Jā, ir gan!”

Tad Edīte smiedamās no istabas nes laukā lielu tīstokli, tin vaļā un rāda: „Tā manas vecāsmātes kāzu dāvana – kamanu sega ar rozēm. Tai ir pāri par simt gadu, un viņai līdzī ir arī stāsts.”

Tā Agrita saņem kamanu segu ar stāstu un Edītes svētību piedevām. Festivālā tas arī grezni izskan: Agrita savij stāstu par jaunu puisi no Ķoņu pagasta Bēkām, kurš noprec sievu ar lielu pūru, un Ernas Stallītes pierakstītās Rūjienas puses ziņģes. Noslēgumā skatītāji ierauga pašu kamanu deķi, kur uz melna pamata krāšņi izšūtas divas, viena pret otru pavērstas zirgu galvas, trīs rožu ziedi, kuras ieskauj greznis saku loks. Abas segas malas izrotātas ziedu vītņēm.

Agrita Gruzdiņa (la labi) ar Edītes Krastiņas kamanu segu Zemgales stāstnieku festivālā 2018. gadā. Kreisajā pusē Agita Lapsa

Pirmo reizi ciemos

Tikšanās ar Edīti Krastiņu

Atgriezoties Valmierā, mani dīda nemiers – jāsatiek pati segas saimniece un jādzird notikums no pirmavota. Pavisam drīz Agrita mani aicina braukt līdz uz Saktām. Ir septembra vakars un iestājusies liela krēsla, kad ierodamies sētā. Uz sliekšņa mūs sagaida dzidra, smejoša balss. Priekšnama gaismas ieskautais sievietes stāvs ir viegls kustībās un dzīvesprieka pilns, kas liek justies kā gaidītiem ciemiņiem, un tādi priecīgi mēs saejam namā. Tā es iepazīstos ar Saktu saimnieci un Bēku māju mantinieci Edīti Krastiņu.

Apmetamies Edītes plašajā virtuvē, un pirmās sarunas aiziet par maizes cepšanu. Tā Edītei ir daļa no ikdienas. Viņa, kā pati atzīst, maizi veikalā nepērk jau gadus divdesmit, jo gan rudzu maizi, gan kviešu un miežu karašu cep pati un dalās ar kaimiņiem un draugiem. Kamēr saimniece rosās, ir laiks pamest skatienu apkārt, un līdzās krāsniņ ieraugu maizes lizi. Jautāta Edīte atsa-ka, ka abrai un lizei esot ap simt gadu un viņa tās mantojusi vēl no Čāmu (tas ir Saktu senais mājvārds) vecajām saimniecēm – vīra tantēm. Vecajam Čāmu saimniekam esot bijušas vairākas māsas, kas palikušas neprecētas, tādēļ visu mūžu nodzīvojušas savu vecāku saimniecībā. Tās nu maizi cepot viņšaulē.

Agritai jāatgriežas Rūjienā, un mēs sarunu turpinām divatā.

Čāmu dzīvojamā māja celta ap 1925. gadu uz vecās mājas pamatiem, piebūvējot vēl divas istabas, jo saimnieka krietnajam bērnu pulciņam (veseli divpadsmit) kļuvis par šauru. Kamēr notiek pārbūve, ģimene vasaru mitinās uzkalniņā izraktā bedrē turpat mežmalā. Reizē ar rudens salu ēka jau ir zem jumta,

Edīte Krastiņa 2020. gada februārī. Foto: Guntis Pakalns

un saime pārceļas uz jauno māju. Tikai nākamā apciemojuma reizē ieraudzīšu: visa saimniecība te iekārtojusies uz pauguriem – māja, šķūnis, pagrabs un klēts. Ieplakās zeme smaga un mitra, bet auglīga. Skatiens meklēs augstāko vietu un atradīs riju, kura kā perētājputns zem spārna paņēmusi lielās un mazās ēkas. „Tas tāpēc, lai vēji varētu no visām pusēm izpūst un labību, kā pienākas, izvētīt,” saka Edīte.

1923. gadā rija nodeg, un tas ir liels posts zemniekam. Pagasts izsludina apkārtrakstu ar aicinājumu palīdzēt, un apkārtējie saimnieki kopīgiem spēkiem to atjauno.

Čāmas ir Edītes vīra Ulda Krastiņa dzimtas mājas. Te viņš atgriežas pēc tēva māsas nāves, lai saimniekotu, kaut gan Ulda tēvu dzīve aizvedusi uz Omuļu pusi. Tantes bērēs tad abi arī iepazīstas, jo Edīte dzīvo kaimiņu Bēkās. Pēc četriem gadiem abi svin kāzas. Pirms kāzām Uldis mājām iedod citu vārdu, jo abi ir vienisprātis, ka bērnus skolā citādi saukās par „čammām”. Tā Čāmas paliek par Saktām.

Pamazām runas ievirzās par Edītes vecākiem un dzimtu.

Edīte smejas savus gaišos smieklus un saka, ka visu mūžu dzīvo Ķoņu pagastā, bet tā īsti nav iemācījusies runāt vietējā mēlē. Lai gan mana auss ik pa brīdi noķer Rūjienas pusei raksturīgās norautās galotnes, nejūtos droša un pretī nerunāju. Tālāk seko saimnieces stāsts.

Edītes māte Ella Eihlere dzimusi un augusi Kurzemē, Dundagas pusē, kur bijusi Kārļa un Emīlijas Eihleru piecu bērnu ģimenes jaunākā atvase. Viņa pabeidz slaveno Kaučmindes skolu un atrod darbu Talsos – Latvijas Lauksaimniecības kamerā par mājsaimniecības instruktori. Te viņa iepazīstas ar ķonieti Kārli Kreicmani, kurš tobrīd jau ir diplomēts agronoms un Talsu apriņķa vecākais agronoms. 1939. gada 15. aprīlī Talsu baznīcā Ella un Kārlis salaulājas. Kurzemē 1940. gadā piedzimst dēls Jānis. 1942. gadā ģimene pārceļas uz Kārļa tēva mājām Vidzemē, Ķoņu pagasta Bēkās. Ellai līdz uz Vidzemi atnāk arī māte Emīlija Eihlere. 1943. gada maijā pasaulē nāk otrs dēls Oļģerts. Pusotra gada vecumā ģimene zaudē savu pastarīti. Edīte nāk pasaulē 1947. gada februārī un saviem vecākiem tā arī paliek jaunākais bērns.

Tēvs daudz strādā, un mājās viņu redz tikai nedēļas nogalēs, tādēļ mazās Edītes vienīgie sarunu biedri ir māte un vecāmāte, kuras runā „dundziņ mēlē”. Kā pati atzīst, kad atrodas pretī kāds, kurš runā Kurzemes lībiskajā izloksnē, viņa nemanot pārīet uz bērniības valodu. Ģimenē par to ir savs joks: „Višam nepatīk, ka pa viš sauc!”

*Ella un Kārlis Kreicmaņi 20. gadsimta 30. gados.
Foto no Edītes Krastiņas ģimenes albuma*

Nemanot esam nonākušas līdz dzimtas leģendām, un Edīte no istabas nes laukā nodzeltējušu burtņīcu un vecas fotogrāfijas. Te, šajā kaudzītē, kaut kur guļ arī gaidītais stāsts par kamanu segu, bet pirmos saimniece ņem rokā Eihleru ģimenes atmiņu stāstus.

Brīdi iepriekš Edīte paguvusi izstāstīt, ka reizi nedēļā brauc uz Meizakilu, mazu pilsētiņu Igaunijas pierobežā, mācīties igauņu valodu, un manī tas nemaz neizbrīna. Igaņu valodas prāšana latviešiem Rūjienas un Mazsalacas apkaimē agrāk piederēja pie sadzīves iemaņām, jo vajadzēja saprasties ar kaimiņiem, lai tirgotos, līgtu darbā, arī precētos. Mūsdienās attieksme stipri mainījusies, un te tikai retais vairs prot igauņiski.

Nu Edīte atzīstas, ka dzimtā tiek glabāts stāsts par ciltsmāti no Sāremā salas, un viņas mamma Ella Kreicmane (dzim. Eihlere), meitas mudināta, šo un vēl citus stāstus, pierakstījusi burtņīcā. Vienlaikus arī Edītes brālēns Andrejs pierakstījis Ellas māšas Nadīnes Pavlovas (dzim. Eihlere) stāstīto. Nu, manā priekšā guļ abi dokumenti, un igauņu valoda stāstā iegūst pilnīgi citu – jēgpilnu nozīmi.

Mātes dzimta

Nadīnes Pavlovas stāsts:

Igauni no Sāmu salas noteiktā dienā ar laivām braukuši uz Mazirbi līgt pie Kurzemes saimniekiem par kalpiem, jo skopā salas daba nevarēja visus savus ļaudis uzturēt.

Tādā dienā Alakstu Krēķis, saimnieks, vecpūsis jau gados, brauca uz Mazirbi līgt meitu. Ģērbies esot pelēkās pašautās drēbēs, kājās pastalas. Staigājis un skatījies, bet nekas derīgs nav trāpījies. Tad ieraudzījis jaunu igauņu meiteni basām kājām. Viņa gājusi gar jūras malu un raudājusi, neviens viņu nebija salīdzis. Krēķis viņu salīga par ganu meitu, bet vēlāk apņēma par sievu. Viņiem bija divas meitas, vienu apņēma par sievu Grīvu saimnieks.

Svētdienās vecā Krēķu saimniece nākusi no baznīcas, galvā divi lakati, viens nosedz pieri un otru virsū. Visi mazbērni skrējuši viņai pretī, bučojuši roku un veduši uz māju. Runājusi viņa ar stipru igauņu akcentu.

***

Grīvu saimnieka Krēķu meitas laulībā dzimuši 2 dēli un 7 meitas. Vecākais dēls paliek Grīvās par saimnieku, brālis – Īvnieku saimnieks. Māsas – Silkalēju saimniece, Kallu saimniece, Antu saimniece Ķurbē, Lavīze apprecējās ar Siliņu, viena ar Graudiņu, divas nav zināmas.

***

Silkalēju saimnieks, viņš arī mežsargs Eihlers, jau bijis vecpuiša kārtā. Sapnī viņš esot redzējis jaunu meitu ar vaļā palaistiem gaišiem matiem un degošu skalu zobos. Sestdienā viņš seglojis zirgu un jājis uz Grīvu sievu lūkot. Galā nonācis jau vakara pusē.

Meita Līna pārnākusi no pirts un, lai mati labāk izžūtu, palaidusi tos vaļā. Viņai bijuši gaiši dzeltenī mati līdz ceļiem. Vēl bijis jāaiznes piena podi uz pieliekamo, un, lai tumsā redzētu, paņēmusi degošu skalu mutē. Tādā skatā viņa arī satikās ar precinieku. Pirms došanās iekšā precinieks ar kreiso kāju priekšā pārmetis krustu, lai viss labi izdotos.

Līgava ģērbta barona Ostenzakena pilī, un arī kāzu mielasts noticis pilī. Uz baznīcu vesti ar 6 zirgu vilktu karieti. Attālums no pils līdz baznīcai gan jau tikai daži simti metru.

Mūža otrajā pusē saimnieks par mežsargu vairs nav strādājis. Saimniecība arī viņu nav interesējusi. Vienīgā interese bijusi par apmēram 50 saimju lielo bišu dravu. Visu saimniecību vadījusi saimniece. Viņa bijusi ļoti gaišs cilvēks, daudz lasījis, ceļojusi pa Latviju. Pateicoties viņai, arī saglabājušās šīs atmiņas.

Turpinājumā fragments no Ellas Kreicmanes atmiņām par tēvu Kārli Eihleru:

Tēvs dzimis 1870. gadā ((71.) neatceros) kā Dundagas barona Ostenzakena Vīdabs (Vīdāles) ciema Silkalēju mežsarga dēls. Ģimenē dzimuši 10 bērni. Izauguši tikai 5. Tēvs bijis neliela auguma, mazs un ņiprs bērns. Ātri iemācījies pats lasīt, ka vecāki nemaz nav zinājuši. Noskatījies un noklausījies no vecākiem brāļiem. Kad mācītājs Moltrehts braucis pārklaut bērņus, tēvs piecu gadu vecumā vienmēr līdis priekšā lieliem un teicis, ka viņš arī protot. Māte viņu stūmusi nost, bet viņš neatlaidies. Beigās mācītājs ievērojis un prasījis arī viņam, un visi bijuši pārsteigti, arī māte, ka viņš lasījis un stāstījis visu to, ko lielie. Mācītājs sacījis: „Māmiņ, kā jūs savu dēlu tā atstūmusi!” Tad arī teicis, ka tēvam jālaiž skolā. [..]

Tēvs mācījies Dundagas pagasta pamatskolā, Talsu ģimnāzijā un pēc tam Baltijas skolotāju seminārā [Kuldīgā]. Semināru beidzis 1890. gadā kā 19. kursa absolvents. Pirmā skolotāja vieta bija Ropaži. Tēvam bija lemts bieži mainīt skolotāja vietas, jo viņš skaitījās jaunlatvietis (?) un nepakļāvās inspektoruzspiestai varai. Tomēr vairāk par pārcelšanu uz citu vietu viņš necieta. Pēdējā vieta bija Dinsberga pamatskola, un tad pensijā.

Viņš bija sabiedriska cilvēks. Dundagā draudzes priekšnieks un krājaizdevu sabiedrības priekšnieks līdz aiziešanai aizsaulē. Ļoti labi vadīja sapulces. Ja viņš bija ieradies, tad vienmēr ievēlēja par sapulces vadītāju. 1919. gadā, kad Dundagā ienāca komunisti, arī viņš gadījās tur. Komunisti par visu varu gribēja baznīcā turēt mītiņu. Izcēlās lielas pretošanās. Dundagas muižas un arī apkārtnē sievas lielāko daļu aizstāvēja baznīcu un nedeva baznīcas atslēgas. Kaušanās bija tik lielas, ka milicim pārplēsa mēteļus. Tēvam palika nīknās sievas žēl, un viņš kāpa uz tuvējo malkas grēdu runāt. Viņam bija spēcīga balsis un labas runas dāvanas. Viņš nomierināja un sacīja, lai nepretojas, lai atdod baznīcas atslēgas. Nāks laiks, un baznīca nekur nepazudīs, un varēs atkal darboties. Tā kā viņu visi pazina, tad arī paklausīja un izklīda.

Visu tēva runu pa pils logu „sarkanie” noklausījās un pierakstīja. Naktī tēvu apcietināja un aizveda uz Dundagas cietumu, līdz apcietināja jaunāko sešpadsmitgadīgo brāli Edmundu. Brāli drīz atlaida mājā, bet tēvam sacīja, ka viņam pēc nedēļas baznīcā no kanceles jārunā un jāaģitē komunistiem par labu, jo cilvēki viņu

* No kreisās: Nadīna, māte Emīlija, Zelma (sēž), Visvaldis, tēvs Kārlis, klēpī Ella, Eduards.
Foto no Edītes Krastiņas ģimenes albuma.

Kārļa un Emīlijas Eihleru ģimene 1913. gadā (iespējams, Ventspilī)*

klausa. Tēvs bija noņēmis pret savu sirdsapziņu nerīkoties, kaut arī viņu draudēja nošaut. Protams, viņš cietumā visu laiku lūdza Dievu. Divas dienas pirms runāšanas termiņa iebruka vācu kara spēks, un neviens par viņu vairs nedomāja, bet trakā steigā visi komunisti sakāpa mazā bānītī un aizbrauca. Vācieši tēvu izlaida no cietuma, un mēs laimīgi sagaidījām viņu mājā. Tēvs tūlīt noturēja pateicības dievkalpojumu. Tēvs nomira 67 gadu vecumā 1937. gadā ar vēzi mājā.

No vecākās māsas Nadīnes rakstītā vēl uzzinām, ka tēvs pārvaldījis piecas valodas: vācu, krievu, grieķu, latīņu un daļēji arī franču valodu. Bijis izslavēts sarīkojumu vadītājs, mīlējis slidot un vadījis deju sarīkojumus.

Par savas mātes dzimtu Nadīne Pavlova stāsta: *Emīlija Eihlere (dzimusi Līduma) bija Kaziņu mežsarga meita. Viņas māte un viņas vīra Kārļa māte esot bijušas māsīcas. Emīlijas mātei pirmais vīrs nomiris un palikuši divi mazi bērni. Baronam bija vajadzīgs mežsargs, bet izlikt no mežsarga mājas atraitni ar maziem bērniem sirdsapziņa nav ļāvusi. Tāpēc viņš nosacījis savam brūža puisim Līdumam: „Tov būs to atraiten precēt!” Līdums ilgi domājis, ko darīt. Viņš esot bijis skaists ar gaišiem, cirtainiem matiem. Atraitne nekāda skaistā nav bijusi. Bērņībā zaudējusi vienu aci, un vēl divi mazi bērni. Tomēr Līdums atraitni apprecējis, un pasaulē nākuši vēl četri bērni. Līdums bijis liels dziedātājs un arī viņa bērni bijuši lieli dziedātāji.*

Ella par māti vēl piezīmējusi, ka Emīlija mācījusies Dunda-gas pagasta skolā un 18 gadu vecumā apprecējusies. Kārlis bija nepraktiskas dabas, un saimniecību nācās vadīt Emīlijai pašai. Tāpat viņa bija bērnu saņēmēja. Cilvēki viņai uzticējās, un varbūt tieši tādēļ viņai vienmēr veicās. Mamma stāstījusi, ka tēvs (Kārlis) pats saņēmis savus bērnus un tā palīdzējis viņai apgūt vecmātes darbu.

Ella Kreicmane savas piezīmes noslēdz vārdiem: *Vecmama Ella, pensionāre. Dzīvoju meitas Edītes ģimenē. Fizisko darbu vairs nestrādāju. Lielāko tiesu pavadu, stāstot pate sev atmiņas un vecas teikas. Laiks aizskrien ātri. Klausos radio.*

Tēva dzimta

Abu dzimtu stāsti mijas cits ar citu, un pamazām Edītes stāsti mūs atved uz Ķoņu pagastu Ziemeļvidzemē. Viņa atceras tēva stingro dabu, atmiņā tēva pārbraukšana nedēļas nogalēs, kad tas atgriežas no Molotova vārdā nosauktā kolhoza Jeru pagastā. Darbu tālu prom no mājām viņš tolaik izvēlas apzināti, kur viņu mazāk pazīst. Tāpat arī māte, stājoties darbā kolhozā, noklusē, ka beigusi slaveno Kaucmindi. Līdz pat pensijai viņa nostrādā fermā par slaucēju, bet Edīte ar Jāni uzaug, kā Edīte pati saka, „govīm zem vēdera”.

Tēva pārbraukšana vienmēr ir notikums. Vasarās tēvs brauc ar riteni, vēlāk jau ar mazo motociklu, bet ziemā viņš iejūdz fermas zirgu un mājās brauc kamanās. Tad Edītei lielā minēšana, kuru zirgu šoreiz tēvs būs izvēlējis. Meitēnam patīk dzīvnieki vienādi stipri kā augi un puķes. Vasarās, kad abi ar tēvu iet pastaigās, viņš meitai māca pazīt augus, stāsta par tiem visu, ko pats zina. Viņam ir plašas zināšanas agronomijā un dziļa izpratne par saimniekošanu.

Iespējams, tieši tēva iespaidā Edītes brālis Jānis arī izmācās par agronomu, bet, divus gadus nostrādājis kolhozā, viņš tomēr nolemj kļūt par sporta skolotāju. Kurzemes gēns izrādījies stiprāks.

Edīte izvēlas mācīties par zootehniķi, kaut gan mīļāka tai būtu dārzkopība. Viņa saprot, ka pēc Ķoņu septiņgadīgās skolas beigšanas tādu sīku skuķi uz Bulduriem neviens nelaidīs. Tikai pensijā aizejot, viņa piepilda savu sapni un apgūst dārzkopības

* Aizmugurē Bēku kūtis. Koki pie mājas jau lieli. 20. gadsimta 70. gadi. Foto: Jānis Kreicmanis. No Edītes Krastiņas ģimenes albuma.

Edītes Krastiņas tēvs Kārlis Kreicmanis pie zāles plaušanas – ar izkapti rokā*

pamatus un floristiku. Visas puķu dobes ap māju ir viņas projektētas, uzņēmītas un ar mīlestību gudri iekoptas.

Beidzot sarunās esam nonākuši līdz Bēkām – Edītes un viņas tēva dzimtas mājām. No bilžu kaudzītes tiek izcelta nobrūnējusi kartona loksne, no kuras pretī raugās vecs vīrs ar četrām meitām. „Šī te ir mana vecmāmiņa Ida,” Edīte norāda uz sievieti melnā kleitā un baltu galvasrotu matos. „Un tas vidū ir Ēveles pagasta Kublu saimnieks, mans vecvectēvs Indriķis Brambats. Viņš manam vectēvam nedeva jaunāko meitu, kuru tas bija sev noskatījis, bet izprecināja vecāko, kurai līdzī nāca arī liels pūrs. Kāzās tad arī tā kamanu sega kā dāvana tika saņemta.”

Edīte stāsta, ka arī par tēva dzimtu glabājas pierakstītas atmiņas, kuras tēvs mēģinājis apkopot pēdējos gados pirms aiziešanas. Viņš gan vairāk centies aprakstīt saimniekošanu Bēkās, kā un kādi darbi darīti, atzīmēdams arī visai apkaimei svarīgus notikumus, piemēram, pienotavas atvēršanu, elektrības ierīkošanu pagastā, spēkstacijas būves apspriešanu u. c.

Edīte ved mani uz savu kabinetu un sēdina pie rakstāmgalda. Tēva rakstītā klade aizceļojusi pie radiem uz Jelgavu, bet datorā glabājas skenēta kopija. Edīte ekrānā rāda pirmajā brīdī grūti salasāmu rokrakstu, kurā aizpildītas piezīmju bloknota lapas, bet pamazām acis pierod un lapas sāk „runāt”.

Kārļa Kreicmaņa atmiņu pieraksti. Vecāku kāzu dāvanu apraksts

Kāzas bija piekā. Tēvs un māte
 kāzas sarīkoja derulchovam; kas
 gādāja īsbatu Melndāni (Tas man bija
 rīt 1907 g. un pāji kļu, kēnēi nojūsi
 rāso valstien;) bet kupa dāvanas:
 Sēriņš, pulstis, kapiņš, tēvī, pārcelku,
 12 personu, un ut. dāvanu, aitu,
 zolde, lampu, šūnāte, zolde, ut.
 un tādēi viss bija arīkāt. Saus, sege
 un tādēi pēdē, ^{kaņonam, sege,} un ut. tādēi ir.

Kuleku mājs nebija nevienam
 kas te sarīkojāt. Jo tas mājs
 nebija pie nācēji, un pārcelku, un

Bēku saimniecība 20. gadsimta 30. gados*

* Skats uz Bēkām pāri āboliņa tīrumam no Čāmu māju puses. Priekšplānā: stabiņos salikti vasarāji. Pa kreisi – šķūnis un ceļš, kas savieno abas mājas. Tālumā kokos Bēku mājas, četrdaļīga klēts, līdzās mazā klēts. Labajā pusē rija, kura izbūvēta uz trim pusēm. Fonā divas lopu kūtis, priekšējai ir nošļaupts jumts – tā saucamā „lāčpakaļa”. Lielajai klētij bijušas četras daļas: zemes klēts, drēbju klēts, labības klēts un vāgūzis. 20. gadsimta 30. gadi. Foto: Kārlis Kreicmanis. No Edītes Krastiņas ģimenes albuma.

Kārlis Kreicmanis datējis savas atmiņas, un redzams, ka tās rakstītas no 1980. gada jūlija līdz 1983. gada februārim. Pēdējais ieraksts ir pavisam īss – par gripas epidēmiju 1918. gadā. Atmiņas tagad arī pārrakstītas. Kaut kur pa vidu starp kuļmašīnas pirkšanu un Ķoņu veikala dibināšanu ieraugu stāstu par Kreicmaņu dzimtu:

9.12.1981.

Mana tēva agrākā dzīvesvieta Ternejas (agrāk Juratas) Kalndīriķos (4 km no Rūjienas)

Mana tēva dzimšanas vieta ir Ternejas (agrāk Juratas) pagasts, Kalndīriķi. Viņš ir dzimis 24. augustā 1861. gadā pēc vecā kalendāra un pēc jaunā kalendāra 6. septembrī 1861. gadā. Šinī dienā tad bija Rūjienā lielākais gada tirgus (Bērtuļu tirgus). Mans tēvs apmeklēja Jurates pagasta skolu, kas atrodas tagadējā Naukšēnu pagasta skolas Snaķos apm. 1,5 km uz dienvidaustrumiem no Bēkām. Tad šī māja arī piederēja pie Juratas pagasta, jo pagasta mājas bija izkaisītas pa visu Rūjienas apkārtni. Tā tas bija visos pagastos. Juratas muiža atrodas apm. 1 km no Skudrītes kapsētas Naukšēnu pusē. Skolas apmeklēšanas laikā mans tēvs dzīvoja skolas kopmītnē, internātā. Bet pa svētdienām mita Bēku mājās. Te par saimnieku bija mātes brālis Oliņš. Manam tēvam, ejot skolā otro ziemu, pa Ziemassvētku brīvlaiku arī bija nodegusi Bēkas mājas dzīvojamā ēka. Tas bija ap 1873. gadu. Tēvs apmeklēja arī Rūjienas draudzes skolu. Cik gadu, to nezinu. Pēc skolas beigšanas tēvs strādāja K[alna] Dīriķī pie sava tēva kā strādnieks. Viņi turēja arī nelielu lauku bodīti. Kur arī tēvs palīdzēja atvest mantas no pilsētas Rūjienas, Pernov (Pērnavas) un pat Rīgas. 1982. gadā mans tēvs bija iekrājis 500 zelta rubļus, un tas domāja par kādas mājas pirkšanu. Viņa mātes brālis, kas saimniekoja toreizējā

Bēkas pavasarī*

Dīķeru pagasta Bēku mājās, bija nodzīvojušies parādos, jo bija liels dzērājs, tad tēvs nopirka Bēku māju. Krecmaņu ģimene K. Dīriķos sastāvēja – tēvs Otto, dēli Jānis, Jēkabs un Kārlis, meita Karlīne, Kristīne un Ieva.

Edīte piemetina, ka jaunajam saimniekam, viņas vectēvam, vajag daudz naudas, lai saimniecību savestu kārtībā. Kur lai to ņem, ja viss iekrātais aizgājis par mājas pirkumu? Jāprec bagāta sieva. Bet Ķoņu un Rūjienas apkārtnē tādas nav. Kāds zinātājs mudina puisi meklēt Ēveles pagastā, jo tur, redziet, Kublu saimniekam esot četras neprecētas meitas un dodot lielu pūru līdzi. Jānis brauc uz Kubliem un noskata to glītāko meitu, bet vecais saimnieks to nedod vis: preciniekam jāņem vecākā meita, citādi nedabūšot nevienu. Tā tēvs stāstījis Edītei, bet savās atmiņās Kārlis Krecmanis to nezina kāpēc nepiemin.

* Skats uz Bēku dzīvojamo māju un klētīm no kūts pagalma. Pa kreisi redzams kūts stūris. 20. gadsimta 60. gadi. Foto: Jānis Krecmanis. No Edītes Krastiņas ģimenes albuma.

Manas mātes agrākā dzīvesvieta Ēveles Kublos. 35 km no Bēkām

Mana māte Ida Paulīne Brambate ir dzimusi 1878. gada 17. septembrī pēc vecā kalendāra jeb pēc jaunā kalendāra 29. septembrī 1878. gadā Ēveles Kublos. Uzvārds bija Brambats. Brambatu ģimene sastāvēja – tēvs Indriķis, māte Madala un meitas Minna, Emma, Zelma un Ida (mana māte). Kublu mājas bija vidējas, zeme bija vidēji laba, pļavas bija sliktas, daļa no tām starpgabals apmēram 10 km tālu tīrelī pie Sedas. Dažu vasaru, kad Seda pārplūda, pļavas nemaz nevarēja pļaut, bija applūdušas. Arī siens tad bija ļoti sliktis: grīslis.

Ēkas bija labas. Dzīvojamā māja celta 1889. gadā: 4 istabas un lieli [..] Apakš dzīvojamās ēkas bija arī pagrabs. Mājai bija arī veranda. Dažās istabās bija krāsotas grīdas. Klēts bija laukakmeņu mūra. Zem klēts bija pagrabs. Arī divas kūtis bija mūra un arī vāgūzis. Rija ar piedarbu arī bija mūra. Kūts bija koka būve. Mājas pļavā bija arī viens siena šķūnis. Bija 4 darba zirgi, 6–7 slaucamās govīs un jaunlopi, un zosis.

Mātei pūrā bija 2000 rubļu zelta naudā, viens zirgs un vāģi, 2 slaucamās govīs, 20 gultas segas, darba veļas un galdautu. Kāzas notika 1900. gadā 13. februārī Ēveles Kublos. Laulāšana bijusi Ēveles baznīcā. Kāzās bija daudz dāvanu: servīzes, kabatas pulkstenis, sienas pulkstenis, lampa.

Kāzas bija plašas: tēvs un māte kāzās saņēma daudz dāvanu: tēvs sudraba kabatas pulksteni, tas man bija līdz 1987. gadam un

* Pa labi sēž Ida Paulīne Brambate, nākamā Bēku māju saimniece. Ap 1900. gadu. No Edītes Krastiņas ģimenes albuma.

Ēveles pagasta Kublu māju saimnieks Indriķis Brambats ar savām meitām*

Bēku saimnieks, Edītes Krastiņas vecaistēvs Jānis Kreicmanis rudzu tīrumā. 1940. gada vasara. Foto: Kārlis Kreicmanis.
No Edītes Krastiņas ģimenes albuma

*gāja labi, kamēr nopirku rokas pulksteni. Vēl bija dāvanā sienas pulkstenis, kafijas servīze (porcelāna) 12 pers. Un vēl daudz citu. Galda lampa, ērkalēti galdauti un arī tādi paši bija aizkari. **Sienas sega ar zirga galvām, kura vēl tagad ir.** Kublu mājās nebija neviena, kas te saimniekotu, jo tās meitām nebija pēcnācēju, apprecējās gan, bet vēl, un bērnu nevienai nebija, tikai manai mātei.*

Kublu mājas tad pārņēma ciema izpildkomiteja. Sākumā tur dzīvo 4 ģimenes.

Te nu ir meklētais stāsts par kamanu segu!

Bēkas, uz kurām pēc kāzām pārceļas jaunais pāris un uzsāk vērienīgu saimniekošanu, tagad stāv tukšas. No lielās saimniecības pāri palikusi dzīvojamā māja, malkas šķūnītis ar pirtiņu un kamanu deķis. Edīte atkal nosmej savus dzirkstīgos smieklus un saka, ka nemaz nevarot teikt, kur tā sega pēdējos gados turēta, un tūdaļ pat atklāj noslēpumu: vistu kūtī pie loga, lai putniem ziemā siltāk. Redzot vāji slēpto vilšanās izteiksmi manā sejā, viņa atsmej, ka tur vismaz kodes nesaēdot. Ja būtu glabāta bērniņos, sen būtu „sakapāta” tāpat kā aitādas kažoks, kuru nesen esot izcilājusi. Edīte izstāsta, ka tagad viņa meklē segai jaunas mājas – vietu, kur par to pienācīgi parūpētos, varbūt pat restaurētu. Norunājam, ka apvaicāšos pazīstamiem muzeja ļaudīm un noskaidrošu, kas varētu pieņemt viņas dzimtas mantojumu glabāšanā.

Saruna ievilkusies dziļi naktī, un man laiks doties prom. Tā arī brīnumaino rozēm un zirgiem rotāto kamanu deķi tovakar neieraugu, bet apsolos nākamreiz atbraukt pa dienasgaismu jau kopā ar muzeja cilvēku. Tad gan segu varēs labāk aplūkot, gan Saktas un Bēkas izstaigāt.

Otrreiz ciemos

Laiks steidzas, un darbi ievēl ikdienā. Visam pāri veļas Latvijas simtgades neskaitāmie notikumi. Otrajā adventē kopā ar Valmieras muzeja Krājuma nodaļas vadītāju Indru Vilisteri ierodamies Saktās. Rudens krietni ievīlciēs, un sniega vēl nav, tikai naktī uznākusī atkala nolējusi zemes ceļus ar glumu ledus gāli.

Neviltots prieks par atkalredzēšanos ir gan man, gan Indrai, jo, izrādās, abas ar Edīti ir senas un labas paziņas. Indra nāk no Vilpulkas, kas ir Rūjienai otrā pusē. Tūlīt pat tiekam sēdinātas pie galda, kur gaida mielastiņš, un es klusībā priecājos, ka viņām ir tik daudz kopīgas runāšanas. Es uzmanīgi klausos un pierakstu.

Mielastiņš, cukurbiešu sīrups un *koča atšaujas*

No pašceptās miežu karašas un mājas aknu pastētes apbrīnošanas aizrunājamos līdz piparkūku mīklas gatavošanai un cukurbiešu sīrupam. Edīte no pieliekamā kambara nes laukā emaljētu podu ar mīklas „pirmo pusi”. Viņa katru gadu to vāra vairākos piegājienos, jo pirmā esot domāta apēšanai – tāda ir ģimenes tradīcija. Recepte zināma no veciem laikiem. Galvenā sastāvdaļa – pašu vārīts cukurbiešu sīrups, klāt liek koriandru, kanēli, mazliet krustnagliņas, bišķīt muskatrieksta un apelsīna miziņu. Biešu sēklas tagad esot grūti dabūt, bet Edītei ir, un viņa gatava arī mums iebērt līdzņemšanai. Tiekam apdāvinātas, un, kamēr rit sarunas par šo un to, karotes ceļo no poda mutē un svētku garša dara mūs tiksmīgas kā bērniņā.

No sarunas par miltiem un konditorejas meistarstiķiem nonākam pie Rūjienas puses auglīgajām zemēm. Latvijas brīvvalsts laikos zemes ap Rūjienu esot dēvētas par Latvijas maizes klēti – līdzīgi kā Zemgalē. Te pat tomāts un kartupelis izaug garšīgāks nekā citur. Deportācijas šo pusi ķēra ļoti smagi, un kolhozi nespēja atgūt nedz bijušo saimniekošanas prasmi, nedz vērienu. Indrai atmiņā, ka studiju laikā kopmītņu biedri lūguši, vai kartupeļus kopīgai ēšanai viņa varētu atvest no Vilpulkas. Par pārējo tad citi bija gatavi gādāt. Tik garšīgi tie bijuši!

Edītei priekš mums ir vēl kāds pārsteigums: viņa ņem divieli un no cepeškrāsns velk laukā čuguna katliņu ar *koču*. Nolikusi uz plīts malas, viņa vēl nosaka: „Lai tagad kādu brīdi *atšaujas*, tad varēs ēst.”

Redzot manu sasprindzināto sejas izteiksmi, viņa skaļi smejas. Abas ar Indru metas mani izglītot: „Pie mums tā saka. Tas nozīmē, ka ēdienu jāapsedz ar divi vai kādu drēbes gabalu, lai tas padziest. Zupu vienmēr vajag 15 minūtes tā paturēt. Arī gaļas cepeti uzreiz no krāsns neliek galdā – jāpatur apsegtu, lai visas garšas un sulas savelkas. Tad paliek mīksts un sulīgs. Tā ēdiens nobriest.”

Bet par *koču* Edīte saka, ka tas ir viens sātīgs un vienkāršs ēdiens. Viņa domā, ka saimniece to varēja taisīt, kad pašai nav laika ilgi pie plīts stāvēt – apcep grūbas, gaļu, pārlej ar ūdeni, šauj krāsni un iet savos darbos. Pēc trim stundām ēdiens gatavs. *Koča* Edītei ir tieši Ziemassvētku laika ēdiens. Mēs atkal ēdam un slavējam saimnieci, īsto laiku un tradīciju.

Mārtiņu dzišana

Līdz pat mūsdienām Rūjienas pusē saglabājusies kāda tradīcija: ar maskām te iet Mārtiņus dzīt. Tam ir stingri noteikts laiks – 9. novembra vakars, kad gan Ķoņu un Vilpulkas pusē, gan Rūjienā cilvēki ģērbjas maskās un dodas pie kaimiņiem. Indra cik atceras, Vilpulkā tādos gājienos piedalījās tikai jauni cilvēki līdz precībām, bet Edīte Ķoņu pusē tādu noteikumu neatminas – gājuši arī precēti. 20. gadsimta 80. gados viņi kopā ar meitas un dēla klasēm kopā gājuši. Reiz ar zirgu līdz pat Rūjienai izbraukuši. Maskas taisījuši, kā māc: reizēm kažoku apgriezta otrādi, palagā ietinās, par lāci un čigānu taisījās. Un, ja kāds vēl ar akordeonu līdzī nāca, tad bija īstais „štimungs”. Te nedaudz no stāstītā:

Indra: Vilpulkā bij Nāve, vienreiz izgriezts ķirbis bij arī galvā. Tur visi cītīgi taisījās iepriekš.

Edīte: Mēs pēc iespējas ātrāk. Pēdējā dienā, nekad laika nebija.

Indra: Mums bij lāča galva uztaisīta, no drātīm izliekts kar-kass un uzšūta, kažoku otrādi. Čigāns dancināj, čigāniete gāj apkārt un čamdij saimnieku, zīlēja. Tad noteikti dancojām. Bet kad es bij maziņa un mani vēl neņēma uz to pasākumu, tad es no viņiem slēpos aizkrāsni, jo man bij iestāstīts, ka nāks pārbaudīt, vai viss ir kārtībā – vai ir kārtīgi mācījies, vai māja ir kārtībā, un man bij bail. Un tad izvilka laukā, tēvs jau parādīja nācējiem, ka es tur esmu, un tad man likās, ka mani pērs, jo žagari ar tur

kādam bij līdz. Nu, tad bij dancošana. Mūzika spēlēja, izdanciņāja visus mājiniekus, un tas arī bij viss. Savukārt, mēs sapirkām konfektes un cepumus, ko dot līdz, bet vēl tika ceptas arī plātsmaizes, ar ko cienāja uz vietas.

Edīte: Tā jau vienalga, ko deva – cits ābolus deva līdz, vienreiz pat mums dzīvu gaili iedeva līdz.

Indra: Es zinu, ka iedeva kādreiz arī kādu alkohola pudeli.

Edīte: Es jau bij nejauks. Es jau ņēmu līdzī graudus, un, kur tie smalkie paklāji, es tik iet (ar roku rāda, kā sēj graudus): „Lai aug zāle, nezāle jums nākošgad!” Un šie tik kļiedz: „Ko tu dari?!” Bet es smēju – vismaz iztīrīs tos paklājus!

Indra: Un tas laiks vienmēr iznāca tāds, ka logi ir jau notīrīti, un tad bij tādas mājas, kurās nelaida iekšā. Mums bij tāda vecā Krista, kas nekad nelaida iekšā. Nu, tagad ar pieauguša cilvēka prātu man žēl, bet mēs viņas logus vienmēr ar dubļainiem žagariem noķēzījām. Lai pucē, ja nelaiž iekšā!

Edīte: Mums bij tāda pārdevēja, tāda ļoti smalka, tēloja vismaz. Viņa tāda Ulmaņlaika kundzīte bij... Viņa Avotos trešā stāvā dzīvoj. Šī nelaiž iekšā mūs, un es dabū šņori un sasien ciet durvis, klāt pie tām margām. Mēs ejam nākošā gadā: mēs i otrā stāvā, tā šai jau durvis līdz kājai vaļā, pankūku bļoda priekšā.

Indra: Tas nu būs bijis ar tādu smalko pusi, bet Krista savukārt mums bija tāda veca un kašķīga sieva, nejauka un acīmredzot skopa ar, jo neko jau tur nevajadzēja... Tas ir viens vakars 9. novembrī. Pārējā laikā vismaz mūsu pusē tas nebij tik aktuāli. Tā bija svēta lieta – Mārtiņa vakars.

Edīte: Nu, agrāk jau nebij nekas. Katru sestdienas vakaru gandrīz vienalga kādās izpriešanās. Bet es tik brīnījos par to, ka visi to Helovīnu. Iet pa Rūjienu visi Helovīnā... Es prasīju: vai Mārtiņos iet? Jā! Nu, paldies Dievam, es teicu, vismaz arī Mārtiņus vēl atceras!

Bēku karnevāls, Debeškalns un Ķonu kalna svētvieta

Ir pagājušas krietnas divas stundas kopš mūsu ierašanās. Edīte vedina izmantot dienas gaismu un izbraukt mazā ekskursijā uz Bēkām, kas atrodas tepat aiz mežiņa. Pie reizes viņa grib parādīt vietu, kuru jaunākais dēls Jurgis ar ģimeni un draugiem

Labības pļaušana ar zirgiem un kūlišu pļaujmašīnu.
Foto: Kārlis Kreicmanis*

iekārto Ķoņu kalnā. Jurgim pieder lielsaimniecība un Latvijā pazīstamais gaļas pārstrādes uzņēmums „Kunturi”, tāpat liela daļa apkārtnes zemju ir viņa apsētas un apstrādātas.

Kādreiz vareno Bēku pagalmā dzīve apsīkusi. Lielā četrdaļīgā klēts sagāzusies, pļavā var samanīt kūts mūrus un lejas (kalpu) mājas paliekas. Pacils paugurs tīruma vidū iezīmē veco rijas vietu. Mājas priekšā kādreiz bijis bišu dārziņš un ābeles. Dārza ieskauta vēl tikai dzīvojamā ēka ar stikloto verandu un pirts ar malkas šķūnīti zem viena jumta.

Tomēr reizi gadā te atkal kūsā dzīvība. Triju agrāko kaimiņu māju dzimtas no Bēkām, Saktām un Meršiem šeit satiekas, lai svinētu vasaras karnevālu. Tradīcija dzimusi 1983. gadā, kad pa vasarām atpūsties te sabrauca pilsētnieku atvases un vajadzēja izdomāt kādu izklaidi palielam bērnu pulkam. Pēc 1992. gada naudas maiņas uz kādiem desmit gadiem viss apklusis, bet 2002. tradīciju atkal atjaunoja. Tā ir pirmā augusta sestdiena, kad Rūjienas pusē rīko kapusvētkus un dzimtas sabrauc apciemot savējos sētās un kapsētās.

Bēku vecā mājvieta esot Juldurgas stāvajā krastā, būšot kāds 18. gadsimts, Juldurga ir Rūjas pieteka. Turpat ir avots, no kura ņemts dzeramais ūdens. Viņi to vietu sauc par Debeškalnu. Tālāk uz Rūjas pusi ir Bēku streijgabali pļavas, uz kurām, savulaik, ierīko ganību ceļu divu kilometru garumā garām Meršiem, lai Bēku lopi ceļā neapskādē pašu un kaimiņu tīrumus. Agrāk pļavas nebija vienlaidus, bet Meršu, Bēku, atkal Meršu gabals, atkal Bēku gar Juldurgas malu. Edītes Jurgis no avota ūdeni aizvadījis līdz pat savām mājām turpat līdzās Saktām (apmēram 1,5 km no avota).

* Kreisajā pusē iežogotais lopu ceļš uz ganībām bijis ap 2 km garš. Tālumā Ķoņu pagasta Meršu mājas. 20. gadsimta 30. gadi. No Edītes Krastiņas ģimenes albuma.

Pēc Bēku apskates Edīte mūs ved garām Kalējiem, cauri Ķoņu un Dīķeru muižām uz Ķoņu kalnu. Kārtējā paugura virsotnē izslējušies Latvijas ainavai sveši koku silueti, atgādinot gotisku katedrāļu smailes. Tās ir papeles, ar kurām ceļu būvētāji septiņdesmitajos gados iezīmējuši vietējo autobusa pieturu. Edīte neslēpj savu nepatiku, bet es sajūsminos par van Goga motīvu Vidzemes drumlinu laukā.

Kāda Rūjienā pierakstīta teika vēsta: „Ķoņu kalnā vecos laikos Dieviņš bedres malā ēdis brokastis, *ķibinā* bijusi putra. Puiši gājuši no meitām mājā, iegāzuši Dieviņu bedrē. No tā laika Dieviņš vairs nav staigājis pa zemes virsu.”

Laikam jau grants ņemšanas vieta te bijusi no neatminamiem laikiem, bet padomju gados tā iegūta rūpnieciskos apmēros. Ķoņu kalns, Burtnieku drumlinu lauka un vienlaikus arī Baltijas lielākais un augstākais paugurs, no rietumu puses stipri izrakņāts, bet bijušajās grantsbedrēs nu iekārtota akmens izziņas taka. 7 ha zemes kalna virsotnē pieder Jurgim Krastiņam, un kopīgi ar domubiedriem viņš te ierīkojis plašu vietu gadskārtu un godu svinēšanai. Laukā ar savu zināšanu izvietoti lielāki un mazāki laukakmeņi, iestādīti ozoliņi. Informācijas plāksne lauka malā rāda, kā teritorija iekārtota, kam akmens veltīts, kur novietots, kas stādījis ozoliņu – kopskaitā to ir pavisam 99. Katru kociņu sargā žodzīņš un zaru mulčas spilvens, lai zaķi vai stirnas neapgrauž, bet kalna cepure apsēta ar balto āboliņu. „Un, kad tas uzzied, to sajūtu nav iespējams aprakstīt!” Edīte pacilātībā stāsta. Jāņos te sabrauc cilvēki no visas apkārtnes un kopīgi līgo. Nav vairs jābrauc uz Turaidu, piebilst Edīte.

Tā mēs trijatā stāvam mūsu Pasaules kalnā ar Latviju pie kājām. Es nezinu, vai tāpēc, ka puiši to Dieviņu Ķoņu kalnā reiz bedrē iegāzuši, bet man tāds smeldošs mīlums pārveļas pāri, sakāpj acīs, un mums kopā kādu brīdi vajag paklusēt.

Baznīckalniņš, ceplis un ceļš, kura vairs nav

Laiks atgriezties, jo plānojam apskatīt arī Edītes Saktas. Vēl pagūstam izkāpt Kalējos, lai redzētu Baznīckalniņu. Tēvs Edītei stāstījis, ka šeit kādreiz bijusi koka kapela. Turpat upītes malā atrodas viduslaiku kapulauks, bet kolhoza laikā no tā ņemta grants ceļu uzbēršanai. Reizēm gadījies cilvēku kaulus atrast uz ceļa mētājamies. Ātri atstājam šo vietu, jo Edīte grib mums parādīt Saktu apkārtni.

No Saktu pagalma garām vecajai klētij, pagrabiem un bumbu bedrēm ejam uz Meršu māju pusi. Vecais ceļš izrādās sen nekur vairs neved, jo nav pašu Meršu. Bet Edītei tas ir mīļš, un viņa to kopj: pļauj zāli, grābj lapas un izcērt atvases. Pavasarī te uzzied viņas stādītās vizbulītes. Tepat arī priede, kurai bijušas deviņas galotnes. Bumbu bedres saglabājušās vēl no Pirmā pasaules kara laikiem. Te, starp Saktām un Meršiem, vedis nomaļš ceļš, un veci ļaudis stāstījuši, ka pa to no Mačām garām Streidām veduši armijas kasi.

Vēl tālāk labajā pusē papardēs un sūnās iegrimusi kādreizējā kaļķa dedzinātava. Kaļķi dedzinājuši no baltajiem akmeņiem, kas šajā pusē bijuši sastopami pietiekošā daudzumā. Gandrīz pretī ceplim agrāk atradusies amatnieka mājiņa, bet kādu amatu tas piekopicis, Edīte nezina. Tas varētu būt ap 19. gadsimta vidu. Tagad cepla mūrus pārņēmušas sīkas papardītes, kas vēl turpina netraucēti zaļot. Un te Edīte mūs atkal pārsteidz, teikdama, ka paparde ir mūžzaļa, ar saldu sakni, un mēs ziņkārē abas garšojam saldi sīvo auga daļu, kas pēc garšas atgādina lakricu.

Kamanu sega

Pēc plašas un izglītojošas ekskursijas pa apkaimi esam atkal Saktu virtuvē. Beidzot Edīte no istabas nes laukā savu mantojumu – vecāsmātes kamanu segu. Mēs to cilājam un grozām, vērtējam un apspriežam. Indra atzīst, ka tāda etnogrāfiskā materiāla Valmieras muzejā vēl nav. Turklāt Vidzemei tas ir ļoti neraksturīgā stilā darināts. Vidzemnieki, ziemā ar zirgu braucot, sedza vai nu šatiera deķi, vai lielo lakatu, bet šādi darināta kamanu sega varētu būt nākusi no Igaunijas.

Pētot etnogrāfisko materiālu Igaunijas pierobežā, Indra vērojusī ļoti līdzīgus piemērus. No igauņu kolēģu stāstītā viņa atceras, ka igauņu līgavai pūrā noteikti bija jābūt izrakstītai kamanu segai. Turklāt, igauņiem raksturīgi krāsaini izšuvumi uz melna fona, kas nepavisam nav izplatīti Ziemeļvidzemē. Iespējams, ka kāzās aicināto viesu vidū Ēveles pagasta Kublos bijuši radi, kas dzīvoja Vidzemes igauņu daļā. Tas pilnīgi noteikti bija iespējams gan no līgavas, gan līgavaiņa puses. Jāatzīmē, ka 20. gadsimta sākumā šāda sega varēja tikt iegādāta vai darināta arī pēc pasūtījuma, izvēloties motīvus no albumu paraugiem.

Viesos Ķoņu pagasta Saktās 2018. gada decembrī. Edīte Krastiņa (pa kreisi) izrāda vecāsmātes kāzu dāvanu – kamanu segu. Pa labi – Agita Lapsa. Foto: Indra Vilistere

Valmieras muzeja Krājuma nodaļas vadītājas Indras Vilisteres sniegtais kamanu segas apraksts

Kamanu sega, oderēta ar rūpnieciski austu nātņu (kokvilnas) oderi; tamborēta no dabīgi melnas vilnas dzijas ar raibu pluču piemaisījumu; taisnstūra forma; apakšmalā un sānos īsas, melnas bārkstis; visa sega izšūta ar rokām ar vairāku toņu zaļu, gaiši dzeltenu, sarkanu un vairāku toņu gaiši brūnu un smilšu pelēku vilnas dziju; sānu malās ģeometrisks ziedu un lapu vijas motīvs, vidū stilizēts zirga saku motīvs ar trim rozēm centrā, augšmalā virs sakām divas viena pret otru vērstas zirgu galvas; domājams, izmantoti no žurnāla ņemti motīvi. Darināšanas laiks – ap 1899./1900. gadu. Saņemta kā kāzu dāvana Ēveles pagasts Kublos, Valkas apriņķis.

Vai mēs esam igauņi vai latvieši? Karogs

Turpmākā saruna negaidīti izvēršas kā atbalss uz jautājumu „Ko mēs varētu padziedāt?” un liek sajust igauņiskā un latviskā spēku abpus robežai. Kas mēs īsti esam? Uz šo jautājumu pierobežā nesagaidīsi viennozīmīgu atbildi.

Edīte: Rūjienas pusē jau faktiski ļoti maz tautasdziesmu. Mēs tak esam igauņi. Līdz Sedai taču bija Igaunija un arī vēl tālāk. Tāpēc jau mums nav tās tautasdziesmas. Un vienmēr jau, uz skatēm kad iet, visur vajag no savas vietas. Nu, nav mums.

Indra: Bišķīt, bet tas ir ļoti maz salīdzinoši, un jūt, ka tas ir jauns un jau saistībā ar izglītību. Vai tas saistīts ar vietu, un tas nozīmē, ka tas saistīts ar igauņiem? Mēs nākam no igauņiem. Ja vienā mājā kopā dzīvo igauņi, otrā – latvieši, trešā atkal igauņi, ceturtā – latvieši. Parasti etniskā robeža mēdz būt asa, nu, varbūt ienāk kāds kalps, ieprecas. Bet šeit ir iespaids, ka ir bijis pamīšus. Pēc mēra bija tukšs. Šeit bija lielo mežu teritorija. Latvieši tikai 14., 15. gadsimtā sāk spiesties uz augšu. Kad paskatās māju vārdus, ļoti daudz igauņisko, un tie īpatnējie, daudz kur sakņojas igauņu valodā. Te ir tukšums. Dziesmas rodas tur, kur ir cilvēki. Pēc mēra pāri veidojās no pāri palikušajiem, viņiem nav kopīga mantojuma. Igauņu dziesmas savādākas, latviešu – savādākas. Tradīciju nevar pārmantot.

Edīte: Ziņģes dzied abās pusēs vienādas, bet vārdi tikai savādāki. Dzied „Mazo kaiju”, „Ugunskurs nakts tumsā kvēlo”.

Indra: Abās pusēs dzied Paula „Kurzemei”... Mums interesē, kas notiek otrā pusē, ļoti tieši. Mēs braucam uz ballēm, mēs braucam uz koncertiem, mēs skatāmies otra televīziju.

Edīte: Padomju laikā tas bija vairāk. Tad kādu laiku nebija ne-maz. Tagad pēdējo desmit gadu laikā mēs ļoti, viņi mūs taisni meklē. Uue-Karistē „60 plus” viņiem tāds klubiņš ir, nevalstiska organizācija. Viņi pirms trim gadiem sameklēja mūs: „Mēs gri-bam ar jums draudzēties!” Un mēs braucam vienreiz gadā, un viņi brauc pie mums. Viņiem atremontēts pašiem savs kultūras nams, maza muižele bijusi. Skaista zāle. Mums te nekas nav, bet viņi atbrauc un saka: „Mums pie jums te patīk labāk. Jums tā mājīgāk.” Viņi mūs sagaidīja ar balli, klātiem galdiem, polonē-zi dejojām. Mēs – ar zviedru galdiem un pelēkiem zirņiem. Viņi bija tādā sajūsmā!

Indra: Tā pārrobežas vēsture: mēs bijām viena [Vidzemes] guberņa gan zviedru laikos, gan krievu laikos, ir Igaunijas daļa, ir Latvijas daļa. Mēs tik ļoti nejutāmies citi. Mēs uz to pusi vairāk skatāmies. Man vienmēr vairāk interesējuši igauņu puisi nekā latvieši. Tas vērtīgākais ir TAJĀ pusē.

Mums būtu interesanti gari un plaši izrunāt par pierobežas iedzimto kultūrpiederību, bet esam pagurušas. Laukā jau sa-tumsis, bet Edītei vēl jāsameklē dažas bildes.

No istabas nākot, viņa tur rokā mazu saputējušu Latvijas ka-rodziņu metāla statīvā: „Šito es jums laikam vēl neesmu rādīju-si. Padomju gados tēvam istabā uz plaukta nostāvēja. Kad bija 18. novembris, viņš to allaž iznesa no istabas un klusējot nolika uz galda.”

Mēs klusējot atdodam godu Kārļa Kreicmaņa drosmei, izska-tām fotogrāfijas un pošamies mājup. Paliekam pie tā, ka Edītes Krastiņas vecāsmātes Idas Paulīnes Kreicmanes (dzim. Brambā-te) kamanu sega turpmāk glabāsies Valmieras muzeja tekstiliju kolekcijā, bet tēva Kārļa Kreicmaņa atmiņu pieraksti un mātes Ellas Kreicmanes (dzim. Eihlere) atmiņas tiks nogādātas Latvie-šu folkloras krātuvē skenēšanai un saglabāšanai. Tāpat kā sa-gaidot, mūs pavada Edītes vieglie smieklī, un mēs vēlreiz solām atbraukt kādā maizes cepšanas reizē.

Atpakaļceļš paiet klusējot. Laukā uzsalis, un *fordiņa* riepās mīlīgi grauž ledaino zemes ceļu. Debesīs mirdz jaunā Mēness radziņš, bet kaut kur līdžās Ķoņu kalnam piecas papeles pret debesīm iezīmē izstieptu Dieviņa plaukstu.

P. S.

Jau pēc visu formalitāšu nokārtošanas Latviešu folkloras krātuves digitālā arhīva *garamantas.lv* veidotāji mums atsūtīja savu redzējumu par Kārļa Kreicmaņa atmiņu pierakstiem:

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves paspārnē 2018. gadā izveidots Autobiogrāfiju krājums, kas sevī apkopo rakstītos dzīvesstāstus, atmiņas un dienasgrāmatas no visas Latvijas, kā arī ārpus tās robežām. Šajā krājumā vietu raduši materiāli, kas rakstīti kopš 19. gadsimta otrās puses līdz šodienai, pētniekiem sniedzot iespēju iepazīt līdz šim Latvijā maz izziņātas, bet plaši piekoptas subjektīvās realitātes dokumentēšanas prakses.

1903. gadā dzimušā Kārļa Kreicmaņa atmiņas ir unikāls un papildinošs krājuma elements, kas sarakstītas laika posmā no 1980. līdz 1983. gadam un vēsta par Kārļa pavadīto bērnību Ķoņu pagastā. Šobrīd Kārļa atmiņas ir digitalizētas un interesentiem atrodamas Latviešu folkloras krātuves digitālajā arhīvā ar 58. numuru. Atmiņas ir veidotas 43 īsās tematiskās nodaļās, piemēram, „Elektrības ierīkošana”, „Matu griešana”, „Aitu mazgāšana”, „Linu sēšana”, „Alus darināšana” un „Braukšana uz Igaunijas tirgiem”. Nelielajā blociņā secīgi pierakstītās atmiņu ainas ir bagātīgs un izsmelošs materiāls, lai rastu ieskatu saimniekošanā un tradīcijās Ziemeļvidzemē Pirmā un Otrā pasaules kara laikā.

Atmiņu žanrs ir izteikti subjektīvs. Tas pakļauts indivīda pasaules redzējumam un konstruējumam. Vēsturnieki, folkloristi, literatūrzinātnieki un sociologi raudzīsies uz atmiņām gan kā subjektīvu vēstures izpētes avotu, gan daudz plašāk. Ņemot vērā ne tikai faktus, bet arī apzinoties autora personīgos uzskatus, atmiņu rakstīšanas mērķi un kontekstu, kādā tās tiek rakstītas, autobiogrāfiskais materiāls kļūst ne vien par vērtīgu papildinājumu izpētes subjektam, bet pats par sevi ir ikdienas dzīves dokumentēšanas izpētes avots. Vairākiem šādiem avotiem kopīgi veidojot tekstu korpusu, pētniekiem un interesentiem tiek dota iespēja ieraudzīt paralēles, kas saista to rakstītājus, kā arī individuālās rakstījumu iezīmes, atkarībā no rakstīšanas laika un telpas, apstākļiem, motivācijas un rakstījuma funkcijām. Būtisks papildinājums jau iepriekšminētajam krājumam ir Kārļa Kreicmaņa atmiņas, kas tikušas rakstītas bērniem un mazbērniem. Tajās nav izvērsta refleksijas par paša autora izjūtām vai uzskatiem, bet gan tās fiksē dažādus ikdienišķus notikumus. Atmiņās atrodams

bagātīgs Ziemeļvidzemes tradīciju un folkloras kopums, tādejādi dodot iespēju pētniekiem gan apstiprināt iepriekšējos pieņēmumus par konkrēto reģionu, turpinot krāt, saglabāt un tālāk nodot tam raksturīgo, gan paplašināt jau esošos zināšanu apvārsņus.

*Ilze Ļaksa-Timinska un Elvīra Žvarte,
LU LFMI zinātniskās asistentes*

Evija Maļkeviča-Grundeļe

Ceļotāja stāsti laikā un telpā – pieredzē balstītas atziņas stāstnieka pašizaugsmei

*Ticīgo sēšanās laivā ceļā uz templi Varanasi.
Foto: Evija Maļkeviča-Grundeļe*

Evija Maļkeviča-Grundele (Latvijas Stāstnieku asociācija)

Ceļotāja stāsti laikā un telpā – pieredzē balstītas atziņas stāstnieka pašizaugsmei

Ievads

Stāsti rodas ceļā. Mēs nemitīgi atrodamies kustībā. Tieši kustība nodrošina lielāku varbūtību, ka mijiedarbē ar vidi un cilvēkiem radīsies stāsts. Stāsts ir kā laika un telpas krustpunkts, kur veidojas izstāstīšanas vērts mirklis par vidi, cilvēkiem, kultūrām un piedzīvoto. Ceļotājs ir viena no identitātēm, kuru nesot pasaulē, var gūt unikālas un vērtīgas atziņas, kā arī krāt stāstus, ko – gluži kā suvenīrus – vest atpakaļ saviem mājniekiem.

Sadu pie svētās upes Gangas Varanasi pilsētā Indijā

Svētā govys

Senāk ar ceļotāja identitāti visbiežāk saistīja tirgotājus, kas vienlaicīgi bija arī stāstnieki. Dodoties ceļā, bija jānes stāsts par pārdodamo preci, tās izcelsmi un labajām īpašībām, savukārt, vedot citas preces atpakaļ, savā zemē palikušos vienmēr vajadzējis pārsteigt ar stāstu par atvestās preces unikalitāti un vērtību. Jo tālāk veduši tirgotāja ceļi, jo vairāk stāstu par vēl nebijušām zemēm, redzēto un piedzīvoto vests atpakaļ.

Kad pieņemts lēmums par ceļojumu un izvirzīts ceļa galamērķis, ceļotājs vienmēr ir nodrošinājies ne vien ar fizisku un ceļā noderīgu lietu bagāžu, bet arī ar emocionālo bagāžu. Pirms ceļojuma ikvienam ir noteiktas cerības, gaidas, zināšanas, zināma pieredze, šķietama identitāte (tevis šķiet, ka Tu zini, kas Tu esi), priekšstatu un aizspriedumu par kultūrām un valstīm, kas veidojušies dzīves laikā, kā arī neparedzētu situāciju panesamība, ko var vienkārši dēvēt par spēju pielāgoties, reaģēt un pieņemt lēmumus ļoti īsā laikā. Ceļojumi norūda, nostiprina personību un ļauj augt. Bet kādā veidā? To var secināt tikai pēc ceļojuma, ļaujot iekšējiem emociju ūdeņiem nostāties un ieraudzīt jaunas pērles.

Ticīgo sēšanās laivā ceļam uz templi Varanasi

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizausmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

Pasaules karte, apceļotās vietas

Aizvadītā ceļojuma raksturojums

Atziņas stāstnieka pašizausmei tika apkopotas, balstoties personīgā ceļojuma pieredzē, kas norisinājās no 2018. gada janvāra līdz aprīlim. Ceļojuma laikā izdevies pabūt piecās vēl iepriekš neiepazītās valstīs – Indijā, Kuveitā, Panamā, Kolumbijā un Ekvadorā.

Katrā no valstīm tika izvirzīts savs mērķis un interesējošie kultūru aspekti, lai ceļošana būtu daudz mērķtiecīgāka un rezultātiem bagātāka. Ceļojuma laikā netika izmantots nevienas ceļojuma aģentūras pakalpojums. Ceļojums tika plānots pašu spēkiem, lielākoties paļaujoties uz atsauksmju izpēti internetā, kā arī priekšzināšanām par katras valsts vēsturi, kultūru, reliģiju un sabiedrības īpatnībām.

Kolumbijas un Ekvadoras robežas šķērsošana

Lauku apvidus netālu no Mandu, indieša saimniecība

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizausmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

Mērķis Indijā

Plānojot ceļojumu uz Indiju, tika izvirzīti vairāki mērķi – iepazīt izdaudzīnāto un pretrunīgi vērtēto valsti, kultūru, etniskās īpatnības, gūt priekšstatu par praktizētajām tradīcijām, pētīt hinduisma izpausmes publiskos reliģiskajos rituālos un cilvēku ikdienā, kā arī meklēt hinduisma iespējamās paralēles ar baltu politeismu un mūsdienās atjaunotajām pagāniskajām tradīcijām.

Visvairāk laika tika pavadīts Indijas ziemeļos esošajā pilsētā Varanasi, kas, pēc indiešu uzskatiem, ir viena no vērienīgākajām un svētākajām pilsētām Indijā. Šajā pilsētā rodami simti tempļu, altāru, kā arī vairākas mirušo rituālās sadedzināšanas vietas. Gar pilsētu tek „svētā upe” Ganga, kuras krastos hinduisma sekotāji agrās rīta stundās veic Saules godināšanas rituālus, mazgājas, lai attīrītos un „pārdzimtu”, pulcējas uz Vēdu lasījumiem un skaidrojumiem, ņem „svēto ūdeni” mājas svētīšanai, kā arī pēc mirušā aizvadīšanas un sadedzināšanas rituāla cieņpilni kaisa miroņa pelnus atpakaļ upes klēpī.

Ciemos pie podnieka un viņa ģimenes netālu no Varanasi

Atraitņu pulcēšanās Varanasi

Ceļojuma laikā izdevās padzīvot arī vidē, kur līdzās hinduismam pastāv islams. Tāpat bija iespēja pabūt budisma reliģijai nozīmīgās vietās, tostarp apmeklēt Indijas pilsētu Bodgaju (*Bodh Gaya*), kur bijis slavenais koks, zem kura Buda guvis apskaidrību un sācis izplatīt savas popularitāti guvušās mācības. Devāmies arī ārpus urbanizētās vides, kur vietējo ļaužu ikdienas reizēm atgādināja viduslaikus, spriežot pēc praktizētajām prasmēm un dzīvesveida. Lauku apvidus ciemos bija vērojama mums unikāla, bet viņiem dabiska tradicionālo prasmju nodošanas vide – vienā mājsaimniecībā vai blakus esošās mājās vienkopus dzīvo visa dzimta, ikdienas darbi saimniecībā tiek sadalīti gluži kā mazā uzņēmumā.

Viena no īpatnībām urbanizētās vietās bija nemitīga kopienas sajūta uz ielas – tirgošanās, pulcēšanās reliģiskos nolūkos, socializēšanās, kopīga produktu gatavošana, pakalpojumu sniegšana utt. Cilvēkiem Indijā ir svarīga kopā būšana. Tas īpaši vērojams konservatīvu hinduisma sekotāju aprindās un saistāms ar reliģijas pamatvērtībām, kas, esot hinduistam, jāpraktizē ikdienā. Sarunās ar vietējiem un viņu stāstos allaž tika

Vēdu mācības pārstāstīšana un skaidrošana Varanasi

Ikvakara publiskā puđa (puja) – dievkalpojums Varanasi

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pažiņausmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

uzsvērtā ģimenes nozīmība ikdienā – jaunākās paaudzes pienākums, pamostoties no rīta, ir, pirmkārt, godāt tēvu un māti (izrādot cieņu, noskūpstot, pieskaroties viņu kāju pirkstgaliem).

Tajā pašā laikā sabiedrībā bija jūtama arī Rietumu kultūras klātbūtne un augošā ietekme, īpaši jauniešu vidū. Tas izpaudās valodas lietojumā (indieši leksikā sāk lietot amerikānismus), apģērbā (piemēram, tradicionālā apģērba sari vietā tiek valkāti starptautisko zīmolu apģērbi), kā arī brīvā laika pavadīšanas ieradumos – apreibinošu vielu lietošana, ārzemju mūzikas klausīšanās viedierīcēs utt.

Ceļojuma laikā Indijā vairāk bijām vērotāju un jautātāju pozīcijā. Uzklusītie stāsti un informācija vienmēr bija kritiski jāizvērtē un fakti jāpārbauda rakstiskos avotos. Bija vairākkārtīgi jāpiedalās privātos ģimenes vai atklātos publiskos reliģiskos rituālos, lai izprastu komplekso hinduisma izpausmi, kas ir arī indiešu pamatkultūras nozīmīgākā sastāvdaļa.

Jauna guru iesvētīšanas uguns rituāls (privāts) Varanasi

Indiešu ielu deļa Varanasi

Stāstniecība Indijā

Par stāstniecības aktualitāti Indijā, iespējams, varētu runāt jau kopš indiešu etnisko kopienu pirmsākumiem. Ne velti Vēdas, kas ir senākie hinduisma svētie raksti, sākotnēji pastāvējušas un (līdz to pierakstīšanai) tālāk nodotas tikai mutvārdu formā. Šo svēto rakstu krājumi ir lielas sabiedrības daļas vērtību pamatā, kas tiek nemitīgi pielāgotas, interpretētas un skaidrotas nākamajām paaudzēm arī mūsdienās. Vēdas tika pierakstītas tikai mūsu ēras sākumā. Indijā ir daži desmiti internātskolu, kas tiek uzturētas no ziedojumu līdzekļiem. Šo skolu pamatmērķis ir mācīt bērniem Vēdas, skaidrot tās, lasīt un iegaumēt, lai audzēkņi pēc skolas beigšanas būtu spējīgi tās mācīt citiem. Mācību process ikdienā ir nepārtraukts. Internātskolu audzēkņi stingri tiek turēti aiz aizslēgtām durvīm, lai nekas netraucētu mācību procesā. Pamatfinansējums nenāk no valsts, bet gan no vienkāršām ģimenēm.

Klasiskā stāstu stāstīšana Indijā visbiežāk saistās uz eposu izspēli, pārstāstīšanu, kā arī publisku demonstrēšanu kādā svētku reizē, kur apvienojas visu sociālo slāņu pārstāvji. Eposa stāstīšana ir kā reliģisks uzvedums ar vēstījumu, kurā pausta kāda vērtība vai mācība. Jāmin, ka „Rāmājanas” tradicionālais izpildījums „Rāmlīlā” jau 2008. gadā iekļauts UNESCO Cilvēces nemateriālā kultūras mantojuma reprezentatīvajā sarakstā.

Taču mūsdienās šādu senu un klasisku eposu izpildījums caurvijas ar daudz modernāku interpretāciju, nereti reliģisko svētku ielu svinībās papildinājumā ar skaļu mūziku, dejām un spilgtām gaismām. Mūsdienās Indijā ir izveidotas arī atsevišķas stāstnieku kopienas, tostarp nodibināts Indijas Stāstniecības

Ielu svētku uzvedums Varanasi

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizausmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

tīkls (*Indian Storytelling Network*), kura mērķis ir aktualizēt stāstniecību Indijā.

Indiešu kultūrā pēc ceļojuma gūts tikai neliels ieskats. Pēc mēneša ilgā ceļojuma šajā zemē gūtas vērtīgas atziņas un iedvesma saglabāt savu kultūru daudz cītīgāk. Pieredzētais un izpētītais liek secināt, ka nozīmīgākais aspekts šīs kultūras spilgtajai un aktīvajai izpaušmei, kas pēc vairākiem tūkstošiem gadu saglabāties līdz mūsdienām, ir tradīciju un pieredzes nodošana mutvārdu formā ciešā un nemitīgā fiziskā socializācijas procesā, kā arī pašu indiešu reliģiskā pārliecība, kas ir nozīmīga šīs kultūras izpaušmes daļa.

Protams, kā vēl viens nozīmīgs aspekts jāmin sabiedrības ekonomiskais un sociālais attīstības līmenis. Jo straujāk modernizējas sabiedrība, ienāk starptautiskas un marginālas vērtības, jo ātrāk izzūd klasiskā kultūras izpaušme, tradīcijas modificējas un attīstās citos aspektos.

Mērķis Kuveitā

Ceļojums uz Kuveitu tika iecerēts, pateicoties lidkompānijas avioreisa plānojumam. Lai izmantotu izdevību iepazīt arī šo valsti, izvirzījām mērķi gūt priekšstatu par arābu kultūru, apskatīt pieejamos kultūras objektus, pētīt kultūras izpaušmes vēsturisko notikumu kontekstā.

Par Kuveitu kā valsti parasti priekšstats ir diezgan maldīgs. Tomēr, kā izrādās, tā ir viena no drošākajām valstīm pasaulē. Dzīves līmenis ir ļoti augsts, tajā pašā laikā sabiedrība kopienai izpratnē ir ļoti noslēgta. Starp mirguļojošām augstceltnēm un pasakainiem torņiem tuksneša vidū uzbūvētā jaunā pilsētā bija

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizausmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

diezgan grūti atrast kultūrvēsturei veltītu vietu. Kad tomēr beidzot atradām, bijām pārsteigti, ka tā vietējiem bija ļoti nepopulāra vieta, lai gan saturiski interesanta un izzinoša.

Izdevās satikt un parunāt ar vienu no aktīviem arābu kultūras uzturētājiem, kas, izrādījās, bija ceļā uz savas kopienas tikšanos un mūzikas mēģinājumu. Viņš bija viens no pārstāvjiem, kas vēl aizvien praktizē beduīnu muzicēšanas izpildītājmākslu.

Iespajds par Kuveitas iedzīvotājiem ir diezgan dalīts. Pastāv ļoti krasas atšķirības starp sociālajiem slāņiem. Visaugstākais slānis socializējās ļoti noslēgtās kopienās. Statuss mērāms līdzekļu rocībā. Kultūru izpausmes un tradīcijas tiek praktizētas ciešā saskaņā ar tradicionālo islamu. Nemateriālā kultūras mantojuma izpausmju uzturēšana ir kā luksusa izklaide un tematisks iemesls jo īpaši vīriešu kopienu pārstāvjiem saturīgai socializācijai.

Mērķis Panamā

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizausmei

Evija Maļkeviča-
Grundele

Dodoties uz Panamu, kā mērķis tika izvirzīts iepazīt Panamā un arī Dienvidamerikā pastāvošās ciltis, piedaloties tur organizētajā cilšu saietā, gūt priekšstatu par kultūrām pirms monoteisma, to praktizētajām tradīcijām, rituāliem un etniskajām izpausmēm, kā arī iepazīt citu cilšu kultūru tradīcijas, ikdienu un vēstījumu mūsdienu sabiedrībai.

Panama kā valsts vienmēr ir asociējusies tikai ar Panamas kanālu, caur kuru katru dienu izpeld vairāki simti kuģu, lai saīsinātu savu maršrutu, nedodoties apkārt lielajam Dienvidamerikas vai Ziemeļamerikas kontinentam. Tomēr Panamā pastāv arī lauku un neapdzīvotu džungļu apvidi, īpaši reģionā, kas stiepjas gar Karību jūru. Šādā vietā norisinājās Dienvidamerikas cilšu saiets, kur tikās ap 50 cilšu pārstāvji, lai demonstrētu praktizētās prasmes, zināšanas, rituālus, kā arī kopīgi apspriestu aktuālās lietas un iespējamās problēmu risinājumus, kas saistīti, piemēram, ar zemju īpašnieku maiņu un visatļautību, kas liedz iespēju indiāņiem dzīvot savās zemēs, kuras viņu senčiem piederējušas iepriekšējos gadsimtos, pat gadu tūkstošus. Katras cilts pārstāvis bija sava veida stāstnieks, vēstītājs par savu zemi, cilti un aktuālajiem jautājumiem. Katrai ciltij ir savs izcelšanās stāsts, kas ir kā pamats dzīvesziņai un uzturētajām tradīcijām, attiecībām ar dabu un dabas stihijām, kā arī stāstījumam par to izmaiņām.

Cilšu sanāksmes sākums, Panama

Kogi cilts kalnos netālu no Santamartas

Mērķis Kolumbijā

Mūsu nolūks Kolumbijā bija iepazīt vēl aizvien eksistējošās iezemiešu ciltis, pētīt tuvāk atsevišķas ciltis, lai izprastu to etniskās īpatnības, tradīciju izpausmes, dzīves filosofiju un uzturēto dzīvesziņu. Kolumbijā tika iepazīts arī tur esošais kultūras mantojums, gūts priekšstats par sociālajiem procesiem pēc eiropiešu ieceļošanas, kā arī mūsdienu apjausti sabiedrības nākotnes izaicinājumi. Vairāk nekā mēnesi aizvadītajā ceļojumā cauri visai Kolumbijai tuvāk tika pētītas četras kalnu apvidū dzīvojošas ciltis – muisku (*Muisca*), aravaki (*Arhuaco*) jeb ika (*Ijka*) cilts, vivas (*Wiwa*) cilts un kogi (*Kogui*) cilts.

Muisku cilts ir senākā pamatiedzīvotāju cilts, kas agrāk dzīvoja kalnu reģionā netālu no Kolumbijas galvaspilsētas Bogotas. Pēc oficiālajiem datiem, šī cilts, gluži kā, piemēram, Baltijā prūši, skaitās izmirusi. Tomēr neoficiāli ir apzināti vairāk nekā 3000 šīs ciltis kultūras atjaunotāji, turpinātāji un praktizētāji. Cilts izsenis ir bijusi slavēta ar dižajiem ziedojumiem saviem dieviem, kas visbiežāk tikuši veidoti no zelta un ziedoti ūdens-tilpēs. Šīs ciltis izcelšanās stāsts saistīts ar seno sižetu, kur māte, izaudzinot dēlu, apprec viņu un rada visu pārējo pasauli. Sižets norisinās kādā kalnā, kur ir ezers. No ezera iziet grava, pa kuru uz Zemes – kā no mātes dzemdes – iznākusi visa pārējā pasaule. Arī citām ciltīm izcelšanās stāstam ir liela nozīme dzīvesziņas veidošanā.

Aravaki cilts pārstāvis netālu no Bogotas

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizausmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

Visu četru cilšu dzīvesziņas pārliecību spēcīgi ietekmējusi izcelšanās stāstā ietvertā attiecīgās cilts misija. Piemēram, kogi ciltij šī misija ir sargāt planētas dabu un rūpēties par veselīgu ekosistēmu. Šīs cilts pārstāvji ir piedalījušies vairākās dokumentālajās filmās, kur viņu vēlme bijusi brīdināt pasaules iedzīvotājus un valdības, lai rīkotos un glābtu planētas ekosistēmu. Pēc otrā nopietnā vēstījuma ciltī valda izmisums, jo šķiet, ka neviens šo ziņu nav uztvēris nopietni. Tieši tāpēc, pēc viņu domām, dabas katastrofas turpinās, savukārt viņi ir ļoti noslēgti jebkāda veida ārējiem kontaktiem, jo īpaši ar Eiropas izcelsmes cilvēkiem, kas, pēc to domām, viņu zemē nesuši tikai nelaiemes (sākot no 16. gadsimta).

Cilšu ikdienas tradicionālās izpausmes ir apdraudētas, jaunā paaudze tiek nošķirta no vecajiem. Kolumbijas likumdošana paredz, ka visiem valstī dzīvojošajiem bērniem ir jāapmeklē valsts skola. Tas savukārt novedis pie tā, ka ārpusaules kultūra izmaina ierasto personības attīstības ciklu cilts iekšienē, daudzi no jauniešiem izvēlas pamest dzīvi hatās (indiāņu mājās) un dodas izglītības pilnveidē uz pilsētu, vairums neatgriežas. Sarunā ar vienu no aravaki cilts pārstāvja bērniem jautājām, vai viņam patīk šībrīža skolā. Atbilde bija noraidoša, bērns ilgojās pēc „vecajiem” laikiem, ierastās sadzīves cilts iekšienē. Tur skolas tiek balstītas uz programmu, par ko nolemj visas cilts ģimeņu mātes. Cilts kopienas lielums parasti ir no 30 līdz pat 150 un vairāk cilvēkiem. Indiāņu ciemi ir ļoti noslēgti, netiek laisti svešinieki, tikai ar lielām pūlēm, pazīšanos un stādīšanos priekšā var nodibināt kontaktus. Dzīvesveids un dzīvesziņa tiek nodota tikai mutvārdos. Nepastāv nekādi iekšēji rakstiski priekšraksti. Par tradīciju tālāk nodošanu un sociālo kārtību cilts iekšienē atbild cilts vecajie, kurus sauc par *mamo*. Viņi savus lēmumus pieņem,

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizausmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

Sanagustinas gida stāstījums tūristu grupai

balstoties uz garīgām atziņām, kas veidojas, savienojoties un sadarbojoties ar senču gariem.

Vēl aizvien eksistējošās ciltis ir tikai ļoti neliela Kolumbijas iedzīvotāju daļa. Pēc spāņu kolonizācijas Kolumbijas pamatreliģija ir katoļticība. Katrā valsts daļā tā izpaužas citādi, kas liecina par savdabīgu reliģijas un vietējo indiāņu dzīves ziņas sinkrētismu. Pārmantotās tradīcijas konkistadoru pēctečiem un asimilētajiem iezemiešiem (pašreizējiem pamatiedzīvotājiem) lielākoties saistītas ar kafijas audzēšanas kultūru, cukurniedru cukura ražošanu, apģērbu (kokvilna, lamas vilna utt.), trauku (māla, koka, salmu utt.) un citu lietišķu sadzīves lietu darināšanu. Tomēr šīs prasmes iet mazumā, jo modernizācija un aktuālais atbilstīgo tehnoloģiju laikmets pieprasa cita veida sabiedrības zināšanas un prasmes.

Senas kultūras atstātās liecības Sanagustinā

Stāstniecība Kolumbijā

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizausmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

Pārmantotā mutvārdu tradīcija noteikti izceļama indiāņu cilšu kontekstā. Informācijas apmaiņa notiek mutvārdos. Arī visa dzīvesziņa caur stāstiem un tēlainiem skaidrojumiem jaunajai paaudzei notiek mutvārdos. Stāstu stāstīšanas maniere indiāņiem atšķiras no šībrīža pamatiedzīvotājiem. Indiāņu pārmanotie stāsti tiek stāstīti ar lielāku degsmi, pilnīgu pārlicību un atsauci uz simtiem senču paaudzēm. Tajā pašā laikā pamatiedzīvotāji stāsta no realitātes vairāk attālinātus stāstus par pašu nepieredzētu laiku, kā arī par citām iepriekš dzīvojošām un nu jau izzudušām kultūrām.

Biežāk sastopamie „stāstnieki” pamatiedzīvotāju vidū bija gidi, kas centās aizraut un pārliecināt tūristus. Stāsti tiek veidoti, mācoties no rakstu avotiem un pētījumiem, kas interpretēti pēc saviem ieskatiem. Retu reizi izdevās sastapt kādu gadus vecāku cilvēku, kas mācēja stāstīt par seniem laikiem un piedzīvotajām pārmaiņām Kolumbijā. Daudzi atmiņu stāsti šeit saistās ar aktīvo narkotiku ražošanu pirms aptuveni 20 gadiem, par ko vēl aizvien sabiedrībā skaļi nerunā, jo šī joma traģiski ietekmējusi daudzu ģimeņu dzīves un likteņus, saistīta ar asiņainu izrēķināšanos.

Kolumbijā gūtā pieredze raisa pārdomas par tradīciju pārmanotības noturību, jaunās paaudzes ieinteresētību vietējās kultūras saglabāšanā un tās lietojumu identitātes veidošanā. Konkistadoru pēcteči un asimilētie iezemieši, kas vairs nepieder nevienai konkrētai ciltij, neuzsver savu identitāti vai piederību kādai kultūrai. Tajā pašā laikā šāda sabiedrība, kas ir vairākums, apdraud vēl palikušo indiāņu eksistenci, kas pamazām sāk pielāgoties modernās sadzīves apstākļiem.

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizausmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

Katoļticīgo procesija Lieldienās Kito

Mērķis Ekvadorā

Ceļojot uz Ekvadoru, viens no mērķiem bija gūt priekšstatu par valsti, tajā dzīvojošajiem indiāņiem, etniskajiem pamatiedzīvotājiem, tuvāk iepazīt kičua (*Quichua*) cilti (radniecīga kečua (*Quechua*) ciltij), tās praktizētās tradīcijas mūsdienās, kā arī atsevišķu kopienu centienus tradīcijas nodot nākamajām paaudzēm mūsdienu vidē. Ekvadorā tika pavadītas divas nedēļas brīdī, kad pilsēta gatavojās Lieldienu svinībām. Tāpat izdevās gūt priekšstatu par eiropiešu ienestās kristietības un vietējo iedzīvotāju reliģiju sinkrētismu.

Kečua etnosa pārstāve Kito

Kičua ģimenes tradīciju skola Kito, mūzikas apguve

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizausmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

Tradīciju pārmantošanas pieredzē dalījās kāda kičua ģimene, kas pie mājas atvērusi pavisam nelielu tradīciju apgūšanas skoliņu. Tās darbības mērķis ir nodrošināt iespēju ieinteresētajiem jauniešiem apgūt senču tradīcijas, valodas, zināšanas par vēsturi un ievērojamiem cilvēkiem.

Uzturētā ģimenes skola ir vieta, kur arī citas paziņu vai draugu ģimenes var nākt un dalīties pieredzē gan ar jauniešiem, gan arī savā starpā. Vairāku paaudžu cieša sadarbība palīdz nodot zināšanas gandrīz tikai mutvārdos, lai gan kultūra ir tik dziļi asimilējusies, ka liela daļa liecību par to ir tikai rakstītā veidā.

Kičua ģimene izrāda senču zaudētās zemes netālu no Kito

Vakariņas pie viesmīlīgā indiešu taksista Varanasi

Secinājumi un atziņas stāstniecības kontekstā

Kad stāstnieks ir izceļojies pa pasaules malām, krājot stāstus, vienmēr ir pārdomas: kā šo stāstu varētu pastāstīt mājiniekiem? Katra stāsta rašanās un pārstāstīšanas rezultātā **stāstītāja identitāte** (attiecīgās auditorijas priekšā) ietekmē stāsta dinamiku, formu, uzsvērto un nododamo vēstījumu:

- bērns vecākiem, mazbērns – vecvecākiem;
- brālim vai mātai;
- labākajiem draugiem;
- kolēģiem;
- interesentiem un vaicātājiem utt.

Stāstnieks **pielāgo savu stāstu klausītāja interesēm**, lai iedvesmotu, pārsteigtu, apburtu un nodotu attiecīgajā brīdī šķietami svarīgo un nododamo vēstījumu. Vēstījums var atšķirties gan atkarā no laika, gan arī no attiecīgās situācijas, apstākļiem.

Vēl, kā svarīga lieta ceļojuma laikā, domājot par mājiniekiem, ir iegādājāmie suvenīri. Tā kā šī ceļojuma laikā soma nemitīgi bija jāpārnēsā mugurā, ik reizi, pērkot kādu piemiņas lietu, bija vairākkārt jāpārdomā, vai tiešām **suvenīrs ir vešanas vērts, vai tas ietver stāstu** un vēstījumu par zemi, cilvēkiem un kultūru, kurā šobrīd atrodos.

Lietu pirkšanas vai nepirkšanas manipulācija ciešā veidā ir saistīta ar ceļotāja nostādīšanu klausītāja jeb patērētāja lomā. Tas izpaudās arī komunikācijā ar vietējiem, īpaši tajos brīžos, kad cilvēks, pie kura ciemojāties, vienmēr centās pastāstīt, cik interesants un bagāts viņš ir, viņam ir svarīgi pašapliecināties ar

Kolumbietis Sanagustinā cenšas pārdot nelegāli izraktu senlietu

Ceļotāja stāsti
laikā un telpā –
pieredzē balstītas
atziņas stāstnieka
pašizaugsmei

Evija Maļkeviča-
Grundeļe

mūsu apbrīnu un izbrīnu. Piemēram, viesojoties pie kāda viesmīlīga indiešu taksista, kurš mūs uzaicināja uz vakariņām, bildēšanās laikā pie auss lika telefonu, lai demonstrētu savu rocību. Citas zemes **klausītājs cenšas saklausīt kaut ko tādu, kas aplicinātu viņu kā personību** un apstiprinātu viņa priekšstatus.

Plānojot jebkuru ceļojumu, ir svarīgi **apkopot priekšzināšanas**. To var attiecināt uz stāstniekiem, uz klausot jebkuru stāstu vai stāstot stāstu par sevi:

- svarīgas priekšzināšanas, kuras var konfrontēt ar redzēto un dzirdēto, pieredzēto;
- nozīmīga ir mērķu uzstādīšana, ar kādu klausies stāstu (interesējošās tēmas, sevis un dzīves atbilžu meklēšana stāstos);
- jābūt pārliecinātam par to, ko ar attiecīgo stāstu laikā un telpā vēlies pavēstīt citiem par sevi, cilvēkiem un praktizēto kultūru.

Esot mijiedarbībā ar vietējiem iedzīvotājiem un izzinot citas kultūras, ir svarīgi **veidot stāstu pašam par sevi**. Piemēram, tiekoties ar indiāņu cilšu pārstāvjiem, bija nepieciešams skaidri definēt, kas mūs kā ceļotājus interesē, kāpēc esam šeit. Kādas filosofiskas atbildes šajā tikšanās laikā meklējam? Ja esam tik tālu veikuši ceļu pie viedā, kas ir tas jautājums, kurš mūs tik tālu ir atvedis?

Mijiedarbē ar citām kultūrām ir situācijas, kurās tiek apzināti daudzi iepriekš nepārdomāti un cilvēku, viņa etnosu, kultūru un zināšanu raksturojoši aspekti. Notiek stāstnieka kā informācijas uzkrājēja pašapzināšanās. Jo vairāk jāstāsta par sevi pasaulē, jo vairāk jāzina par savu kultūru, tradīcijām un to iedarību pasaulē praktizēto kultūru kontekstā. Šo procesu varētu saistīt ar salīdzinoši senu, bet vēl aizvien aktuālu amerikāņu sociologa Čārlza Hortona Kūlija (*Charles Horton Cooley*, 1864–1929) ideju par pašatspulgu „Es esmu tas, kas, es domāju, ka tu domā, ka es esmu” (*I am, who I think you think, that I am*, 1909). Identitāte veidojas, it kā spoguļojoties citu cilvēku radītā, iedomātā tēlā, ko interpretē pats identitātes nesējs. Ceļojuma laikā radusies mijiedarbe ar dažādām kultūrām, pirmkārt, vedina uz pārdomām: kas tu pats kā savas kultūras nesējs, stāstnieks un vēstītājs esi? Jo vairāk klausies citos pasaules stāstniekos, jo vairāk izproti starptautisko **stāstnieka un klausītāja diplomātiju**, komunikācijas stilu, kultūru īpatnības izpausmju gaumīgu izcelšanu un baudāmu priekšnesumu.

Jebkurā ceļojumā vai mijiedarbē ar citām kultūrām, īpaši stāstot stāstus, nozīmīgas ir **valodas prasmes** gan stāstu uzklaušīšanā, gan stāstīšanā:

- saziņas spēja, valodas prasmes līmenis;
- valodas un kultūras kodu, nianšu un īpatnību zināšana un vērtība;
- interpretācija par pateikto (kultūras un vēstures konteksta pārzināšana);
- viena stāsta dažādie pasniegšanas veidi atkarībā no stāstītāja.

Stāsti atšķirās arī **dzimumidentitātes kontekstā** – visa ceļojuma laikā, īpaši Indijā un pie indiāņiem Kolumbijā, runātājs bija vīrietis. Sieviete bija svarīga loma ģimenē, tomēr sarunu vedējs vienmēr bija vīrietis. Varētu teikt, ka vīrietis ģimenē ir atbildīgs par sabiedrisko dzīvi (ģimenes ārpolitika), savukārt sieviete – par ģimenes iekšējo labsajūtu (ģimenes iekšpolitika).

Jebkura došanās ārpus komforta zonas, īpaši tiekoties ar citu kultūru pārstāvjiem, pieprasa sava **personīgā stāsta konstruēšanu**. Ir jāprot sevi definēt. Kas tu esi citu kopienu kontekstā? Kādas nianšes tevi atšķir un definē starp citiem zemeslodes iedzīvotājiem?

Ceļojuma laikā mums bija tā iespēja tikties ar vienu maoru cilts pārstāvi, kas dalījās ar savas kultūras un cilts etiķeti, stādoties priekšā nepazīstamai publikai vai citu cilšu pārstāvjiem. Lai **definētu savu esamību**, viņu kultūrā, stādoties priekšā, diezgan skaidri jānosauc un jāraksturo:

- lielākā ūdenstilpe, kas atrodas tuvumā (valda uzskats, ka visas lietas un cilvēki ir saistīti ar ūdens palīdzību);
- tuvākā upe (upe palīdz savienot ūdeņus);
- tuvākais un lielākais kalns (tuvākā un augstākā virsotnē kā atskaites punkts);
- vieta (kurā virzienā no kalna, dzīves un izcelšanās vieta);
- vecākais zināmais cilts pārstāvis (kā garants un rekomendācija, veidojot priekšstatu par sevi citiem, dod arī priekšstatu par nesto zināšanu bagāžu).

Šis varētu būt tikai viens no piemēriem, kā, dodoties svešumā, konstruēt savu stāstu, lai tas būtu saprotams starptautiskai auditorijai. Atbildot uz šiem jautājumiem, vienlaicīgi tiek veidots priekšstats par pārstāvošās kultūras vērtībām un dzīves filosofiju. Protams, vienmēr jāņem vērā **auditorijas iespējamās priekšzināšanas**, kā arī spēja uztvert detaļas. Stāstot stāstus starptautiskai auditorijai, visērtāk izvēlēties **vispārīgus un saprotamus simbolus**, īpaši neieslēgt detaļas, jo, piemēram, cita kontinenta pārstāvim nav ne mazākā priekšstata (reizēm arī vēlmes iedziļināties) par vēstures gadskaitļiem, vietu nosaukumiem un personu vārdiem. Vissaprotamāk tiek uztverts tēlojums, piemēram, par kalnu, upi, tuvāko jūru un tās izcelšanos.

Gandrīz katram cilts pārstāvim, stāstot par sevi, bija savas **tautas izcelšanās stāsts**. Kāda cilts bija pārliecināta, ka viņi šajā zemē atceļojuši uz anakondas muguras, cita – ka cilvēki iznākuši no okeāna, ka visa dzīvā radība nonākusi no augsta kalna vai radusies no Mēness asarām. Šādi stāsti ietver vēstījumu par kultūrai nozīmīgiem simboliem.

Uzklausot citu stāstus, rodas pārdomas un arī jautājumi pašam par savu kultūru, rodas lielāka motivācija dziļāk izziņāt savas kultūras priekšstatus, kā arī tās kopsakarības ar pasaules kultūru vērtībām.

Katrs stāsts ir kā dārgakmens, ko ceļinieks paceļ, aplūko un nes tālāk vai atstāj tajā pašā vietā, kur atradis. Krājot stāstus, pamazām atklājas kopīgās iezīmes, kāpēc bagāžā ir tieši šāda

veida stāsti un tematiski vēstījumi. Tikai pats stāstnieks var atbildēt, kas ir viņa iekšējā misija, kas mudina stāstīt pieredzēto, redzēto un dzirdēto tieši tādā un ne citādākā veidā. **Motivācija un stāstu tematiskās līnijas izvēlē** var līdzēt arī turpmāko stāstu krāšanā, tālāk nodošanā un savstarpējā apmaiņā. Kādam šī motivācija būs sabiedrības izglītošana, citam sabiedriskās domas virzīšana vai aktuālu problēmu risināšana, vērtību atgādināšana un apzināto dzīves gudrību komunicēšana, bet vēl kādam, iespējams, paša vecmāmiņa, kura stāstniekam kā tuva teicēja stāsta vērtīgus un saglabājamus stāstus un kurai pretī var apmainīt stāstus par redzēto un dzirdēto citās pasaules valstīs.

Guntis Pakalns

Stāstnieka vieta mūsdienās – kāda stāstnieka dienasgrāmata, 2018

Guntis Pakalns Kurzemes stāstnieku
festivālā „Ziv zup”. Foto: Eduards Skabis

Guntis Pakalns
(LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts)

Stāstnieka vieta mūsdienās – kāda stāstnieka dienasgrāmata, 2018

Pieļauju, ka mums ir priekšstati par to, kāda bija stāstnieka vieta, loma un nozīme senākos laikos. Zemnieku saimes istaba, kur garajos ziemas vakaros cilvēki skala gaismā darīja darbus – vai vienīgie garlaicības klievētāji te bija pasakas, stāsti, mīklas un dziesmas. Teikas bija dzimtas vēstures un apkārtnes ģeogrāfijas būtiska daļa. Reti kurš bija bijis ārpus sava pagasta robežām, tāpēc ceļojošo amatnieku un pagasta nabagu pienākums bija stāstīt par to, kā noticis citur plašajā pasaulē. Ķēniņu pilīs bija savi stāstnieki, kas prata īstā brīdī izklaidēt un ar stāsta, joku palīdzību pateikt arī nepatīkamu patiesību. Talantīgi dziesminieki un stāstnieki ceļoja pa gadatirgiem, un viņus labi pacienāja. Nekas vēl nebija uz papīra pierakstīts, visu svarīgo vajadzēja paturēt galvā – un stāsti bija vislabākais veids, kā atcerēties notikumus. Skaisti, kaut gan „senajos laikos”, visticamāk, tas viss bija daudz citādāk, nekā spējam iztēloties un iedomāties.

Bet kāda ir stāstnieka vieta mūsdienās? Kad stāstus mums stāsta profesionāli rakstnieki un mākslinieki, teātris, kino, desmitiem žurnālu un simtiem televīzijas kanālu, reklāmas, interneta portāli, kad gandrīz jebkura izklaide ir tikai dažu klikšķu attālumā un cilvēki tā pieraduši pie jaunumu un tēmu maiņas, kad pat dažas minūtes noturēt uzmanību pie kā viena liekas gandrīz neiespējami? Vai mūsdienu tehnoloģiju un specializācijas laikā vēl vispār vajadzīga prasme mutvārdos nesteidzīgi izstāstīt stāstu?

Meklējot tēmu III Latvijas stāstnieku konferencei (tā notika 2018. gada 22. novembrī), man likās aktuāli rosināt diskusiju par stāstnieka vietu mūsdienu pasaulē. Ne tik daudz par to, kāpēc ikvienam arī mūsdienās ir vajadzīga prasme stāstīt mutvārdos, ka ir vajadzīgi cilvēki, kas paši šo prasmi pārvalda un palīdz to attīstīt citiem, kas zina stāstus un pazīst mutvārdu tradīcijas.

Tas būtu pats par sevi saprotams. Bet vairāk par to, kāpēc tik maz klausītāju ierodas pat uz labākajiem mūsu stāstnieku kopienas sarīkotajiem pasākumiem, kāpēc nereti stāstnieku tajos ir vairāk nekā klausītāju. Kāpēc tik lēni aug un papildinās Latvijas aktīvo stāstnieku kopiena? Vai optimāla ir izvēlēta stratēģija darboties vairāk „pa horizontāli”, plašumā, rosinot mazus vietējo kopienu stāstīšanas pasākumus, kur klausītāji vienlaikus ir dalībnieki? Vai vairāk uzmanības jāpievērš talantīgāko stāstnieku uzstāšanās kvalitātei, profesionālismam, publicitātei, jāmeklē iespējas aktīvāk iekļauties starptautiskajā „skatuves stāstnieku” aprītē? Kas vispār jādara stāstniekam mūsdienās?

Te jāpaskaidro, ko šeit saprotu ar vārdu *stāstnieks*. Ja latviešu valodas vārdnīcas 20. gadsimtā šo vārdu attiecina uz rakstniekiem, tad 21. gadsimtā, kā to atzīmē arī Latviešu folkloras krātuves vadītāja Rīta Grīnvalde (Treija), „lielā mērā pateicoties stāstniecības kustības rosībai un pastāvīgam vārda daudzīnājumam visos novados – pārsvaru guvusi publiskā stāstu runātāja nozīme”.⁴³ Ļoti iespējams, ka termins *stāstnieks* šādā nozīmē ir ne ļoti veiksmīgs angļu vārda *storyteller* (burtiski: ‘stāstu stāstītājs’) latviskojums, līdzīgi ņemot arī starptautiskajā stāstnieku subkultūrā pierastās nozīmes. Tātad – stāstnieks (šajā nozīmē) nebūtu jebkurš, kas jebkurā formā (rakstiski, mutiski, vizuāli, digitāli utt.) un jebkurā situācijā rada, lasa priekšā, izstāsta vai atstāsta kādu stāstu (sižetisku veidojumu), bet cilvēks, kas dara to apzināti mutvārdu tradīcijas ietvaros ar noteiktu mērķi, arī publiskos pasākumos. Tas var būt gan profesionāls stāstnieks, gan amatieris, kam stāstu stāstīšana ir būtiska publiska priekšnesuma sastāvdaļa, kam stāstu uzklausīšana, stāstīšanas rosināšana un tālāk stāstīšana ir metode, kas izmantota dažādos kultūras projektos. Man patīk teikt, ka stāstnieki ir labās vēsts nesēji – ka mutvārdu stāstu stāstīšana mūsdienās nav zudusi, ka tā ir vajadzīga daudzās situācijās un profesijās, ka tā ir cieši saistīta ar cilvēka un kopienas identitāti, ka tas viss ir ļoti interesanti un ka katram iespējams sevi pilnveidot, attīstot šo prasmi.

Vairāk nekā 20 gadu laikā Latvijā realizēti dažādi stāstniecības projekti, ir izveidota stāstnieku kustības infrastruktūra – gan organizatoriskā, gan telpiskā un gada tradicionālo notikumu aspektā. Kopš 1997. gada (vai 1998. gada pavasara) notiek stāstnieku konkursi bērniem un jauniešiem no folkloras kopām, kuros piedalās simtiem dalībnieku, kopš 2006. gada – pieaugušo stāstnieku apmācība, kopš 2007. gada – stāstnieku festivāli, no

⁴³ Treija R. Sudrabs un zelts. *Stāstnieks. Kopiena. Kultūrtelpa. UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas izdevums par stāstniecības tradīciju saglabāšanu un attīstību*. Rīga: UNESCO Latvijas Nacionālā komisija, 2017. 8. lpp.

2010. gada sākuma darbojas UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas tīkls „Stāstu bibliotēkas” utt.⁴⁴ Rodas iespaids, ka stāstnieki ir atraduši savu vietu ne vien Latvijas folkloras kustībā, Latvijas bibliotēku tīklā, bet arī Latvijas kultūras telpā vispār. Ir izveidojusies kopiena (kaut, šķiet, samērā noslēgta) ar vienotu ideoloģiju un kopīgu pieredzi. Bet vēl arvien daudzi cilvēki jautā un nesaprot – kas tie stāstnieki ir, kāpēc par viņiem tik maz zinām, kur par viņiem var ko izlasīt, kur ir viņu mājaslapas, klātbūtne publiskajā telpā un kultūras pasākumos?

Te jāuzsver viena īpatnība. Latvijas stāstnieku tradīcija ir izveidojusies no folkloras kustības, tāpēc tā vairāk saistīta ar nelieliem pasākumiem, kur katrs var iesaistīties stāstīšanā, ar sociāliem un tradicionālās kultūras projektiem (kur stāstnieks nereti ir vairāk organizētājs, nevis stāsta pats), ar nelielām stāstnieku kopienām, kas regulāri pulcējas, lai dalītos ar stāstiem. Tā mazāk saistīta ar skatuves (performances) mākslu, kur stāstnieks ir individuāla un rūpīgi sagatavota priekšnesuma sniedzējs publikas priekšā. (Izņēmums varbūt ir stāstnieku konkursi bērniem, bet arī tie notiek folkloras kustības, nevis skatuves mākslas prasmju izkopšanas ietvarā.)

Pie manis glabājas laikam jau lielākā daļa no Latvijas stāstnieku kustības arhīva audio un video ierakstu un teksta failu formā. Esmu ierakstījis audio vai video gandrīz visus stāstnieku pasākumus, kur esmu bijis klāt, daudz arī fotografēts. Palaikam esmu mēģinājis apkopot šo pieredzi, stāstīt par to. Iegūt pārskatu par notiekošo kļūst arvien grūtāk, jo pārāk daudz ir dažādu pasākumu, notikumu un projektu. Pieejamās ziņas par tiem parasti ir īsas, bez dziļākas analīzes. Bet kāda ir katra konkrēta stāstnieka vieta, loma, kādas ir viņa izjūtas, pārdomas, cerības un piedzīvojumi, kā viņš jūtas tajā brīdī, kad stāsta, kad realizē savu stāstnieka identitāti, kā viņš saredz savu vietu, misiju šajā pasaulē? Un kā to saredz klausītāji? Te ir daudz spēcīgu pozitīvu piedzīvojumu, bet varbūt arī vilšanās, šaubas un vientulības sajūta. Tās ir personīgas un intīmas izjūtas, un priekšstatu par to var iegūt dziļākās sarunās, nevis tikai dokumentējot pasākumus, lasot atskaites vai ziņas internetā vai kā citādi no malas vērojot notikums.

Tādējādi es sapratu, ka manam iecerētajam pētījumam par stāstnieku vietu (kā to redz iespējamie klausītāji – un kā redz un jūt stāstnieks pats) pietrūkst faktu materiāla. Tāpēc III Latvijas stāstnieku konferencē pieteikto referātu es nevarēju sagatavot tā, kā biju iecerējis.

⁴⁴ Sk. Pakalns G. Stāstnieku kustība Rietumu pasaulē un tās iespējas Latvijā. *Meklējumi un atradumi 2008: Rakstu krājums*. Krogzeme-Mosgorda B. (sast.) Rīga: Zinātne, 2008. 142.–170. lpp.; *Radoša kultūras mantojuma komunikācija vietējā sabiedrībā*. Rīga: UNESCO Latvijas Nacionālā komisija, 2015; *Stāstnieks. Kopiena. Kultūrtelpa. UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas izdevums par stāstniecības tradīciju saglabāšanu un attīstību*. Rīga: UNESCO Latvijas Nacionālā komisija, 2017.

Lai iegūtu šo faktu materiālu, nolēmu sākt ar sevi pašu. Kā pētījuma metodi izmantoju refleksiju, pašziņu – atmiņas par to, kas darīts, kā esmu juties, ko atceros no stāstnieku un stāstīšanas pasākumiem, kur piedalos. Šo rakstu neesmu iecerējis veidot kā atskaiti, bet drīzāk kā nelielu personīgu un subjektīvu dienasgrāmatu, atzīmējot ne tikai notikumus un padarīto, bet arī iegūto pieredzi un dažas pārdomas. Dienasgrāmata ir daļēji fiktīva, jo tiek rakstīta, topot šim tekstam, balstoties uz nelielām piezīmēm un ielūkojoties paša veiktajā šo pasākumu audio un/vai video dokumentācijā. Atvainojos, ka mans viedoklis ne vienmēr saskan ar citu viedokļiem un ka, rakstot par pasākumiem, nav pieminēti visi tā svarīgākie notikumi un darbojošās personas.

Mēģināšu aptvert savas stāstnieka dzīves svarīgākos notikumus viena gada laikā – 2018. gadā. Vienlaikus tas ir viens konkrēts piemērs par to, kāda ir (varētu būt) stāstnieka vieta mūsdienā Latvijā. Mans gadījums gan nav tipiskākais, jo man nākas savienot divas atšķirīgas identitātes: no vienas puses, es esmu folkloras pētnieks (strādāju Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuvē kopš 1983. gada), tāpēc man pienāktos vairāk skatīties no malas uz notiekošo, no otras puses – praktizējošs stāstnieks, nereti arī nelielu stāstīšanas pasākumu organizētājs. Ja būtu apkopotas vairākas šādas vai līdzīgas Latvijā pašlaik aktīvu stāstnieku dienasgrāmatas, tas būtu materiāls, no kā gan varētu veidot zinātnisku pētījumu vai dziļāku pārskatu par stāstnieku (-a) vietu mūsdienā Latvijā sabiedrībā.

Mans stāstnieka gads 2018. gadā iesākās ar stāstnieku kursiem janvāra otrajā nedēļā. Kursi piecas dienas ilgi. Tiem ir sava priekšvēsture: Lauma Celma 2011. gadā, tolaik būdama Rīgas Latviešu biedrības projektu vadītāja, trešo valstu pilsoņu integrācijas projekta ietvaros uzaicināja Māru Mellēnu un mani izveidot apmācību programmu „Stāsti un stāstītprasme kā sociālās un etniskās integrācijas līdzekļi”.⁴⁵ Cik zinu, tā ir pirmā Latvijā izstrādātā un realizētā lielāka apjoma (40 mācību stundas) stāstnieku apmācības programma. Tolaik izveidotā nodarbību pamatstruktūra (protams, ar laika gaitā tapušām izmaiņām un papildinājumiem) tikai „izspēlēta” arī šoreiz. Sākām ar iepazīšanos un dzijas kamoliņu – metot to nākamajam, izrisušais dzijas pavediens palēnām iezīmē komunikācijas tīklu, tad pārrautais dzijas gabals tiek aptīts ap plaukstas locītavu kā amulets veiksmei. Tad katra stāsts par savu vārdu. Otrajā dienā katram jāizstāsta

⁴⁵ <http://www.rlb.lv/es-projekti/integracija-2011>

viena teika, kas saistītas ar noteiktu vietu. Šo nodarbību bloku saucam par „tūristu autobusu” – izmantojot karti, iztēlē ceļojam pa Latviju, pieturot vietās, par kurām ir teikas. Pasakas sākumā tiek stāstītas „no lapas”, kāda nu kuram gadījusies. Drīkst ieskatīties tekstā, bet jāstāsta pašam. Centrālā daļa – katrs stāsta paša izvēlētu un sagatavotu pasaku. Pēc katras stāstu stāstīšanas reizes notiek sarunas par to, kāda pieredze iegūta un kādi jautājumi radušies. Tās nav ļoti garas, bet ir koncentrētas un par būtiskiem jautājumiem. Kursu nobeigumā – katra brīvi izvēlēts stāsts, ko gribas izstāstīt pārējiem. Grupa šoreiz samērā liela, komplektēta, izmantojot Latvijas kultūras vēstnieku tīklu. Daudz spilgtu personību, un tas piedod nodarbībām īpašu „garšu”. Kaut gan man un Mārai liekas svarīgi ik pa laikam lasīt lekcijas (man tās parasti ir trīs – ievads stāstniecības ideoloģijā un iepriekšējos projektos, teikas, pasakas), lielākais ieguvums, protams, ir tas, ka cilvēki stāsta paši un pēc tam paši formulē iegūto pieredzi. Cik no viņiem pievienosies stāstnieku kustībai, piedalīsies mūsu pasākumos, to rādīs laiks. Dalībnieku vidū ir gan Ziedīte Začeste, teātra režisore no Sabiles puses, kas bijusi mūsu stāstnieku pirmajos projektos pirms vairāk nekā 10 gadiem, gan Aija Vitmane, Katlakalna Tautas nama vadītāja, kas jau vairākus gadus kopā ar Guntu Sauli organizē Lielo stāstu nakti, gan vairāki ar Latvijas kultūras vēstnieku projektu saistītie cilvēki. Tipiski, ka šādās nodarbībās klausītāju vidū parasti nav neviena vīrieša. Šoreiz ir viens, un arī tas biežāk nav nekā ir klāt.

1. att. 2018. gada janvāra stāstnieku kursu materiāli, sakārtoti pēc lejuplāžu skaita

№	nosaukums	Prat.	Skait.	Lejuplāžu	Skait.
1	04.01.2018 Ēka ir tāpat ar stāstnieku G. Pakalni	27	11	27	1000
2	16.11.2018 Pār pasakas 1. G. Pakalni	27	11	26	4000
3	Stāstnieku pieredze – teikas, pasakas un stāsti 2018.	27	11	26	271000
4	04. Pakalni evaņģēlija 2018 pasākumu projekts	27	11	11	8100
5	07.01.2018 Bānīnīšu teikas M. Mellīne	27	11	11	8100
6	14.01.2018 Mēraļņu pasakas M. Mellīne	27	1	10	8100
7	09.01.2018 Teikas G. Pakalni	27	11	10	11000
8	22.11.2018 Piedāvā stāsts 1	27	1	10	1100
9	23.01.2018 Teika stāstnieku pieredze pieredze	27	1	10	8100
10	11.11.2018 Pār pasakas 2 G. Pakalni	27	1	10	8100
11	19.11.2018 M. Mellīne lekc. par teikām un stāstnieku pieredzi	27	1	10	11000
12	24.11.2018 Piedāvā stāsts 2	27	1	10	8100
13	26.11.2018 Piedāvā stāsts 3	27	1	10	8100
14	Teikas teikas ar teikas Mēraļņu. 1. un 2. daļa	27	1	10	1100
15	14. M. Mellīne. Teikas pieredze	27	1	10	1100

Gandrīz visas nodarbības tiek ierakstītas ar digitālo diktofonu un, kā ierasts, kopā ar prezentācijām un papildu mācību materiāliem (lasāmviela, Latvijas un ārzemju stāstnieku audio un video ieraksti) šie ieraksti tiek nosūtīti kursu dalībniekiem (1. att.). Lai var noklausīties arī tie, kas nav bijuši kādā nodarbībā, lai var no malas pavērtēt savu uzstāšanos. Vai kāds to skatās un klausās? Spriežot pēc lejuplāžu skaita – šoreiz netipiski daudz. Nodarbības beidzas, žēl šķirties. Paliek cerība, ka Latvijā vēl dažās vietās būs cilvēki, kas sapratīs, kas ir stāstniecība, un nebaudīsies stāstīt savus stāstus.

Tā kā stāstnieku pasākumi dažreiz notiek darbdienās, darba laikā, tad šādos gadījumos savus folkloras pētnieka darbus atstāju vakara stundām un nedēļas nogalēm. Jau vairākus gadus strādāju pie folkloras teicējas Almas Makovskas pasaku grāmatas. Pārrakstītas ap 70 viņas stāstītās pasakas, tiek veidoti satura rādītāji visām 100 audio un video ierakstu stundām. Ieraksti tapuši laikā no 1987. gada līdz pat viņas aiziešanai mūžībā 2004. gada pavasarī. Daudzi stāsti atkārtojas, tiem ir dažādas versijas, ieraksti ir dažādā kvalitātē. Katrai publicētajai pasakai Latviešu folkloras krātuves interneta vietnē *garamantas.lv* iecerēts ievietot audio vai video ierakstu. Tekstus no dialekta pārveidoju literārajā valodā, atstājot tikai īpatnējākus vārdus un izteicienus. Lai cik labs būtu mutvārdos izstāstītais stāsts, to nākas rediģēt un veidot, lai tas būtu ērti lasāms grāmatā. Darbošanās stāstnieku kustībā man ir devusi pieredzi, kas ļauj saprast, kā atšķiras stāsti rakstveidā un mutvārdos – tās ir kā divas atšķirīgas valodas ar savām likumībām. Interesanti salīdzināt Almas tantes kladēs un vēstulēs uzrakstītos stāstus ar viņas stāstītajiem. Dažus viņas video (nožēloju, ka to tik maz) izmantoju stāstnieku nodarbībās un lekcijās – klausāmieš, vērojam, apspriežam un stāstām.

20. janvāris, sestdiena. Folkloras skolotāju seminārā jārunā par jokiem un anekdotēm, jo vairs nav tālu konkurss „Anekdošu virpulis”, kas kopš 2000. gada notiek 1. aprīlī, bet šogad pirmo reizi Lieldienu dēļ pārcelts uz vēlāku laiku. Arvien grūtāk pateikt ko jaunu pieredzējušām folkloras kopu vadītājām, kas manus padomus dzirdējušas, šķiet, jau desmitiem reižu. Bet ir skolotājas, kasursos nesen, tad nu dažkārt nav skaidrības pat par vienkāršākiem jautājumiem. Laika parasti ir pārāk maz, lai paspētu noskatīties un apspriest garākus video ierakstus vai pavigrinātos praktiski. Šoreiz, lai gan ar grūtībām, „piedabūju”

skolotājas izspēlēt nelielu anekdošu konkursu, izlīdzoties ar iedotiem anekdošu tekstiem uz lapiņām – tā liekot kaut nedaudz iejusties anekdošu konkursu dalībnieku nebūt ne vieglajā situācijā.

24. janvāris. Esmu uzaicināts uz Latvijas Radio raidījumu „Kultūras rondo”. Neilgi pirms tā uzzinu, ka apbalvojuma „Laiks Ziedonim” nominācijā „Bize” par dzīvi literatūrā šogad „meklē savdabīgākos, aizrautīgākos un izteiksmīgākos stāstniekus, kas ar saviem stāstiem iedzīvina un valodā uztur savam novadam, pagastam, tieši tai vietai un videi raksturīgo”.⁴⁶ Kāds iemesls šādai negaidītai izvēlei – tas paliek man nezināms. Varbūt kāds no nominācijas idejas autoriem bijis klāt mūsu stāstnieku konferencē iepriekšējā gadā, varbūt stāstnieki beidzot ir kļuvuši publiski pazīstamāki? Radio sarunā kopā ar nominācijas vizionāri žurnālisti Līgu Blauu jūtos viegli, cenšos koncentrēti runāt par stāstniecības idejām, par savu pieredzi, par Latvijas stāstnieku projektiem un kopienām... Patīkams satraukums, bet arī atbildība, jo iznāk pateikt tikai nedaudzus teikumus. Lielāks darbs sākas pēc tam. Līdz pieteikšanās termiņam 23. februārī sagatavoju apjomīgas video „mapītes” ar deviņu Latvijas stāstnieku kopienas stāstnieču video un audio ierakstiem, galvenokārt no sava arhīva. Pats pieteicu nominācijā trīs no viņām. Ir sajūta, ka man nekādi neizdosies „uzminēt”, kas varētu žūrijai patikt. Izrādās, arī pats esmu nominēts un uzaicināts uz interviju. (Kādas „sekas” ir manis izstāstītajai Almas Makovskas pasakai par ķēniņmeitu zārkā, uzzināsiet piezīmēs par decembri.) Esmu klāt vairākās intervijās ar nominētajām stāstniecēm. Mēģinu saprast, kādās tradīcijās ir sakņoti žūrijas priekšstati par to, kādam jābūt labam stāstniekam. Vēroju, cik veikli dažām stāstniecēm izdodas nojaust, ko no viņām vēlas, un izspēlēt attiecīgos tēlus un stereotipus. Kopā ar Māru Mellēnu esam klāt noslēguma pasākumā Liepājas koncertzālē „Lielais dzintars” 3. maijā. Stāstnieku nominācija ir pēdējā. Esam liecinieki tam, kā mūsu stāstnieces Aija Kaminska un Ārija Klēvere⁴⁷ uznācienā pēc balvas ar savu vitalitāti un sarunu brīvību „uzspridzina” mazliet monotono pasākumu. Iespējams, tā ir lielākā Latvijas stāstnieku kustības publicitāte, vismaz šogad.

Atgriežos atpakaļ pie notikumu hronoloģijas. 26. janvārī ikgadējā konferencē Daugavpils Universitātē uzstājos ar referātu „Kārlis Arājs un „Džūkstes pasakas””.⁴⁸ Viena no manām pētniecības tēmām ir latviešu pasaku publicējumu vēsture. Nu esmu

⁴⁶ <http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/liga-blaua-sogad-bizi-gribam-pit-nostipriem-stastnieku-stastiem.a98503/>, <https://www.youtube.com/watch?v=mmHDL68jQpw&feature=youtu.be>

⁴⁷ https://www.youtube.com/watch?v=0V_ta58-ES8

⁴⁸ Pakalns G. Kārlis Arājs un „Džūkstes pasakas”. *Vēsture: avoti un cilvēkiXXII*. Daugavpils: Saule, 2019. 167.–173. lpp. https://du.lv/wp-content/uploads/2019/01/Vesture_XXII_2019_DRUKA.pdf

pievērsis uzmanību tam laika posmam, kas mazāk izpētīts – pasaku grāmatas padomju laikā. Šoreiz mēģinu iet pa sava kādreizējā kolēģa Kārļa Arāja (1929–2001) pēdām, cenšoties saprast, kā viņš izvēlējās pasakas publicēšanai. Un kā tas ietekmējis mūsu priekšstatus par latviešu pasakām vispār – jo viņa pasaku izlases gandrīz visu padomju laiku bija vispazīstamākās.

12. februāris. Garāka saruna Latviešu folkloras krātuvē ar Junga biedrības vadītāju Gintu Teivāni. Viņa gatavojas pētījumam par pasakām.

20. februārī ar dažiem teikumiem esmu redzams TV ekrānā (manis stāstīto vairāk atstāsta raidījuma veidotāji). LTV 1 raidījumā „4. studija” tiek spriests par tematu „Vai pasakas ir pārāk ļaunas, lai tās lasītu bērniem?”.⁴⁹ Diemžēl latviešu valodā vēl arvien nav nevienas grāmatas, kur mēs ko vairāk un sistemātiskāk varētu uzzināt par pasaku vēsturi Eiropā, par to, kā kādiem mērķiem tās agrāk izmantotas, kādu laiku priekšstati un tēli pasakās sakrājušies, kāpēc pasakas ir tieši tādas, kādas tās ir, un ka tās vienmēr nav bijušas domātas maziem bērniem...

24. februārī otro reizi uzstājos Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bērnu literatūras centra organizētajā „Ģimeņu sestdienā”.⁵⁰ Iepriekš bija par spoku stāstiem, šoreiz par prasmi stāstīt stāstus. Uz pasākumu ieradušies vecāki kopā ar pavisam maziem bērniem. Protams, stāstu stāstus, nevis runāju par tiem. Vairākas klausītāju grupiņas iesaistās praktiskajā nodarbībā – iemācīties pasaku no lapas un kopīgi to izstāstīt.

12. martā Muzikantu nometnē Zaķumuižā atkal vadu spoku stāstu vakaru. (Tā to sauc bērni. Es jau cenšos pastāstīt arī citus stāstu veidus, bet bērniem visvairāk gribas tieši spoku stāstus – tos pataupām uz beigām.) Pats pirms apmēram desmit gadiem šajā regulāri notiekošajā nometnē to ierosināju un aizsāku – vakarā līdzās dančiem arī stāstu stāstīšanu un klausīšanos. Daudzi dalībnieki katru gadu tie paši, tad nu mani vecie stāsti viņiem zināmi. Tāpēc katru reizi cenšos atvest vēl citus stāstītājus. Šoreiz tie ir Inguna Radziņa no Dubultu bērnu bibliotēkas, Anita Krūmiņa no Doles salas un Gunta Saule no Katlakalna. Inguna ar pašas šūtajām lellēm, Gunta ar kokli un Anita ar Doles salas teikām. Ļaujām stāstiem virknēties citam pēc cita, nereti pacīnoties par to, kurš stāstīs nākamo. Arī bērni iesaistās ļoti drīz. Viņi, kā parasts, atnākuši ar visiem guļammaisiem un matračiem, un viņu vidū ir aizrautīgi stāstītāji. Dažreiz kāds ir tik ļoti izsalcis pēc uzmanības, ka uz vietas mēģina sameistarot jaunus stāstus

⁴⁹ <https://ltv.lsm.lv/lv/raksts/20.02.2018-vai-pasakas-ir-parak-ļaunas-lai-tas-lasitu-berniem.id122107/>

⁵⁰ https://lasamkoks.lv/lat/visi_jaunumi/2508-stastu-laiks-biblioteka

2. att. III Lielā stāstu nakts. Inguna Radziņa stāsta bērniem.
Foto: Guntis Pakalns

no tikko dzirdētajiem. Nemaz netraucē kādas nogurušas un aizmigušas skolotājas krācieņi zāles dziļumā. Ir interesanti gan stāstniekiem – saprast, kuri stāsti „darbojas” tik grūtā stāstīšanas situācijā, gan klausītājiem – jo labi klausītāji ir izsalkuši pēc jauniem stāstiem. Kā parasti, būtiskas sarunas arī atpakaļceļā.

17. un 18. marts. Jau trešā Lielā stāstu nakts Katlakalna tautas namā.⁵¹ Apbrīnoju Guntas Saules un Katlakalna tautas nama vadītājas Aijas Vitmanes aizrautību, spēju nepadoties un turpināt šo tradīciju. Zāle atbilstoši noformēta. Skatuves fonā ir Lielās stāstu nakts logo, ko izveidojusi māksliniece Sintija Strode. Sākumā ir sanākuši vietējie ar bērniem. Ir Katlakalna folkloras kopa un Bārbeles folkloras kopa „Tīrums”. Iesākumā Inguna Radziņa stāsta bērniem, izmantojot savas lelles. Bērni sasēdušies pulciņā viņai apkārt (2. att.). Kad esmu aizvedis Ingunu līdz transportam, ir jau ieradies Normans Graustiņš – turpat zālē uzslējis telti, izklājis tajā guļammaisu, iekūris prīmusu un stāstot izvāra savu ceļotāja putru, ar ko visus cienā (3. att.). Viņa stāsts ir par iešanu pāri Rīgas jūras līcim pa ledu. Un par citiem ceļojumiem. (Normans dzīvo netālu – Baldonē. Pirmoreiz satikāmies pirmajā Lielajā stāstu naktī. Viņš var stāstīt stundām ilgi, un nepaliek garlaicīgi.) Tad citi stāstnieki, pievienojas arī Māra Mellēna. Es nedabūju neko garāku izstāstīt, tikai ierakstu video un fotografēju. Pēc izkustēšanās dažās rotaļās un dančos, kad jau labs laiciņš pēc pusnakts, paliek tikai uzticamākie – sēžam ap galdu, stāstām un stāstām. Mūsu vidū ir Liesma Lagzdiņa – tad nu ir droši, ka stāstu nepietrūks. No rīta kopā ar Katlakalna folkloras kopu (tās dalībnieki pa nakti mazliet pagulējuši) dodamies ar dziesmām sagaidīt saules lēktu lediem pilnās Daugavas krastā. Saule uzlec skaisti. Kā parasti, pēc tam liekas – nu, nevajag tik garu pasākumu, nevajag sevi tā mocīt... Bet ir azarts – vai tiešām spējam vēl stāstīt gandrīz 12 stundas no vietas,

⁵¹ <http://kalnakopa.blogspot.com/2018/03/iii-lielas-stastu-nakts-katlakalna-2018.html>

3. att. III Lielā stāstu nakts. Normans Graustiņš. Foto: Guntis Pakalns

cauru nakti? Jo esam kopā ar stāstniekiem visā pasaulē – pava-sara saulgriežu laikā 20. martā ir Vispasaules stāstu diena,⁵² šajā laikā stāstu pasākumi notiek daudzās valstīs, un tikai daļa no tiem tiek pierēģistrēti šai dienai veltītajā mājaslapā (pēdējos gados – „Facebook” un konkrētu valstu lapās).

24. martā stāstu vakars Andreja Upīša muzejā – memoriālajā dzīvoklī, pirmais no sešiem šajā gadā. Ideja pieder Ziedītei Začestei, teātra režisorei no Sabiles (ar viņu esam pazīstami jau no Grundtviga stāstnieku projekta laikiem). Viņas paziņa Ilze Puķe nesēn kļuvusi par muzeja vadītāju. Sarunā mēnesi pirms sarīkojuma formulējam ideju un ieplānojam pirmo trīs pasākumu tēmas: „Laiques lācis”, „Zelts” un „Sieviete”. Trīs Upīša darbi, vairāk vai mazāk pazīstami. Uz katru pasākumu sarunāju trīs līdz sešus stāstniekus. Stāsti tiek stāstīti brīvi un neplānoti, kādi nāk prātā saistībā ar konkrēto darbu, tā nosaukumu, tēliem, notikumiem vai atsevišķām pazīstamām frāzēm. Pasākumu sākumā – kompetents muzeja darbinieku stāstījums par attiecīgo rakstnieka darbu. Klausītāji tiek aicināti iesaistīties stāstīšanā (šī iecere gan tikpat kā nedarbojas, viens no iemesliem – klausītāju, ja neskaita muzeja darbiniekus, ir maz...). Manuprāt, tā ir lieliska iespēja stāstniekiem pamēģināt ko jaunu – stāstīt dialogā ar literāru darbu, ieraudzīt tajā tēmas, kuras var turpināt un papildināt ar saviem stāstiem, sākot ar pasakām un beidzot ar gadījumiem no dzīves un anekdotēm. Pirmajā pasākumā bez manis ir vēl Liesma Lagzdiņa (viņa ir aizrautīga grāmatu lasītāja, izlasījusi arī visas pieminētās Upīša grāmatas, viņa vienīgā ir klāt visos sešos šī gada pasākumos), stāstnieces no Vidzemes Agita Lapsa un Sanda Salmiņa un Normans Graustiņš, uz brīdi ierodas arī Māra Mellēna. Protams, izdodas gan stāsti par lāčiem, gan laimes meklēšanu, gan citām tēmām, kas pēkšņi paveras vai ienāk prātā. Ilzes Puķes dzīvesbiedrs Ivars Puķe ir fotogrāfs, un

⁵² https://en.wikipedia.org/wiki/World_Storytelling_Day

4. att. Stāstnieki A. Upīša muzejā pēc pasākuma „Sieviete stāstos”.
Foto: Ivars Puķe

no katra pasākuma paliek kvalitatīvas fotogrāfijas, pasākumi tiek atspoguļoti arī „Facebook”. Nākamajā pasākumā „Sieviete stāstos” 14. aprīlī esam piecatā: es, Liesma, Normans, Aelita Ramane no Pilsrundāles, Vilhelmīne Jakimova no Preiļiem un Solveiga Boicova no Valmieras (4. att.).

Jau vairākus gadus esmu pieteicis Latviešu folkloras krātuvi akcijā „Satiec savu meistar!” , jo mani kolēģi taču ir profesionāli „meistari”, kas nodarbojas ar folkloras vākšanu, izpēti un publicēšanu. Šogad 6. aprīlī piedāvājām kompaktu lekciju kursu.⁵³ Mans referāts par mūsdienu teikām veidots kā „digitālā stāstīšana” – simtiem attēlu no interneta, sakārtoti tā, ka veido man vajadzīgo stāstu. Pašlaik šis ir pēdējais gads, kad Latviešu folkloras krātuve piedalās – interesentu ir pārāk maz, ja salīdzina ar ieguldīto laiku un darbu. Toties stāstnieku pasākumi šajā akcijā nu jau katru gadu notiek dažādās Latvijas vietās.

11. aprīlī UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas tīkla „Stāstu bibliotēkas” seminārs. Nenojaušot par „kovidlaiku” aiznākamajā gadā, tas pirmoreiz notiek neierastā formā: tiešraide no Latvijas Pašvaldību savienības telpām. Uz vietas esam tikai dažī, cerot, ka mūs skatās internetā. Tiek atvērts iepriekšējā gada nogalē tapušais rakstu krājums „Stāstnieks. Kopiena. Kultūrtelpa”,⁵⁴ kur apkopota Latvijas stāstnieku kustības pieredze, ieskicēti līdzīgi UNESCO projekti citur pasaulē. Man te ir divi teksti – par stāstīšanas pasākumu dokumentēšanu un stāstu žanrisko iedalījumu. Kā jau vairākus gadus, mans pienākums seminārā ir „Stāstu bibliotēku” iepriekšējā gada atskaišu apkopošana. Cenšos veidot statistiku, izmantoju tekstus no atskaitēm – optimistiskākās atbildes uz anketas jautājumiem. Pārdzīvoju, ka nav iespējams ko tuvāk uzzināt par daudziem brīnišķīgiem pasākumiem, kas „paslēpušies” aiz dažiem teikumiem un cipariem atskaitēs. Pārdzīvoju arī to, ka tīklā iesaistītajiem

⁵³ <http://lfk.lv/LFK-piedalas-akcija-Satiec-savu-meistaru-2018>

⁵⁴ https://unesco.lv/files/StastnieksKopienaKulturtelpa_web_3bf8887d.pdf

cilvēkiem tik reti iznāk būt kopā, līdz ar to vismaz dažiem jaunpienācējiem vēl arvien ir tikai aptuvenš priekšstats par to, ko darām, kā varētu un vajadzētu...

Anekdošu konkurss „Anekdošu virpulis” šogad pirmo reizi nav 1. aprīlī, bet Lieldienu dēļ pārcelts vēlāk – uz 21. aprīli. Piedalās tikai 21 dalībnieks, vieta ir nepierasta – Rīgas Tehniskās universitātes sapulču telpa ar milzīgu galdu vidū. Kur šeit ir „priekša”, kur uzstāties? Pirmajā brīdī tas rada apjukumu, bet Māra Mellēna atrod atbilstošu risinājumu: sasēdina visus dalībniekus pēc saraksta ap apaļo, garo galdu. Tā nu stāsta katrs pa kārtai, kas izkrīt, saņem balvas un iet malā. Kopā tiek izstāstītas 273 anekdotes. Konkursa nolikumā nav skaidri formulēta attieksme pret „špikerīšiem” – anekdošu kladēm, sarakstiem. Situācija pie galda rada apmulsumu, neziņu – ko darīt ar šo „ārējo atmiņu”, ko parasti izmanto, ieskatoties savas uzstāšanās starplaikos. Cits slēpj, cits tur uz galda un steidzīgi šķirsta... Varbūt kāds piesardzīgāks nespēja konkurēt ar nekaunīgākiem un ātrāk izkrita. Bet fināla cīņā visvairāk punktu ieguva maza meitene bez jebkādiem pierakstiem.

Un tad klāt ir XII Kurzemes stāstnieku festivāls „Ziv zup” 27. un 28. aprīlī. Festivāla pirmā diena tiek pavadīta Kabilē un veltīta skatuves runas pedagoga Ernesta Kārkliņa (Zeltmata) piemiņai. Līdzās „zelta matiem” ir arī „zelta mute” – aicinājām uz festivālu viesos kādu no Grundtviga stāstnieku projekta (2006–2008) partneriem Minhenē, no stāstnieku akadēmijas „Goldmund”. Un negaidīti pieteicās atbraukt pats šīs akadēmijas vadītājs Norberts Kobers (*Norbert Kober*). Jā, un nu viņš ir šeit un var redzēt augļus, kādus nesis projekts, kuru viņš pirms 12 gadiem vadīja, kurā ieguldīja savu spēku, laiku un pieredzi. Satikt jau agrāk iepazītus stāstniekus, redzēt, kā viņi izkopoši savas prasmes. No rīta viesojamies Kabiles skolā – gan klasēs, gan lielajā zālē, pēc tam bērniem ir iespēja dažādās apkārtnes vietās tikt ar stāstniekiem. Man iedalīts bijušās pienotavas tumšais pagrabs spoku stāstu stāstīšanai. Paldies Skrundas televīzijai, viņi vai katru gadu informē par šo festivālu.⁵⁵ Pēcpusdienā pie kamīna varam klausīties trīs garākus Norberta stāstus. Man nākas iejusties tulka lomā, un esmu Norbertam ļoti pateicīgs par labu skolu arī šajā nozarē. Norberts nestāsta garus teikumus, nesteidzas pateikt vairākus teikumus uzreiz, bet pat sadala garākus teikumus īsākās frāzēs, ļaujot tulkot tās katru atsevišķi. Tādējādi ir daudz vieglāk tulkot, arī intonatīvi stāstījumu vieglāk sadalīt, tikai jāspēj iekļauties kopīgajā ritmā.

⁵⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=E-6NIXBiG6A>

5. att. Guntis Pakalns un Norberts Kobers uz Kurzemes stāstnieku
festivāla „Ziv zup” skatuves. Foto: Eduards Skabis

Protams, pirms nopietnākām uzstāšanās reizēm man dažkārt
laimējas stāstu noklausīties iepriekš – tad tulkot ir vieglāk, bet
jāuzmanās neaizskriet priekšā.

Otrajā dienā Kuldīgā ir tradicionālais pavasara palu šovs
„Lido zivis Kuldīgā”. Pie „Kūravas” ir stāstnieku skatuve, tās tu-
vumā tiek vārīta zivju zupa – to pēcpusdienā mainīsim pret stās-
tiem (5. att.). No rīta vēl neliels, gaumīgs pasākums Kuldīgas
novada muzejā, kur stāstnieki uzstājas kopā ar Inas Celitānes
tautasdziesmu dziedātājiem. Ir viesi no Ziemeļvalstu Ministru
padomes biroja Latvijā – veidojas sadarbība, kas drīz dos jaunas
iespējas. Protams, festivālā bija vēl citi notikumi un piedzīvoju-
mi. Šie festivāli ir iespēja satikties stāstniekiem no visas Latvi-
jas, apmainīties ar pieredzi un izmēģināt savus spēkus stāstīt
arī mazāk pierastās situācijās.

Pirmdienā pēc festivāla Andreja Upīša muzejā ir Norberta
Kobera meistardarbnīca – klausāmiešiem dažus burvīgus viņa stās-
tus (un vienu Initas Šalkovskas pasaku). Norberts stāsta par to,
kā veidot un stāstīt stāstus, kā literāru tekstu pārvērst par mut-
vārdos stāstāmu tekstu. Un daudzas citas stāstniekiem derīgas
gudrības. Seminārs ir labi apmeklēts. Vedot Norbertu uz lidos-
tu, jūtamies piekusuši, jo dienas bija ļoti bagātas un intensīvas.
Visai daudz laika biju ieguldījis arī šī projekta sagatavošanā.

12. maijā Andreja Upīša muzejā „Zelts stāstos”. Romāns ir
biezs, bet paspēju izlasīt. Šoreiz esam trijatā – Liesma, Gunta un
es. Ierakstā klāt ir Alma Makovska ar pasaku, kurā Laimes māte
un trīs vēlēšanās.

19. maijā „Pulkā eimu, pulkā teku” nacionālais sarīkojums
Līvānos. Kā katru gadu, vadu vakara stāstu pasākumu, kur, pro-
tams, visvairāk tiek gaidīti spoku stāsti. Bērni ir izdancojušies,
pa dienu piekusuši, uz šo varbūt ne viegli atrodamo vietu atnāk

tikai nedaudzi. Jau ierasts, ka stāstu, līdz arī citi ir gatavi piedalīties stāstīšanā. Pirms tam pats iekārtoju un pārkārtoju telpu, pats rūpējos par apskaņošanu. Arī tā ir pieredze, kas krājas laika gaitā. Un katru reizi man jābūt jauniem stāstiem, jo klausītāju vidū ir tādi, kas manus agrākos stāstus ir dzirdējuši.

22. maijā ar referātu „Digitāla latviešu pasaku pētniecība – iespējas un cerības” uzstājos sava institūta konferencē „Meklējumi un atradumi: Digitālā kultūras mantojuma forums”.⁵⁶ Kā parasti, nevis lasu tekstu, bet brīvi runāju, „sadarbojoties” ar savu prezentāciju, vietām pat paspēlējoties ar intrigu un balss intonāciju – stāstnieka pieredze noder arī zinātniskā konferencē.

7. jūnijs, „Pulkā eimu, pulkā teku” darbības izvērtējuma konference. Mans referāts: „Stāstītprasme, repertuārs un stāstnieka vieta folkloras priekšnesumos”. Atkal un atkal nākas runāt par konkursa dalībnieku un viņu skolotāju tipiskajām kļūdām, par to, ka labi sagatavoties konkursam var tikai tad, ja gan folkloras kopu dalībnieki, gan viņu skolotāji arī ikdienā nodarbojas ar stāstu stāstīšanu.

9. jūnijā Latvijas Radio 1 raidījums „Augstāk par zemi” par Kuldīgas stāstnieci Liesmu Lagzdiņu.⁵⁷ Tajā arī mans īsais stāsts par viņu.

Un tad ir klāt vasara un starptautiskais folkloras festivāls „Baltica 2018”. Pa ziemu esmu sūtījis e-pastus uz vairākām valstīm, aicinot uz festivālu ārzemju stāstniekus, visu pavasari sarakstījies ar trīs stāstniecēm, kas ir ieinteresētas braukt. Karla Krausa (*Karla Krauß*) ir mācījusies „Goldmund” stāstnieku akadēmijā, tagad strādā vietējā pašvaldībā nelielā pilsētā Vācijas dienvidaustrumu nostūrī. Pārējās divas ir profesionālas stāstnieces, kas savu iztiku nopelna galvenokārt ar stāstīšanas priekšnesumiem, arī ar stāstnieku apmācību un dažādiem projektiem: Maja Bumberāka (*Maja Bumberak*) no Ungārijas un Karīna Tšolla (*Karin Tscholl*) no Austrijas. Izrādās, pat vislabāk apmaksātā stāstniece Austrijā, daudzu stāstīšanai pielāgotu grāmatu autore un stāstnieku sacīkšu uzvarētāja, tobrīd nav tik pārtikusī, ka nopirktu lidmašīnas biļetes uz Latviju. Sarakste ir ilga un sarežģīta, ar VKKF projekta palīdzību izdodas atrisināt ceļa naudas problēmu. Nevaram maksāt honorārus, tos aizvietojam ar uzmanību, rūpēm un labvēlību no mūsu puses. Un nu astoņas dienas esmu kopā ar trim brīnišķīgām stāstniecēm – jūtos kā ķēniņš ar trīs princesēm. Darba daudz – gandrīz visu laiku esmu šoferis, tulks, pasākumu vadītājs, rūpējos, lai manas

⁵⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=qK9ZYPE7AMk> (no 22. minūtes)

⁵⁷ <http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/augstak-par-zemi/stastniece-liesma-lagzdina-spej-stastit-sesas-stundas-no-vietas.a104865/>

stāstnieces visur ir laikā un ir paēdušas. Kopā ir deviņi brīnišķīgi pasākumi (Karīnai gan nākas aizbraukt agrāk). Vēl pirms festivāla 14. jūnijā ir seminārs „Stāstu bibliotēkām” Latvijas Nacionālās bibliotēkas ēkā. 15. jūnijā – festivāla atklāšana (6. att.) un stāstu istaba festivāla klubā Mazajā ģildē (šī istaba ir jau trešo festivālu, kaut, protams, ir daudz mazāk apmeklēta nekā danču telpa, kas rībina virs mums, un dziesmu telpa blakus). Līdzās ārzemju viesiem ir arī Latvijas stāstnieces. Nākamā diena – no rīta Brīvdabas muzejā mums ir vieta stāstīšanai līdzās brīvdabas kafejnīcai. Noder mana līdzī ņemamā apskāņošanas iekārta. Un vakarā atkal festivāla klubs, kas šoreiz ir pavisam maz apmeklēts, jo daudzi festivāla dalībnieki jau devušies mājup, paralēli notiek arī citi pasākumi. 18. jūnijā ceļojam uz Kuldīgu, pilsētas domē iepazīstamies ar pilsētu, kas pretendē uz UNESCO mantojuma statusu. Tad divi pasākumi Ventspilī, UNESCO „Stāstu bibliotēkās” – pavisam mazs un ļoti mājīgs Gāliņciema bibliotēkā un tad liels Ventspils Galvenajā bibliotēkā. Tur ir arī pilna telpa ar literatūras skolotājām, kuras tieši šajās dienās ceļo pa Kurzemi, iepazīstot tās īpašo mantojumu. Varbūt viņas kaut ko no dzirdētā varēs izmantot, radot jaunus mācību līdzekļus? Tad pelde vētrainā, bet apbrīnojami siltā jūrā un brauciens atpakaļ uz Rīgu. Protams, pa ceļu visu laiku sarunas par stāstniecību. Man ir iespēja klausīties, par ko sarunājas profesionālas stāstnieces. Un pastāstīt par savu un Latvijas pieredzi. 19. jūnijā uzstāšanās Aizkrauklē, kur ir pulcējušies Latvijas muzikanti – protams, arī mūsu stāsti ir par muzikantiem. 20. jūnijā – Cēsīs mazs pasākums kopā ar šīs puses stāstniecēm un muzikantiem. Vakara – festivāla skatuve

6. att. Trīs ārzemju stāstnieces pirms festivāla „Baltica 2018” atklāšanas gājiena. Foto: Guntis Pakalns

„Origo” laukumā pie Centrālās dzelzceļa stacijas ārzemju viesu koncertā. 21. jūnijā mums ir sava stāstnieku telts Daugavmalā, lielajā saulgriežu nakts pasākumā. Laiks ir vējains un lietains, un stāstnieku telts vislabāk pildās tad, kad ārā līst lietus. Ārzemju stāstnieču stāsti mijas ar mūsējiem, pie mums viesojas arī Liepājas folkloras kopa „Atštaukas” ar pasaku uzvedumiem. Festivāls ir liels, un vairums tā dalībnieku, protams, manas stāstnieces nedabūja redzēt un dzirdēt. Bet Latvijas stāstnieku kopienai tas ir notikums ar īpašu pieredzi. Un arī ar savu publicitāti, jo festivāla aprakstā stāstnieki ir skaidri redzami.

26. jūnijā kopā ar Ingunu Radziņu divatā viesojamies nelielajā Zorģu bibliotēkā Iecavas novadā. Stāstām bērnu vasaras nometnes dalībniekiem. Inguna ir iejutusies Putekļa tēlā, atbilstoši sagēbusies. Ir bauda vērot, kā viņa darbojas ar bērniem – runājas un improvizē ļoti koncentrēti un radoši. Man ir līdzīgi tikai mana melnā parūka, vargāns uzmanības pievēršanai un dažādi spoku un briesmu stāsti. Bet paspēju pastāstīt arī par to, cik vajadzīga ir prasme stāstīt un kā to izkopt. Arī bērni izstāsta dažus stāstus. Lielāko prieku sagādā tas, ka pēc pasākuma viņi turpina stāstīšanu savā pulkā.

Jūnija sākumā pārvedu uz savām mājām Dzintara Liepiņa (miris 2017. gada augustā) video arhīvu, tas tik tikko ietilpst vienā automašīnā. Dzintars ir filmējis folkloras kustības vēsturi gandrīz kopš tās pirmsākumiem. Un arī daudzus „Pulkā eimu, pulkā teku” pasākumus. Vēlāk, 26. septembrī, lielākā šī arhīva daļa – ap 300 VHS video kasetes – tiek pārvestas uz Latvijas Nacionālās bibliotēkas Audiovizuālās lasītavas arhīvu digitalizācijai. Nu ir cerība, ka arī šie stāsti nepazudīs.

20. un 21. jūlijā III Latgales stāstnieku festivāls „Omotu stousti par bitinīkim” Dagdā, Andrupenē, Kroma kalnā. Daudz ko uzziņām par bitēm un biteniekiem senatnē un mūsdienās. Vairāk vēroju, klausos, filmēju.⁵⁸ Daudz labi pārdomātu pasākumu, žēl tikai, ka Evija Maļkeviča, mūsu kādreizējā „Stāstu bibliotēku” UNESCO kuratore, palēnām iet projām no stāstnieku kopienas organizēšanas. Festivāla viesi ir mūsu laba paziņa Susana Tornero (*Susana Tornero*) no Katalonijas. Pirmo reizi viņu sastapu Pasaku maratonā Gvadalarhā 2012. gadā – un toreiz izdevās viņu ieinteresēt par Latviju. Šoreiz gan dzirdam tikai divus viņas stāstus. Viens kataloņu valodā bez tulkojuma – bet ātri saprotam, ka par cirvja zupas vārīšanu. Otrs ir „stāstīšana divās balsīs” – pasaku par medu un mušām viņa stāsta savā valodā, bet

⁵⁸ Dažu stāstnieku festivālu un atsevišķu stāstnieku ieraksti jau pieejami manis veidotajā „Youtube” kanālā „Storytelling in Latvia”: https://www.youtube.com/channel/UCiLP1PdWY-cirmtpoNqIQ_Bw. Bitenieku stāsti ir vēl šeit: <https://failiem.lv/u/duqgutpa>

Agita Lapsa to stāsta paralēli latviski. Negaidīta ir viņas pasniegtā meistardarbnīca otrajā dienā – mēs stāstām no pāriņnieka dzirdēto stāstu, bet viņa vērtē mūsu balss intonāciju un ķermeņa valodu, nezinot stāsta saturu. Bet daži stāsti ir tik aizraujoši, ka viņai tomēr gribas dzirdēt, par ko tie ir. Otrās dienas vakarā stāstnieku uzstāšanās ir sasaistīta ar vietējiem svētkiem Jaundomes muižā. Stāstnieki uzstājas pamīšus ar vietējām folkloras kopām un pašdarbniekiem. Klausītāju ir daudz, bet, izrādās, viņi sanākuši un neiet projām tāpēc, ka pēc koncerta gaidāma loterija ar daudzām balvām.

28. jūlijā esmu uzaicināts piedalīties Dzimtās valodas dienas („Regu dienas”) pasākumā Krimuldas novada Raganā.⁵⁹ Diena ir karsta, cilvēki atnākuši daudz mazāk nekā iecerēts, tad nu labāk vairāk stāstu stāstus nekā runāju par stāstniekiem.

11. augustā Olgas diena Andreja Upīša muzejā. Olga ir viņa dzīvesbiedre, liela rokdarbniece. Tāpēc stāsti vairāk saistīti ar sievietes darbiem un rokdarbiem. Šoreiz bez Liesmas ciemos ir Ārija Klēvere no Ventspils (ak, cik grezni ir viņas tamborējumi un linu darbi) un Ina Celitāne no Kuldīgas. Pēc tam visi steidzīgi dodamies uz Viduslaiku svētkiem Jaunpilī.⁶⁰ Pils tornī un vēlāk pagrabā stāstām spoku stāstus, teikas un pasakas. Šie nav pirmie viduslaiku svētki, kuros piedalos. Diemžēl esmu bijis par slinku, lai papētītu un pameklētu, kādi stāsti tika stāstīti tad, kad bija šie viduslaiki – repertuārs tolaik, visticamāk, bija ļoti atšķirīgs. Bet arī citi dalībnieki nav pārāk centušies, lai saglabātu „tīru stilu”. Festivālu noslēdz mūsdienu estrādes „slavenību” koncerts uz pils fona. Uguņošana gan esot Hercoga Jēkaba laika stilā.

Arī „Pulkā eimu, pulkā teku” nākamā gada tēma ir saistīta ar bitēm. Tāpēc uz Folkloras skolotāju vasaras skolu Rankā 23. augustā esmu atvedis Normanu. Viņš savulaik izmācījies par bitenieku, tagad gatavo no vaska svečturus un sveces. Savā stāstījumā gan šeit, gan vēlāk 15. septembrī leca vā izmantoju paša uzfilmētos šī gada ārzemju viesu un iepriekšējo gadu stāstnieku konkursu materiālus, par kuriem runājamies saistībā ar stāstnieku prasmju izkopšanu.

Pirmajā septembrī, kas šogad ir sestdiena, notiek ilggadējās Doles muzeja gides un tagad arī stāstnieces Anitas Krūmiņas-Štikānes vietējo iedzīvotāju stāstu pasākums. Rūpējos par skaņu aparatūru, video dokumentāciju, saku ievadvārdus par stāstniecības nozīmi... Bet visinteresantāk ir tad, kad savus stāstus stāsta vietējie iedzīvotāji – atceras bērnības notikumus,

⁵⁹ <https://old.krimulda.lv/projektu-konkursi/krimuldas-novada-aizvadita-regu-diena-?pp=>

⁶⁰ <https://www.kurzeme.lv/lv/pasakumi/282-11-augusta-viduslaiku-svetki-ieraksties-laika-jaunpils-pili/>

dzīvi uz salas dažādos laikos. Negaidīti ierodas Normans – gan ne pa taisno pāri Daugavai ar paraplānu (jo mazliet apaukstējies), dažas stundas pirms izlidošanas uz Gruziju – un dabūjam dzirdēt spilgtus viņa stāstus par ceļojumu ar jahtu uz Roņu salu. Un mazliet paspēkojamies anekdošu stāstīšanā. Stāsti turpinās līdz vēlām vakaram, vēl ugunsкура gaismā.

Jau septītais Zemgales stāstnieku festivāls „Gāž podus Rundālē” Bauskā un Pilsrundālē 7. un 8. septembrī.⁶¹ Sākam ar viesošanās dažādās Bauskas Valsts ģimnāzijas klasēs. Man iet pagrūti, jo vairākas klases saliktas kopā, bet skolotājas nav klāt. Laikam pārāk daudz runāju un pārāk maz stāstu. Tad Rundāles pilī klausāmies Imanta Lancmaņa un Laumas Lancmanes stāstījums. Rožu dārzs ir liela pils bagātība, bet vēl lielāka ir cilvēki, kas prot par pili un tās vērtībām pastāstīt. Vakarā Māras Mellēnas sakārtotais stāstu vakars. Man patīk nelieli, iepriekš sīkāk neplānoti, spontāni stāstu pasākumi (kā Upīša muzejā un spoku stāstu vakarā), bet Mārai patīk lielāki, detalizēti izplānoti, ar muzikantu piedalīšanos. Otrā dienā stāstniekiem ir sava vieta vienā no Bauskas pagalmiem Pagalmu un putras svētkos. Cilvēku daudz, viņi steidzas visur pabūt, visur nogaršot putru, kas katrā vietā atšķirīga. Tikai nedaudzi ilgāk apsēžas uz soliņiem pie stāstniekiem. Labi, ka man ir apskaņošanas aparatūra, labi, ka ir Voldiņš ar mutes ermoņiku un skaitāmajiem pantiem, citādi mēs būtu pavisam nepamanīti. Viena lieta ir uzstāties sapulcinātas auditorijas priekšā, otra – noturēt steidzīgus garāmgājējus... Kā parasti, daudz safilmēta video, nolieku to arhīvā, neapstrādāju un neizplatu. Varbūt kādreiz vēlāk kas noderēs.

14. septembrī esmu uzaicināts uz stāstu pēcpusdienu Līgatnes papīrfabrikas ciemata strādnieku dzīvoklī. Uzklāsu vietējo cilvēku stāstus.

Tad jābrauc uz Līgatni atkal, jo tur 5. un 6. oktobrī notiek IV Vidzemes stāstnieku festivāls. Pašlaik pēdējais lielais stāstnieku pasākums, ko organizē Solveiga Boicova. Divas emocionāli ļoti piesātinātas dienas. No rīta stāstnieki dodas uz skolām, bērnudārziem un pansionātiem. Man izdodas laba saspēle ar Aelitu Ramani senioru pasākumā kultūras namā. Tad festivāla atklāšana, iepazīšanās ar pārceļtūvi un plostnieka amatu. Cieņošanās Līgatnes Pasaku mājā – paspēkojamies stāstīšanā ar tās saimnieku, bet vai izveidosies sadarbība? Ekskursija padomju laika slepenajā bunkurā. Par ekskursiju un bagātīgajām vakariņām bunkurā „maksājam” ar stāstiem par civilo aizsardzību

⁶¹ <https://www.bauskaszive.lv/viete-jas-zinas/interesenti-aicinati-uz-stastnieku-festivalu-gaz-podus-rundale-173660>

un citiem padomju laika piedzīvojumiem – manis uzfilmētie video ir publiski pieejami.⁶² Otrajā dienā spilgtākais piedzīvojums ir Līgatnes papīrfabrikas ilggadējās direktora vietnieces Rasmus Vanagas stāstījums par papīrfabriku, cīņu par tās saglabāšanu un negaidīto slēgšanu. Viņa izrāda fabrikas telpas, kas pamestas „kā pēc atomkara”, izstāsta par katru mašīnu, kas ir šajā fabrikā. Arī šis ieraksts nu ir manā video arhīvā un atmiņā, bet vēl jāmontē, lai to varētu rādīt citiem.

Šogad nolasītas arī četras lekcijas augstskolu studentiem. Divas ievadlekcijas par stāstniecību un pasakām LU filosofu pirmā kursa studentiem. Un oktobrī divas Latvijas Mūzikas akadēmijas horeogrāfijas studentiem – viņus brīdinu, ka otrajā nodarbībā katram būs jāstāsta pasaka. Un visas četras studentes, cīnoties ar nelielu satraukumu, stāsta savas pasakas. Pēc tam apspriežam izjūtas, kādas bija stāstot. Ceru, pasakas un to stāstīšanas pieredze viņām noderēs.

20. oktobrī Andreja Upīša muzejā pasākums „Vēlēšanu klīsteris stāstos”. Kontekstā ar filmu „Pie bagātās kundzes”, kurai muzejā veltīta izstāde. Lai gan tas reklamēts Latvijas TV sižetā, tomēr „no malas” atnākuši tikai pāris klausītāji.

Spoku stāstu vakars „Tumšo vakaru stāsti” Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 23. oktobrī. Bibliotekāres vēl atceras kopīgi pavadīto spoku stāstu nakti bibliotēkas Bērnu literatūras nodaļas iepriekšējās telpās pirms daudziem, daudziem gadiem un tās jau pieaugušo dalībnieku tikšanos turpat 10 gadus vēlāk. Pasākums tiek detalizēti izplānots. Tas iekrīt skolas brīvlaikā. Kā vēlāk uzzināju, telefoniski vairākiem klausītājiem atteikts, jo (naivi) bijām domājuši šo pasākumu vairāk pusaudžiem, kaut zināju taču, ka spoku stāstu klausītāju īstais vecums ir skolas pirmās klases, tātad jaunāki bērni... Noskaņa ir omulīga, mazliet noslēpumaina, jo Latvijas Nacionālās bibliotēkas Virtakas klase, ko pirmo reizi iemēģinu kā vietu stāstīšanai, ir īpaši izgaismota. Sākumā Liena Teterovska no folkloras kopas „Budēļi” padzied veļu laiku dziesmas. Bibliotekāres ir sagatavojušas uz ekrāna pārskatu par šausmu literatūru, izdodas arī no viņām izvilināt kādu stāstu. Atnākušie bērni arī ir droši stāstītāji. Pasākums ir noskaņu ziņā daudzveidīgs, un, cik esmu dzirdējis, vismaz daži to atceras kā īpašu piedzīvojumu. (Iejušanās šajā telpā un publicitāte man noderēs pēc gada, kad Latvijas Nacionālā bibliotēka atvēlēs šo vietu manas 60. dzimšanas dienas stāstnieku koncertam.⁶³)

⁶² https://www.youtube.com/results?search_query=Bunkura+st%C4%81stii

⁶³ <https://www.youtube.com/watch?v=pfMniHMpN-c>

7. att. Guntis Pakalns Latvijas Nacionālās bibliotēkas bibliotekāru stāvā. Foto: Aelita Ramane

Ikgadējā Krišjāņa Barona konference 30. un 31. oktobrī. Šoreiz tās temats „Tradīcijas un valsts”. Esmu pieteicis referātu par padomju laika pasaku grāmatām.⁶⁴ Jau studiju laikā esmu pētījis sava ievērojamākā radnieka Ansa Lerha-Puškaiša darbību. Kopš 1983. gada, kad sāku strādāt Latviešu folkloras krātuvē (ko tolaik vēl sauca citādi), esmu pētījis un pārredzu gandrīz visu latviešu pasaku publicēšanas vēsturi, sākot ar Vecā Stendera grāmatu „Jaukas pasakas in stāsti” (pirmā latviešu laicīgās literatūras grāmata bija pasaku grāmata) un Augusta Bīlenšteina vākumiem 19. gadsimta 60. gadu sākumā, pārzinu arī Pētera Šmita 15 sējumu krājumu „Latviešu pasakas un teikas” un Pētera Birkerta anekdošu publicējumus. Uz lielo zinātnisko publicējumu fona šķietami bāli izskatās padomju laika pasaku izlases, no kurām apjomīgākās ir Kārļa Arāja sakārtotās trīs maza formāta grāmatiņas ar 595 pasakām. Vairākās padomju laika sākuma pasaku grāmatās pasakas ir pamatīgi pārveidotas – gan pielāgojot padomju ideoloģijas prasībām (Jāņa Niedres pasaku grāmatas), gan it kā vienkārši tāpat („Zelta tīnīte”). Mana hipotēze, kas vēl jāpamato: padomju laiku pirmā desmitgade traumatiski ietekmēja ražīgākos padomju laika pasaku publicētājus Kārli Arāju un Ojāru Ambaini, padarot viņus konservatīvus un ļoti, ļoti piesardzīgus...

Vienlaikus ar Barona konferenci 30. oktobrī turpat Latvijas Nacionālajā bibliotēkā notiek cikla „Tikšanās bibliotekāru stāvā” pasākums, kur mums dota iespēja pastāstīt par UNESCO „Stāstu bibliotēku” tīkla pieredzi⁶⁵ (7. att.). Kopīgi tas izdodas pārlicinoši un motivējoši. Žēl tikai, ka liela daļa no klātesošajiem ir mūsu pašu „Stāstu bibliotēku” cilvēki, bet citādi klausītāju ir pamaz.

Spoku stāsti Džūkstes pasaku muzejā 3. novembrī. Laikam jau astoto gadu pēc kārtas. Reiz piedāvāju muzejam šādu iespēju,

⁶⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=9uyDhT4LLV4>
(no 49.minūtes)

⁶⁵ <https://dom.lndb.lv/data/obj/655314.html>

un tā ir kļuvusi par tradīciju. Muzejs atbilstoši pārveidots un dekorēts, spocīgi tēli sagaida jau ārpusē. Vairākus gadus sastopu vienus un tos pašus klausītājus, bērni ar vecākiem braukuši pat no ievērojama attāluma. Katru gadu arī šeit cenšos uzaicināt stāstniekus, kas vēl nav bijuši. Šogad ir Normans Graustiņš. Un folkloras kopa „Talsi” ar dziesmām par nāvi un miršanu. Dziesmas lieliski iederas, it īpaši „Kongo džungļos, palmu ēnā” tieši pirms vakariņu pārtraukuma. Noder arī mikrofons, jo klausītāji ir visai trokšņaini un blakus ir rotaļu istaba tiem, kam grūtāk nosēdēt – ģimenes braukušas arī ar maziem bērniem. Kā parasti, mazie klausītāji aizrautīgi stāsta savus spoku stāstus un par katru nopelna konfekti, dabū arī apliecinājuma rakstus, 8. att.

Uz III Latvijas stāstnieku konferenci ir atbraukusi stāstniece un Teiku muzeja vadītāja⁶⁶ no Zviedrijas Mega Nemgorde (*Meg Nömgård*). Dokumentēju video viņas uzstāšanos kopā ar Initu Šalkovsku un manu kolēģi Aldi Pūтели 20. novembrī Ziemeļvalstu Ministru padomes birojā (Inita stāsta pasaku angļiski, un Mikus Čavarts rūpējas par tās ritmisko pavadījumu). 21. novembrī Jelgavā uzstājamies seminārā Jelgavas novada bibliotekāriem un Jelgavas Amatu vidusskolas audzēkņiem. Kā noskaidrojam pa ceļam, Megai un man ir kopīgi labi pazīņas Zviedrijas folkloristu vidū, kopīgas intereses par senajām un mūsdienu teikām. Tāpēc divatā uzstāties ir ļoti viegli. Un tad pati konference 22. novembrī.⁶⁷ Meklējot šī gada tēmu, man likās svarīgi, lai konferencē būtu diskusija par stāstnieka vietu mūsdienās. Bet pats (šī raksta sākumā minēto iemeslu dēļ) nespēju sagatavot „gudro” referātu un izlīdzos ar trīs video ierakstiem (pirmie divi no mana arhīva), kas sniedz ieskatu tēmā ar stāstu palīdzību. Pirmais ir no Doles salas pasākuma –

8. att. Spoku stāstu vakara noslēgums Džūkstes pasaku muzejā. Muzeja darbinieki, jaunie stāstītāji, folkloras kopa „Talsi” un Normans Graustiņš. Foto: Edgars Juka

⁶⁶ <https://sagobygden.se/en/the-museum-of-legends/>, <https://www.youtube.com/watch?v=QMO5hSv6nKc>

⁶⁷ https://www.youtube.com/playlist?list=PLH19yKL1fHoGCy_MqeQGmDb2JPeD-uqC6

vietējās iedzīvotājas bērniības piedzīvojumi tieši šajā apkārtnē. Otrais – pirms dažiem mēnešiem mirušās Līgas Steberes dziesma. Kopā ar viņas stāstu par to, kā tēvs šo dziesmu dziedājis, būdams ārsts kara hospitālī. Trešais – Aijas Kaminskas un Ārijas Klēveres video „Laiks Ziedonim” nominācijā.⁶⁸ Viņu dzīves gudrība, kas izpaužas tik nevaldāmā dzīvespriekā un optimismā, varbūt ir tas, kas cilvēkiem tik ļoti vajadzīgs...

„Andrejdiena stāstos” 23. novembrī Andreja Upīša muzejā. Pēdējais no šī cikla sešiem pasākumiem. Guntas Saules kokle, Liesmas un Ziedītes stāsti. Rimti, mierīgi un skaisti.

1. decembrī notiek kārtējais stāstnieku konkurss „Teci, teci, valodiņa”. Šoreiz piedalos jaunākās grupas vērtēšanā. Var ievērot, ka spilgtāk un drošāk uzstājas pirmklasnieki, kas tikai dažus mēnešus pabijuši skolā. Bet tie, kam ir lielāka skolas pieredze, nereti stāsta nebrīvāk, stīvāk, itin kā samocīti. Esmu palīdzējis izdomāt uzdevumus ķēniņu cīņai. Šogad – laikam gan pirmo reizi – abi divi pretendenti ir tik nesagatavojušies, ka žūrija gandrīz vienbalsīgi lemj stāstnieku ķēniņa titulus nepiešķirt. Gadās arī tā...

6. un 20. novembrī, kā arī 18. decembrī notiek vēl viena stāstnieku skola.⁶⁹ Šķiet, projekta izziņošana ir bijusi mazliet sasteigta, jo pietiecas ne tik daudz, kā bijām gaidījuši. Nodarbības šķiet pārāk īsas, lai pietiktu laika praktiskām aktivitātēm. Apmācībā ir iesaistītas pieredzējušākās stāstnieces Inguna Radziņa, Vilhelmīne Jakimova, Agita Lapsa un Aelita Ramane. Viņas ir daudz mācījušās papildus, spēj lieliski izstāstīt savu pieredzi. Un pat vadīt dažas praktiskās nodarbības. Mēs ar Māru Mellēnu vairs neesam divi vien, kas var vadīt stāstnieku nodarbības.

7. decembrī Valmieras integrētajā bibliotēkā ir iespēja pieredzēt projekta „Papīra teātris „Kamīšibai” jeb skolēni bērniem un stāstnieks pa vidu” noslēgumu.⁷⁰ Vidzemes stāstnieku kopiena to paveikusi ciešā sadarbībā ar vietējiem muzikantiem un skolāsbērniem. Novada logopēdiem un citiem uzaicinātajiem tiek dāvināti Valmieras mākslas skolas audzēkņu zīmētie stāstīšanas komplekti. Vienīgais iebildums, kas man rodas: vai attēlu izmērs nav pārāk mazs? Uzstājos ar nelielu lekciju par pasaku ilustrācijām un to saistību ar stāstīšanu.

Pēdējā šī gada uzstāšanās ir 19. decembrī. Ieva Kolmane (literatūrkriķe, redaktore, tulkotāja, pasniedzēja, eksperte – ar viņu iepazīšos „Laiks Ziedonim” pasākumā šī gada sākumā) mani kā briesmu stāstu stāstītāju (jā, pavasarī pabiedēju žūriju

⁶⁸ https://www.youtube.com/watch?v=0V_tA58-ES8

⁶⁹ <http://stastnieki.mozello.lv/jaunumi/params/post/1635419/esi-21-gadsimta-stastnieks-piesakies-stastnieku-skolai-novembri>

⁷⁰ https://www.valmiera.lv/lv/jaunumi/kulturas_zinas/20210_radits_attelu_teataris_berniem_dazadu_prasmju_attistisanai?fclid=IwAR3IewgPvnDqYKvvAdweTUGx7fPpuLlvkrOfFkp75iFNWMaUmF_7OYFBRUA

ar pasaku par ķēniņmeitu zārkā) ir uzaicinājusi par „zinātnisko izklaidētāju” AKKA/LAA Ziemassvētku pasākumā, kur pulcējušies ievērojami un cienījami Latvijas radošās inteliģences pārstāvji. Esmu pārbijies. Bet pats stāstnieku kursos esmu cītus mācījis – stāsts par tavām bailēm nav tas, ko grib dzirdēt klausītāji. Kombinēju savu zinātnieka un stāstnieka pieredzi. Protams, ir sagatavota prezentācija, kur pastāstu gan par Ansu Lerhi-Puškaiti, gan par Ziemassvētku jokiem (par tiem man ir pētījums⁷¹ un liela attēlu kolekcija, ko te esmu saīsinājis līdz dažiem piemēriem), gan par vairākiem spoku stāstu un mūsdienu teiku veidiem un to īsu vēsturi, pats stāstot piemērus. Palīdz gan mana melnā parūka, gan Almas Makovskas spoku stāstu ieraksti, gan nobeigumā Liesmas pasaka par jumta rūķīti.⁷² Kad tas nu ir garām, varu nopūsties un cerēt gada beigās vēl ko paveikt pie saviem iekavētajiem zinātnes darbiem...

Tāds nu ir šis mans stāstnieka gads. Tāda šajā gadā ir bijusi mana vieta Latvijas stāstnieku kopienā. Daudzi konkrēti darbi un darbiņi, stāstu pasākumi, kuros esmu dažādās lomās. Sava veida „paralēlā, slepenā dzīve”, jo darbā Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūtā man algu maksā kā zinātniekam, nevis kā kultūras darbiniekam. Manu darbu zinātnē vērtē pēc publikācijām, nevis publiskajiem pasākumiem. Mani stāstnieku ieraksti kolēģiem, šķiet, liekas pārāk nevērtīgi, lai tos iekļautu Latviešu folkloras krātuves arhīvā, jo tie nav tapuši folkloras pētniekiem pierastajā interviju situācijā... Taču ir valstis, kur līdzās „zinātniskajai folkloristikai” pastāv arī „publiskā folkloristika” – zinātnieki savu pieredzi izmanto kultūras un sociālajos projektos, veicinot kādas sabiedrības daļas (un līdz ar to visas sabiedrības), ja tā var teikt, garīgo, intelektuālo un emocionālo veselību. Darbošanās kopā ar stāstniekiem ir mana neatsveramā, unikālā pieredze, mans lauka pētījums. Paliel raksti, prasmes, visdažādākie vērojumi (kas diemžēl ne visi un ne uzreiz pārtop zinātniskās publikācijās). Tā ir mana saskare ar dzīvās tradīcijas nesējiem, kopējiem un veidotājiem, bez kuras es, visticamāk, būtu tikai „sauss kabineta zinātnieks”. Tāda ir mana stāstnieka vieta sabiedrībā. Protams, savādāka, nekā tā bija „senajos laikos”.

⁷¹ <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjdrKC607DuAhVpwIsKHXHMD9sQFjABegQIBBAC&url=https%3A%2F%2Fwww.folklore.ee%2Ffolklore%2Fvol50%2Fpakalns.pdf&usg=AOvVaw1HeuIWuvGt2P9WGE nn2Br6>

⁷² <https://www.youtube.com/watch?v=2w-yzHC3oB0>

Māra Mellēna

Stāsti un stāstnieki ikdienas un kultūras atmiņas ietvarā

III Latgales stāstnieku festivāla
„Omotu stuosti” atklāšana. Foto: Silvija Rapša

Māra Mellēna (Latvijas Stāstnieku asociācija)

Stāsti un stāstnieki ikdienas un kultūras atmiņas ietvarā

„Visu nevar atcerēties, visu nevajag atcerēties.”
(Kurts Fridrihsons)

Stāsts: starp *atcerēties* un *aizmirst*

Stāsti mutvārdos kā ikdienas saziņas daļa – gan mantoti, gan pašsacerēti – un stāsti kā īpaši priekšnesumi dažādos sarīkojumos un festivālos, ieskaitot īpaši stāstīšanas tradīcijām veltītus festivālus, arī 21. gadsimtā, mūsdienu tehnoloģiju iespēju un izaicinājumu ielogā joprojām ir iespēja reflektēt par sevi, vietām un lietām, notikumiem un tajos iesaistītajiem ļaudīm, ja vien tie palikuši prātā un ir kāds, kuram tos gribas dzirdēt. Laikam līdzi ejot, katrs stāsts, ja vien tas tiek stāstīts, uzklauss un sadzirdēts, iegūst aizvien jaunas nianšes, jo gan stāstnieks, gan klausītāji ir ieguvuši jaunu pieredzi savstarpējā mijiedarbībā ar apkārtni, vēstures notikumiem, līdzilvēkiem un tagadnes aktualitātēm. Bieži vien tas ir pavisam cits stāstnieks, kas no sava

Kroma kolns, III Latgales stāstnieku festivāla „Omotu stuosti” atklāšana

skatu punkta stāsta to pašu stāstu, un tā dialogā starp stāstiem un stāstniekiem, atcerēšanos un aizmiršanu, stāstīšanu un klausīšanos slīpējas stāsti, iegūstot arvien jaunas interpretācijas, turpinās stāstīšanas tradīcijas, kas variējas atkārtojumos.

Lai pilnvērtīgi iepazītu stāstīšanas tradīciju dinamiku, viena no iespējām ir tās aplūkot saistībā ar atmiņu un tās dažādām izpausmēm – individuālām un tādām, kas kopīgas lielākām vai mazākām kopienām. Jāpiebilst, ka atmiņa un tradīcija ir tie sociālie fenomeni, kas būtiski ietekmē kultūrtelpas identitāti, un viens no tās raksturlielumiem ir tajā mutvārdos funkcionējošie stāsti. Savukārt, lai stāstu izstāstītu, tas ir jāiegaumē – nepieciešama atmiņa, bet lai to neaizmirstu, lai tas patiesi funkcionētu kā kultūrtelpas daļa, tas ir jāstāsta – nepieciešama stāstīšanai labvēlīga situācija, klausītāji un vide.

Pagātnes klātbūtne tagadnē

Atmiņa un stāstīšanas tradīcijas ir savstarpēji saistīti jēdzieni. Tie abi attiecas uz pagātnes klātbūtni tagadnē, abus raksturo gan individuālas, gan kolektīvas izpausmes, bet atmiņa, atšķirībā no tradīcijas, 20. un 21. gadsimta mijā top par vienu no aktuālajiem starpdisciplinārajiem pētījumu laukiem. Tai pievēršas vēstures un socioloģijas zinātnē, etnogrāfijā un kulturoloģijā, psiholoģijā un sociālajā psiholoģijā. Pateicoties franču filosofa Pola Rikēra (*Paul Ricoeur*) fundamentālajam trīsdaļīgajam pētījumam „Atmiņa, vēsture, aizmiršana”, atmiņa kļūst arī par filosofiskās izpētes aktualitāti. Pols Rikērs atspoguļo gan vairāk kā 2000 gadu garo Rietumeiropas filosofijas refleksiju par atmiņu, ņemot vērā Platona un Aristoteļa ieguldījumu atmiņas problēmu uzstādījumā. Viņa darbos tiek analizēti Anrī Bergsona (*Henri Bergson*) atmiņas pētījumi franču domāšanas tradīcijā, gan iezīmēta būtiska mūsdienīga atmiņas kontekstualizācija, piedāvājot atmiņas fenomenoloģisku aplūkojumu, tās epistemoloģisku izvērtējumu historiogrāfijas un franču Annāļu skolas kontekstā. Rikēram tikpat nozīmīgs ir vēsturisko apstākļu hermeneitisks skatījums, risinot aizmiršanas, vainas un piedošanas dialektiku. Šī problemātika cieši saistīta ar stāstiem, to stāstīšanu, klausīšanos, atcerēšanos un tālāknošanu savstarpējā saziņā, izlološanu dialogā ar savu iekšējo es, kā arī ar individuālās un kopīgās

identitātes jautājumiem, jo, kā precīzi norāda Rikērs: „Mēs saprotam sevi garajā apkārtceļā, kas ved caur kultūras liecībās uzkrātajām zīmēm.”⁷³ Un šo sapratnes pieredzi paužam stāstot.

Pievēršanās atmiņas pētniecībai saistīta ar gadsimtu miju un 20. gadsimta izšķirošo notikumu (Otrā pasaules kara u. c.) aculiecinieku aiziešanu nebūtībā. Un ne jau tikai ikdienas apziņā, arī pētniecībā ir aktuāls priekšstats, ka vislabāk par pagātnes notikumiem var vēstīt aculiecinieki. Viens no labi pazīstamiem atmiņas pētniekiem Vulfs Kansteiners (*Wulf Kansteiner*) norāda, ka atmiņas pētniecības straujā izplatība 20. gadsimta pēdējā divdesmitgadē skārusi gan humanitārās, gan sociālās zinātnes, atmiņas pētniecība kļuvusi par nozīmīgu pētījumu jomu līdzās vēstures studijām, tomēr ir novērojama arī konceptuāla un metodoloģiska rakstura neprecizitātes un nepietiekama vērtība tieši metodoloģiskajām problēmām.⁷⁴

Tamdēļ pavisam neliels ieskats pagātnes izpratnes un tās sabiedriskās nozīmības apzināšanā, kas tā vai citādi atspoguļojas dažādos naratīvos. Viena no zināmākajām atmiņas pētnieku atziņām – atmiņu visai maz ietekmē paši reālie pagātnes notikumi, daudz **būtiskāka ir kultūras konteksta iedibinātā kārtība, kādā veidā notiek pagātnes interpretēšana un piesaistīšanās tai**, tālab ir vērts paturēt prātā, ka tieši stāsts un mūsu stāstīšanas dažādās prakses ir tas, kas veido mūsu pagātnes izpratni un īpaši tās ietekmētās vērtību sakārtas. Socioloģe

Ārija Klēvere

⁷³ Ricoeur P. The Hermeneutical Function of the Distanciation. *From Text to Action: Essays on Hermeneutics, II*. Evanston, Illinois: North-Western University Press, 2007. P. 143.

⁷⁴ Kansteiner W. Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective, Memory Studies. *History and Theory*, 41. 2002, May. Pp. 179–197.

Ināra Kalnarāja „Teci, teci, valodiņa” pusfīnālā Liepājā 2005. gadā

Olga Sezneva (*Olga Sezneva*) Rietumu modernitātes tradīcijā saredz trīs nošķīrumus, kas artikulē pagātnes klātbūtni tagadnē. Pagātnes jēdziens ietver visu notikumu kopumu, vēsture ir izvēlēts fakts un notikumu kopums, kas sakārtots loģiska naratīva formā, bet vēsturiskais mantojums ir pagātnes relikti, kas ir vēstures leģitimizēti un tagadnes pārskatīti, katalogizēti un likti lietā.⁷⁵ Savukārt vēsturnieki, kas pievēršas kolektīvās atmiņas studijām, par metodoloģisko ievirzi izvēlas Emila Dirkema (*David Emile Durkheim*) skolnieka Morisa Halbvaksa (*Maurice Halbwachs*) kolektīvās atmiņas izpratni un definē kolektīvo atmiņu kā kopīgi pieņemtus pagātnes atveidojumus (*collectively shared representations of the past*). Tomēr Vulfs Kansteiners norāda, ka kolektīvā atmiņa, kas līdzās individuālajai atmiņai arvien ir klātesoša stāsta tapšanas, stāstīšanas un klausīšanās kontekstos, ir ļoti grūti pētāms fenomens – tā nav vēsture, lai arī veidojas no līdzīga materiāla. Kolektīvā atmiņa ir sociāls fenomens, bet izpaužas individuālās darbībās un apgalvojumos, to var pētīt vairāk tikai aplinkus, ņemot vērā tās iedarbību uz indivīdu un viņa biogrāfiskajiem stāstiem, kuros vienmēr ir klātesoša arī kopienas atmiņa. **Kopīgā (kolektīvā) atmiņa ir gan apzinātas manipulācijas, gan neapzinātas pārņemšanas rezultāts, tai ir komunikatīva iedaba. Tā var atsaukties uz pagātni, bet parasti ir tapusi, atsaucoties uz pašreizējām interesēm, pie tam jāņem vērā, ka tā vienmēr ir pastarpināta.** Tāpēc, klausoties stāstus un izvērtējot to vēstis, jāņem vērā stāstīšanas situācija, stāstnieka pieredze un arī tas, kāpēc stāsts tiek stāstīts un ko īsti stāstā sadzirdējis un sapratis klausītājs.

⁷⁵ Sezneva O. Converting History into „Cultural treasure” in Post-1991 Kaliningrad: Social Transitions and the Meaning of the Past. Elder K., Spohn W. (eds.) *Collective Memory and European Identity: the Effects of Integration and Enlargement*. England, USA: Ashgate, 2005. P. 182.

Kultūras atmiņa – mana, tava, mūsu

Kolektīvās atmiņas īpaša forma ir kultūras atmiņa. Kulturologs un kultūras vēsturnieks, eģiptologs Jans Asmans (*Jan Assmann*), kas ilgstoši pētījis kultūras atmiņu, norāda uz kolektīvās atmiņas diviem veidiem, kuri ir nozīmīgi kultūrtelpas izpratnē un cieši saistīti ar kultūras atmiņu:

- Atmiņas pamatojošais veids, kas ir saistīts ar izcelšanos, pirmsākumiem, tas vienmēr, arī mutvārdu kultūrās, darbojas ar noturīgām valodiskām struktūrām – rituāliem, dejām, mītiem, ornamentu, apģērbu, rotājumiem, tetrovējumiem, ceļiem, pieminekļiem un ainavām – visa veida zīmju sistēmām, kas, pateicoties savām mnemoniskajām funkcijām (atmiņu un identitāti uzturošās funkcijas), ir pieskaitāms vispārīgajam jēdzienam *memoria*. Šis atmiņas veids ir visciešākajā saistībā ar stāstīšanas tradīcijām, jo līdz ar tradīcijas kā dinamiskas un simboliskas sociālas parādības funkcionēšanu atmiņa tiek aktualizēta un atcere tiek nostiprināta tradīcijas funkcionēšanas procesā, mīti tiek stāstīti, pārstāstīti, un tie kļūst par būtisku nemateriālā kultūras mantojuma daļu, kam svarīga nozīme kultūrtelpas un kopienas identitātē.
- Biogrāfiskās atmiņas, kas saistītas ar nepastarpinātu pieredzi un tās kontekstu. Biogrāfiskās atmiņas vienmēr, arī rakstu kultūras klātbūtnē, balstās uz sociālu mijdarbību. Šis atmiņas veids saista tradīcijas ar dažādiem individuālās pieredzes kontekstiem un ļauj iepazīt tradīcijas variēšanos dažādos individuālās dzīves posmos un kontekstos, piemēram, Ziemassvētki manā bērnībā (Latvijas PSR – 60. gadu sākums), Ziemassvētki mana skolas laika pieredzē (Ziemassvētku dievkalpojuma apmeklējums, tā izvērtējums komjauniešu sapulcē – 70. sākums), iesaistīšanās folkloras kustībā, folkloras kopas vadīšana, Ziemassvētku maskas, puzuri un bluķa vilkšana, aizmirstu tradīciju iedzīvināšana (80. beigas, 90. gadu sākums). Tie visi ir mani Ziemassvētku stāsti un dažādi manas dzīves konteksti, kuru izpratni nosaka gan mana individuālā pieredze, gan Latvijas kultūrtelpā pastāvošie dažādo kopienu kolektīvās atmiņas fragmenti. Paralēli ir citi Ziemassvētku stāsti, un visu to mijiedarbībā veidojas kolektīvās

atmiņas priekšstats par latviešu Ziemassvētkiem. Un kur tad vēl manas vecmāmiņas stāsts par miežu putru ar kāļa gabaliņiem, kas aizved uz 20. gadsimta pirmās desmitgades Ziemassvētku garšu pasauli!

Tomēr, pieņemot, ka sociālā atmiņa ir kas vairāk nekā individuālu atmiņu summa, veidojas citi, atšķirīgi atmiņas pētījumu pozicionējumi, un tos ilustrē no biogrāfiskiem atšķirīgi stāsti.

Franču pētnieks Pjērs Norā (*Pierre Nora*), kura darbiem par vietu kā atmiņas izraisītāju un glabātāju ir liela ietekme uz atmiņas pētījumiem Eiropā 20. gadsimta nogalē, norāda, ka „mēs tik daudz runājam par atmiņu tāpēc, ka tik maz no tās ir palicis” vai, citiem vārdiem, *lieux de memoire* ir šeit tāpēc, ka *milieux de memoire vairs nav*, jo nav vides, kur atmiņa būtu patiesa ikdienas pieredzes sastāvdaļa.⁷⁶ Viņš norāda, ka modernās sabiedrības tik pamatīgi pievērsās piemiņas vietu radīšanai un uzturēšanai – pieminekļiem, arhīviem, vēsturiskajiem memoriāliem, jo tām jākompensē „dabiskā atmiņas telpa”, kas bija ikdienišķa un klātesoša pirmsmoderno sabiedrību sastāvdaļa, kur atmiņas kā naratīvi funkcionēja ikdienas saskarsmē, kur atmiņu stāsti ikdienas saziņā nodrošināja gan kopīgu vērtību un nozīmju klātbūtni, gan to izgaismojumu individuālas pieredzes fokusā.

Latvijas kontekstā piemiņas vietas bieži saistās ar traumatiskiem notikumiem 20. gadsimta vēsturē – komunistiskais genocīds jeb izvešana uz Sibīriju 1941. gada 14. jūnijā un 1949. gada 25. martā – piemiņas zīmes pie dzelzceļa Torņakalnā, Madonā un citviet, Latvijas armijas virsnieku iznīcināšana Litenē, abu pasaules karu upuru piemiņas vietas un ebreju tautas genocīda piemiņas vietas. Katra no šīm vietām ir impulss gan aculiecinieku, gan viņu pēcteču stāstiem, kuru mijiedarbībā funkcionē kolektīvā atmiņa kā būtiska kultūrtelpas noteiksme. Vienlaikus Latvijas pilskalni un ar tiem saistītās kulta vietas, robežakmeņi un upurakmeņi, svētbirzis un kapsētas glabā savus noslēpumus un rosina no aculiecinieku stāstiem atšķirīgus – gan vēstures notikumos pamatotus, gan sapņos un iztēlē dzimušus stāstus, kuri, izstāstīti un uzklauti, kļūst par zīmīgu kultūrtelpas daļu.

Cits kultūras atmiņas sociālais aspekts 20. gadsimta vēsturē izcelts atmiņas pētnieces Aleidas Asmanes (*Aleida Assmann*) kultūras atmiņas definīcijā, kas formulēta, atsaucoties uz kultūras vēsturnieka Jākoba Burkharta (*Jacob Burckhardt*) piedāvāto iepriekšējo laikmetu liecību dalījumu *vēstīs* un *pēdās*. Ar *vēstīm* Burkharts saprot varas pozīcijās esošo atstātās rakstiskās

⁷⁶ Nora P. *Realms of Memory. Rethinking the French Past* (Vol. 1. Conflicts and Divisions). Columbia University Press, 1996. P. 1.

Aija Vitmane ar Sibīriju izbraukājušo lakatu...

vēstures liecības, kurām Burkharts neuzticas, bet netīšas vēstures liecības viņš uzskata par nepastarpinātām liecībām, kuras var izstāstīt „citu” vēsturi, kas ir atšķirīga no oficiālās. Asmane, vispārinot Burkhartu, definē kultūras atmiņu kā „kultūras vēstījumus (*cultural messages*), kuri ir adresēti nākamajām paaudzēm un virzīti uz apzinātu atkārtošanu un pielietošanu”.⁷⁷ Cita starpā šai aktīvajai kultūras atmiņai pieder mākslas darbi, tostarp stāsti, kuri paredzēti atkārtotai lasīšanai, iestudēšanai, izrādīšanai, apbrīnošanai un komentēšanai. Ne visi mākslas darbi tiek atkārtoti aktualizēti. Tas notiek tikai ar nelielu daudzumu, kuri konkrētās kultūras ietvaros tiek izvēlēti aktualizēšanai. Kas ir iemesli konkrēto stāstu un cita veida mākslas darbu aktualizācijai aktīvā lietojumā, jāpēta kontekstuāli, ņemot vērā gan pašā mākslas darbā iekodētās daudzslāņainās vēstis, gan mākslas darba aktualizētāju un uztvērēju vajadzības, vēlmes un vērtības.

Asmane šo vairākās paaudzēs noturīgo atkārtojamo kultūras vērtību kopumu nosauc par kanonu. Kanons ir aktuāls un aktīvā kultūras atmiņa, kura ar tradīcijas palīdzību cirkulē konkrētās kopienas kultūrtelpā, veidojot vērtību sakārtas un

... un savu stāstu. Foto: Guntis Pakalns

⁷⁷ Assmann A. Canon and Archive. Erl A., Nünning A. (eds.) *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2010. P. 99.

noturīgo tradīcijas dinamiskās struktūras daļu. Stāstnieks ir vidutājs, kultūras atmiņas balss un vēsts sūtītājs. Stāstnieka repertuārs veidojas dialogā ar kultūrtelpā pastāvošajām stāstīšanas tradīcijām – gan ikdienas kultūrai raksturīgajām neformālajām un spontānajām stāstīšanas situācijām saziņā, kad uz pašu stāstu norāda vien tā īss kopsavilkums izteicienā vai īss fragments, attēls vai audiovizuāla interpretācija, gan formalizētiem stāstnieku priekšnesumiem stāstu vakaros, stāstnieku festivālos vai citās sadzīves un svētku norisēs. Kanons zināmā mērā ir saistīts ar oficiālo atmiņu, kuru atbalsta kultūras institūcijas un varas struktūras, vienlaikus kopienas locekļu individuālajā līdzdalībā tas atspoguļo kultūrtelpai svarīgo, noturīgo identitātes aspektu, kas arī strauju pārmaiņu apstākļos nodrošina zināmu stabilitāti. Latvijas kultūras kontekstā nesenā vēsturē uzskatāms piemērs ir Latvijas Stāstnieku asociācijas aicinājums 2019. gadā īpaši pievērsties pasakām, jo pasaku vācējiem un zinātnisku pirmizdevumu veidotājiem nozīmīgas gadskārtas – Ansam Lerhim-Puškaitim 160, bet Pēterim Šmitam – 150. Abi pasaku izdevumi latviešu kultūrai ir ļoti nozīmīgi un veic šo kanona funkciju attiecībā uz stāstījumu folkloru. Savukārt akcija „2019. – Pasaku gads” aktualizē kanona klātbūtni stāstnieku priekšnesumos, „Stāstu bibliotēku” tīkls aktīvi iesaistās: aiztraucas pasaku maratons Kalnu bibliotēkā; Pārventas bibliotēkā tiek stāstītas pasakas bērnodārzu audzēkņiem, kas ciemojas bibliotēkā; dažādi pasakām veltīti sarīkojumi Saldus bibliotēkā. Pasaku rīti ir Baložu bibliotēkas līdzdalība, kur kāda baložniece dalās ar savām bērniības dienu pasakām, Jēkabpils Galvenajā bibliotēkā pasakas izskan pēcpusdienās, un „Pa pēdām pasakai” seko Jēkabpils pilsētas bibliotēkas lasītāji, zīmējot ilustrācijas visdažādākajām pasakām. Ar „Kamišibai” papīra teātra palīdzību pasakas tiek izstāstītas Burtnieku bibliotēkā, Dubultu bērnu bibliotēkās lasītāji spēlē spēles ar pasakām, bet lazdonieši secina: „Mana mīļa pasaciņa, tevī slēpta gudra ziņa.” Un dodas pasaku takas pārgājienā. Valmieras integrētajā bibliotēkā pasakas tiek stāstītas kopā ar norvēģu stāstnieci Ivaniru Sibillu Hassoni (*Ivanir Sibylla Hasson*), bet Preiļu Galvenā bibliotēka iegriež pasaku ratu un izgaršo pasaciņas. Tie tikai daži piemēri no notikušajiem pasaku un teiku sarīkojumiem Latvijas „Stāstu bibliotēkās”. Vēl publicēto pasaku un teiku izlašu izstādes bibliotēkās, un līdzās pasaku izlasēm kā stāstnieku rokasgrāmatām risinās dialogs ar vairāk nekā simt gadus veciem pasaku teicēju pierakstiem, kuri rodami Ansa Lerha-Puškaīša un

Pētera Šmita stāstījumu folkloras publicējumos. Tā bagātinās mutvārdu stāstniecības tradīcijas Latvijā, pateicoties „Stāstu bibliotēku” tīklā iesaistīto dalībnieku aktivitātēm.

Pretrunas apzināšanās, nošķiruma iezīmēšana starp oficiālo atmiņu (*official memory*) un vietējo atmiņu (*vernacular memory*) ir franču pētnieka Džona Bodnāra (*John Bodnar*)⁷⁸ piensums atmiņas pētniecībā, norādot, ka oficiālā atmiņa ir saistīta ar valsts nepieciešamību veidot pilsoņu lojalitāti, bet vietējā atmiņa ir katras kopienas sociālo un kultūras vērtību būtiska sastāvdaļa, kuras pārmantošana nav saistīta ar oficiāliem piemiņas rituāliem. Bodnārs norāda, ka nacionālais patriotisms ir saistīts ar atmiņas kontekstualizēšanu identitātes konstruēšanā, izmantojot tradīciju, tostarp naratīva atkārtojumu un rituālu kā atmiņas aktualizēšanas un saglabāšanas mehānismu. Atceramies kā piemēru stāstu (pasaku) par Lāčausi, kas savulaik pārtop Andreja Pumpura eposā „Lāčplēsis”, pēc tam Raiņa lugā „Uguns un nakts”, Fallija traģēdijā „Lāčplēsis”, Aleksandra Rusteika kinofilmā ar tādu pašu nosaukumu un Māras Zālītes libretā rokooperai „Lāčplēsis”. Lāčplēša stāsta klātbūtne, tā interpretācijas un atkārtojumi ir neatņemama un būtiska latviešu nācijas kultūras atmiņas un nemateriālā kultūras mantojuma daļa, kura arī pašlaik turpina līdzdarboties nacionālo vērtību uzturēšanā un identitātes veidošanā.

Vidzemes stāstnieku festivāls Mazsalacā 2020. gada 14. februārī.
Foto: Guntis Pakalns

⁷⁸ Bodnar J.
*Remaking America:
Public Memory,
Commemoration and
Patriotism in the 20-th
Century*. Princeton;
New Jersey: Princeton
University Press,
1992.

*Vidzemes stāstnieku festivāls Oleru muižā 2020. gada 14. februārī.
Foto: Guntis Pakalns*

Visplašākajā un vienkāršākajā veidā kultūras atmiņa – kopīgs jēdziens visām tām zināšanām, kas vada uzvedību un pieredzi interaktīvajā sabiedrības ietvarā un tiek lietotas paudzēs, atkārtojot un ieviešot sociālās prakses. Latvijas kultūrtelpā, gluži kā daudzviet citur pasaulē, zināšanu un uzvedības modeļu pārnese 21. gadsimtā līdzās modernajām tehnoloģijām saglabā mutvārdu stāstu kā vienu no būtiskiem saziņas, saprašanas un saprašanās līdzekļiem, kas sajūdz pagātņi, tagadni un nākotni. Tamdēļ īpaša vieta Latvijas kultūrtelpā ir reģionāliem stāstnieku festivāliem, kuri Kurzemē notiek ik gadu kopš 2007. gada, Zemgalē ik gadu kopš 2012. gada, Vidzemē kopš 2015. gada, bet katru otro gadu un Latgalē kopš 2016. gada ik gadu. Tās ir mutvārdu stāstniecības iedzīvināšanas, kopšanas, tālāknodešanas platformas, kur mijiedarbojas kultūras atmiņa, tagadnes pieredze un savstarpējā komunikācijā iezīmē nākotnes perspektīvas un ideālus, akcentējot reģionālās mantotās kultūrtelpas vērtības – novadniekus un viņu veikumu, izloksnes, amatu prasmes un darinājumus, zīmīgas vietas dabā, skaņu ainavas, kulināro mantojumu un daudzas citas novadam raksturīgas vērtības.

Ikdienas un kultūras atmiņa

Atmiņas pētniecībā kultūras atmiņas jēdziens tiek nošķirts no ikdienas atmiņas (reizēm to raksturo kā komunikatīvo atmiņu, kura tiek aktualizētā tiešā savstarpējā komunikācijā) un no zinātnes, uzsverot, ka tām nav tādu attiecību pret kolektīvo paštēlu (*collective self image*) kā kultūras atmiņai. Ikdienas atmiņa ir tā kolektīvās atmiņas daļa, kas darbojas tiešā ikdienas komunikācijā – visbiežāk nejaušiem dalībniekiem sastopoties kopīgā transportlīdzeklī, uzgaidāmajā telpā vai pie galda. Ikdienas komunikācija ir nestrukturēta, te bieži mainās stāstītāja un uztvērēja lomas, bet te ir savi „tirgus likumi” (Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu*)) un savas „mājsaimniecības” robežas, kuru ietvaros notiek saziņa. Tas ir ietvars, kurā veidojas individuālās atmiņas, bet tās ir, kā parādījis Moriss Halbvakss un, sekojot viņam, Asmans, sociāli pastarpinātas un grupai piederīgas. „Katra individuāla atmiņa konstituē sevi komunikācijā ar citiem. Šie „citi” nav vienkārša cilvēku kopa, tā ir grupa, kas priekšstata savu vienotību un īpatnību ar kopīga pagātnes tēla palīdzību.”⁷⁹ Halbvaksam grupa ir ģimene, kaimiņi, darbabiedri, politiskas partijas un pat nacionālās valstis. Katrs indivīds pieder dažādām grupām, un viņam ir daudz šādu kopīgu paštēlu. Pols Rikērs, aplūkodams individuālās un kolektīvās atmiņas savstarpējās attiecības, arīdzan norāda uz īpašo grupu, kas veido pārejas formu no individuālās atmiņas uz kolektīvo: tie ir sevišķi tuvie cilvēki – ģimene, draugi, radi. Iespējams, ka arī tradīciju funkcionēšanā, kas ir viena no kolektīvās atmiņas pastāvēšanas, strukturēšanas, nostiprināšanas un tālāknodošanas formām, ir īpaši nozīmīga nelielā kopiena, grupa, kuru veido ģimene vai cita veida regulārā ikdienas komunikācijā veidota grupa (kaimiņi, draugi, kolēģi u. c.), kurā kultūras tradīcija realizējas tiešā mijdarbībā, izmantojot komunikatīvo atmiņu kā tradīcijas pārmantošanas nodrošinājumu – ģimenes stāsti, ar darba vidi saistītie joki un izteicieni, kas glabā stāstu par notikumu, kas stāstījuma pamatā.

Tāpat kā ikdienas atmiņa ir cieši saistīta ar tiešu, nepastarpinātu saziņu, kultūras atmiņa ir no ikdienas distancēta. Kultūras atmiņas horizonts nemainās laika gaitā, bet ir piesaistīts kādiem būtiskiem, liktenīgiem notikumiem, kurus atceras, pateicoties to fiksācijai tekstos, pieminekļos un to institucionālā atkārtojumā. Asmans tos sauc par „atmiņas figūrām”, kuras rada savu

⁷⁹ Assmann J. *Collective Memory and Cultural Identity. New German Critique*. 1995. No. 65, Cultural History/Cultural Studies. P. 127.

īpašu laiku, „laika salas”, kas ir atšķirīgas no ikdienišķā fizikālā laika plūduma, un tās izplešoties rada atmiņu telpu, īpašu retrospektīvu kontemplativitāti. Šo jēdzienu Asmans aizgūst no vācu vēsturnieka un kultūras teorētiķa Abija Varburga (*Abraham Moritz Warburg*, arī *Aby Warburg*)⁸⁰. Varburgs piedēvē īpašu „mnemonisko enerģiju” dažādām kultūras objektīvētām formām, kuras var būt sajūtama arī pēc ilgāka laika, piemēram, pēc 1000 gadiem. Varburgs šādu mnemonisko enerģiju attiecinājis ne tikai uz mākslas darbiem, bet arī uz sadzīves priekšmetiem, pastmarkām un dažādām ieražām, paradumiem. Asmans uzskata, ka Varburgs ir īpaši uzsvēris kultūras objektīvēto formu (attēlu, piktogrammu) nozīmi kultūras atmiņas stiprināšanā, tās noturīguma nodrošināšanā un pamatojis to ar bagātīgu faktu materiālu. Latviešu tradicionālās kultūras kontekstā kā atmiņas nostiprinātāji darbojas dažādas piemiņas vietas un to raksturojošas zīmes, kapu pieminekļi, ornamentu, dažādi piemiņas priekšmeti, tostarp fotogrāfijas.

Asmans piedāvā apvienot Halbvaksa uzsvērto atmiņas un grupas saistību ar Varburga kultūras formu valodas un atmiņas savstarpēji papildinošo saistījumu, priekšstatot **kultūras atmiņu kā triju polu apvienojumu – atmiņa (pagātnes, tagadnes vienlaicīgums), grupa (sabiedrība) un kultūras artefakti.**

Kultūras atmiņas koncepts ietver atkārtoti lietojamo kultūras tekstu, tēlu un rituālu kopumu, kas ir specifisks katrai sabiedrībai un katram laikmetam, kuru „kultivēšana” ar tradīciju un rituālu starpniecību kalpo sabiedrības paštēla stabilizācijai un pārmantošanai. Uz šādu kopīgu, no pagātnes (bet ne tikai) mantotu zināšanu pamata sociāla grupa balsta priekšstatu par savu vienotību un savdabību. Šis zināšanu kopums ir atšķirīgs dažādām kultūrām, un tas mainās līdzī laikam.⁸¹ Tam var būt atšķirīgs saturs, komunikācijas veidi, organizācijas formas un piesaiste paštēlam. Tas būs atšķirīgs savā normativitātē un regulatīvajos mehānismos. Noteicošais ir attieksme pret pagātņi, vēsturi un līdz ar to pret atcerēšanās funkciju, kas arī ienes savu variabilitāti. Pagātnes notikumu var atcerēties kā mītu un saistīt to ar kādas konkrētās kultūras prakses izcelšanās pamatojumu, šo pašu notikumu var atcerēties kā politiskās vēstures daļu, uzsvērot tā novietojumu varas struktūrā, notikumu var atcerēties kā traumatisku vai iedvesmojošu pieredzi, tikpat labi notikumu var atcerēties kā ģimenes vēstures sastāvdaļu.⁸² Kultūras atmiņas funkcionēšana ir saistīta ar tradīcijas spēju aktualizēt kultūras

⁸⁰ Abijs Varburgs (1866–1929) – vēsturnieks un kultūras teorētiķis, kurš dibinājis privātu kultūras studiju bibliotēku, kas pēc tam pārtapusi Varburga institūtā. Viņa pētījumi veltīti klasiskā mantojuma studijām un tā reprezentācijām visdažādākajās Rietumu kultūras jomās līdz renesansei.

⁸¹ Asmann J. *Collective Memory and Culture Identity*. P.133.

⁸² Erll A. *Cultural Memory Studies: An Introduction*. Erll A., Nünning A. (eds.) *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008. P. 7.

mantojumu. Kultūras mantojuma aktualizācija lietojumā ar tradīcijas starpniecību dara sabiedrību redzamu sev un citiem, dod iespēju kopienai apzināties sevi un veidot savu paštēlu. Kura kultūras mantojuma daļa izvirzās priekšplānā, kura tiek aktualizēta – tas pasaka daudz par pašu sabiedrību, tās vajadzībām, ideāliem un to realizēšanas stratēģijām. Kultūras atmiņa ir tradīcijas noturīgā daļa, kas ir pamats tradīcijas kontinuitātei, kopienas identitātei, pateicoties spējai saglabāt un tālāk nodot mantoto ar tradīcijas starpniecību.

Ja palūkojamies uz Latvijas „Stāstu bibliotēku” tīkla un Latvijas stāstnieku festivālu pieredzi stāstniecības tradīciju iedzīvināšanā un kultivēšanā, tad kultūras atmiņas dažādie aspekti ir klātesoši katrā stāstnieku sarīkojumā, un to ietekmes izpēte uz lokālajām kultūrtelpām varētu būt kāda nākotnes pētījuma uzdevums. Šajā rakstā atzīmēšu vien dažus vadmotīvus:

- „Stāstu bibliotēku” tīkls ir īpaša Latvijas bibliotēku **sadarbības** un **pieredzes apmaiņas** platforma, kuras ietvaros tiek īstenotas plaša tematiskā loka kultūras mantojumam un stāstniecības tradīcijām veltītas aktivitātes.
- Tas ir būtisks neformālās izglītības komponents, kas veicina paaudžu sadarbību.

Pagātnes sociālā konstruēšana – individuālās un kolektīvās atmiņas raksturojums

Cita atmiņas šķautne atklājas, aplūkojot kultūras atmiņu socialitātes konstruēšanas paradigmas ietvarā. Šajā aspektā jāņem vērā kultūras atmiņas iniciētie naratīvi un tās „atcerēšanās figūras”, kas, iezīmējot kultūras atmiņas telplaiciskās robežas, iedzīvina kultūras atmiņā saglabāto informāciju.

Mutvārdu tradīciju pētnieks Jans Vansina (*Jan Vansina*) darbā „Mutvārdu tradīcijas kā vēsture” (pirmizdevums „De la tradition orale” 1961. gadā, angļu valodā 1964. gadā, vācu valodā 1985. gadā) izklāsta ideju par grupu vai indivīdu izcelšanās jeb ģenealoģijas stāstiem, kuru raksturīga īpašība ir tā, ka par nesenu pagātni ir daudz liecību, kas kļūst aizvien skopākas tālākā pagātnē, un tad ir pārrāvums, kuru Vansina nosauc par dreifējošu spraugu (*floating gap*), un atkal ir liels stāstu daudzums par pašu izcelšanos, pirmsākumu, un abi šie poli – mītiskais pirmsākums un nesena vēsture – tiek sapludināti, pašiem kopienas locekļiem to nemaz neapzinoties.⁸³

Šī robeža starp mītisko pagātni un nesenajiem notikumiem vēsturiski ir mainīga, vēstures gaitā mainoties paaudzēm, tā virzās līdzīgai laikam, jo katra paaudze ir aculiecinieki notikumu gaitai savu mūža ietvarā un uzklausa aculiecinieku stāstus no saviem vecākiem un vecvecākiem. Šo dreifējošo spraugu pazīst visi vēsturnieki, kuriem ir darīšana ar tradīcijām, kurās dominē nostāsti. Tas raksturīgs daudzu ģenealoģiju izklāstiem gan Senajā Grieķijā, gan Anglijā, gan citās pasaules kultūrās. Kultūras atmiņa sapludina šo robežu. Šī metodoloģiskā secinājuma

Liesma Lagzdiņa ar bruņinieku

⁸³ Vansina J. *Oral Tradition as History*. Oxford: Marston Book Services Limited, 1985. Pp.21–24.

kopsakarā, aplūkojot Latvijas kultūrtelpu padomju ideoloģijas norieta fāzē, trešās atmodas kontekstā un šodienas aktualitāšu ietvarā, mēs iegūstam priekšstatu par kultūras mantojuma atšķirīgajām interpretācijām dažādās paaudzēs, mitoloģisko priekšstatu popularitātes cēloņiem un pseidomitoloģijas plašās izplatības pamatojumu.

Genealoģijas jeb izcelšanās stāsti ir tilta pārmešanas forma pār tukšumu starp neseno pagātņi un mītiskajiem pirmsākumiem, un tās uzdevums ir apstiprināt mūsdienu kārtības likumību. Jo lielāks attālums līdz neatminamajai pagātnei, jo vieglāk to izmantot mūsdienu vajadzību un aktualitāšu pamatošanai. Šo pseidomitoloģiju atmakošanai labi noder tradīcijas vēsturisko kontekstu apzināšana, kuru vislabāk var raksturot, iesaistot paaudzes atmiņas jēdzienu.

Paaudzes atmiņa rodas laikā un izzūd tajā, aizejot pēdējam atmiņas nesējam. Nomirstot pēdējam paaudzes pārstāvim tiek dota vieta jaunai paaudzes atmiņai. Šīs atmiņas rāmi uzliek katra personiskās un komunikatīvās pieredzes robežas. Paaudzes atmiņa ir cieši saistīta ar atmiņu komunikēšanu paaudžu starpā, kad paaudzes atmiņa pārtop naratīvā, kuru turpina stāstīt nākamās paaudzes, bet tad jau šiem stāstiem ir citas komunikatīvās likumsakarības, salīdzinot ar paaudzes atmiņu. Stāstījuma patiesumu vairs negarantē aculiecinieka nodrošinājums, bet tālāk stāstītāja zināšanas un stāstītprasmes.

Lai ieraudzītu kopīgo un atšķirīgo ikdienas un kultūras atmiņā, aplūkosim Jana Asmana piedāvāto shēmu:

	Ikdienas atmiņa	Kultūras atmiņa
Saturs	Vēsturiskā pieredze individuālas biogrāfijas ietvaros	Mītiskā priekšvēsture, notikumi absolūtajā pagātnē
Formas	Neformāla, vāji organizēta, dabiska, rodas mijdarbībā, ikdienas konteksts	Instituconalizēta, stingri noformēta, rituālā komunikācija, svētki
Līdzekļi	Dzīvas atmiņas, nepastarpināta pieredze, mutvārdu stāsti	Noturīgas objektivācijas, tradicionāla simboliska lingvistiska, piktogrāfiska vai rituāla kodifikācija/inscenējumi vārdā, tēlā, dejā u.c.
Laika struktūra	80–100 gadi, laikmetam līdzējošs kustīgs laika horizonts, kas aptver 3–4 paaudzes	Mītiskās senatnes absolūtā pagātne
Nesēji	Nespecifiski, noteiktas atcerošas kopienas laikabiedri	Speciālisti – tradīcijas nesēji

Nošķīrums starp ikdienas un kultūras atmiņu iezīmē tradīcijas komunikatīvās dimensijas robežas. Kā mutvārdu izpaušme tradīcija funkcionē ikdienas un kultūras atmiņas mijiedarbē, atsevišķos gadījumos mazliet pārsniedzot tiešā saskarsmē esošās paaudzes, šīs tradīcijas komunikāciju raksturo formulveida uzbūve, precīzi rituālu atkārtojumi, tradīcijas tekstu un formulu noturība. Tradīcijas nesēja atbildība ir tekstu atcerēšanās un godprātīga reproducēšana, apliecinot kultūras kopienas identitātes nepārtrauktību. Jo plašāks tekstu repertuārs, jo cienījamāks tradīcijas nesējs. Tomēr atmiņa vienmēr pastāv kā atcerēšanās un aizmiršanas savstarpēja spriedze. Kā norāda Aleida Asmane, aizmiršana ir „sociālās normalitātes daļa”,⁸⁴ tāpēc kultūras atmiņas pastāvēšanu nodrošina gan aktīvā aizmiršana, kas saistīta ar artefaktu iznīcināšanu, novecojušā, neaktuālā atmešanu, dodot vietu jaunai informācijai un jaunām izpaušmēm, bet saglabājot kultūras atmiņā nozīmīgāko, vērtīgāko, kuru īpaši komunicē, pozicionējot kā tradīcijas augstāko sasniegumu, paraugu jeb kanonu.

Savukārt, kad mutvārdu tradīcija funkcionē koeksistencē ar rakstveidā vai citā analogā vai digitālā veidā fiksētu tradīciju, rodas iespēja saglabāt kultūras atmiņā arī neaktualizētus artefaktus, vērtības, kuras tiek novietotas krātuvē – arhīvā. Saglabātajam ir tikai potenciāla nozīme, kuru ir iespējams aktualizēt vai nu pateicoties nejaušībai, vai sistemātiskam pētījumam. Tradīcijas funkcija ir kultūras atmiņas aktualizēšana, saglabāšana un attīstīšana, pārinterpretējot saskaņā ar aktuālo kultūras kontekstu, bet ņemot vērā tradīcijas mantojuma stilistiku un kultūras atmiņas referenču pasaules darbības loģiku un likumsakarības. Tradīcijas nosacījums ir komunikatīva kultūras atmiņa, jo tradīcija pastāv tikai komunikācijā un mijdarbībā. Lai varētu runāt par komunikāciju, kultūras atmiņai jābūt fiksētai mutvārdos vai citās zīmju un kodu sistēmās.

---

⁸⁴ Assmann A. Canon and Archive. P. 97.

Kultūras atmiņas organizēšanas formas

Par atmiņas un tradīcijas mijdarbību teorētiskā aspektā rakstījis jau pieminētais Jans Asmans, izvēršot Halbvaksa domu par to, ka tradīcija nav forma, bet atcerēšanās pārformēšana.⁸⁵ Halbvakss runā par dzīvo atmiņu (ikdienas kultūrā aktuāli lietoto atmiņu kopumu), kura, izzūdot no ikdienas komunikācijas, pārtop vai nu vēsturē vai noturīgā tradīcijā. Halbvakss nošķir atmiņu un tradīciju apmēram tādā pašā veidā, kā Asmans nošķir biogrāfisko un objektivizēto jeb kultūras atmiņu. Halbvaksam dzīvā atmiņa *memoire vecue* pārtop divās noturīgākās formās – *histoire* un *tradition*. Vēsture aplūko kritiski un bezkaislīgi arhivē, bet saglabājas arī dzīvā interese par pagājušo, par pagātnes atstāto mantojumu, un tad nemitīgas reproducēšanas, atsaukšanas atmiņā vietā stājas noturīga tradīcija kā atmiņas diskurss. Tas atbrīvojas no dzīvās, nepastarpinātās komunikācijas konteksta (vairs nav aculiecinieku un notikumu līdzdalībnieku, kas varētu atšķirīgi atcerēties) un kļūst par nostiprinājušos atmiņu krātuvi, kurā daļa atmiņu kļūst pasīvas, jo tām nav pielietojuma. Sociālai videi un paudzēm mainoties, tiek aizmirstas arī fiksētās atmiņas. Teksti zaudē savu (paš)saprotamo nozīmi, un tiem ir nepieciešama interpretācija. „Tā kā formu un formulu jēga bija daļēji aizmirsta, bija jāķeras pie to interpretēšanas,”⁸⁶ raksta Halbvakss. Šajā brīdī notiek pāreja no ikdienas aktuālās atmiņas uz fiksētām, organizētām atmiņām. Kā vēsturnieks parādās tad, kad zūd dzīvā atmiņa, tā tekstu skaidrotājs parādās tad, kad nav iespējama tieša, nepastarpināta teksta izpratne. Kāds uzņemas teksta interpretāciju, dogmatiski grib ierobežot iespējamās interpretācijas, veidojot kanonu, sākas dažādas darbības, kas saistītas ar atmiņas interpretācijām dažādu interešu realizēšanai.

Kultūras atmiņas kā kopuma pastāvēšana nenodrošina tās ietekmi kopienā. Lai kļūtu par kopienas vai indivīda identitātes resursu, kultūras atmiņa jāsakārto un jāaktualizē. Lai atmiņā pastāvošie vienojošie un virzošie impulsi varētu iedarboties, jārealizējas trim funkcijām: saglabāšanai, pieprasījumam un komunikācijai. Nepastāvot rakstībai, cilvēka atmiņa ir vienīgā grupas identitāti konstituējošo zināšanu krātuve. Mutvārdu kultūrā saglabāšanu nodrošina poētiskā forma, rituālais inscenējums,

⁸⁵ Ассман Я.
*Культурная
память. Письмо,
память о прошлом
и политическая
идентичность в
высоких культурах
древности.* Москва:
Языки славянской
культуры, 2004.

⁸⁶ Halbwachs M. *Das
Gedächtnis und seine
sozialen Bedingungen.*
Frankfurt:
Taschenbuch, 1985.
S. 293.

kolektīvā līdzdalība. Zināšanas tiek tālāk nodotas, nesaraujami sasaistot valodu ar balsi, ķermeni, mīmiku, žestikulāciju, deju, ritmu un rituālu darbību. Grupa (kopiena) līdzdarbojas kultūras atmiņā, piedaloties ieražu un svētku rituālos, iegūst savu šīs atmiņas daļu, taču tās glabāšana un tālāknodošana ir specializēta, par to atbild autoritāte – šamanis, bards vai cits tradīcijas nesējs (līderis), piemēram, suitu tradīcijā priekšdziedātājs, kas gan sacer, gan virknē tradicionālos tautasdziesmu tekstus, pielāgojot tos situācijai. Ne katrs tradīcijas zinātājs var uzņemties priekšdziedātāja lomu. Kopienai pulcējoties, tās dalībnieki ir nepastarpināti klātesoši, savukārt, lai pulcētos – ir nepieciešams kāds iemesls, un šis iemesls ir svētki, kurus raksturo vēsturiski noteikts, dinamisks tradīciju un rituālu kopums. „Regulāri atkārtojoties, svētki un ieražas nodrošina zināšanu tālāknodošanu un izplatību, identitātes nostiprināšanos un vienlaikus arī kultūrintentitātes reproducēšanu. Rituālais atkārtojums nodrošina grupas vienotību telpā un laikā. Pateicoties svētkiem kā pirmajai kultūras atmiņu organizējošai formai, sabiedrībās, kurām pamatā mutvārdu kultūra, laiks ir divdaļīgs – tas ir ikdienas un svētku laiks. Svētku jeb „brīnumu”, t. i., šo lielo pulcēšanos laikā horizonts tiek paplašināts līdz kosmiskajam, līdz radīšanas, izcelšanās un lielo pārmaiņu laikam, kas pirmlaikā noveda pie pasaules izcelšanās. Ieražas un mīti apraksta realitātes jēgu. To rūpīga ievērošana, saglabāšana un tālāknodošana nodrošina ne tikai grupas identitāti, bet arī pasaules funkcionēšanu.”⁸⁷

Kultūras atmiņa papildina vai paplašina ikdienas pasauli ar noliegto vai potenciālo, atmiņa atgriež atpakaļ to, ko esamība ir pazaudējusi ikdienībā. Pateicoties kultūras atmiņai, cilvēka dzīve iegūst divas dimensijas vai divus laikus, kas saglabājās visās kultūras evolūcijas stadijās.⁸⁸ Svētki izgaismo ikdienā pazaudētos esamības pamatus, un paši dievi nāk mums svētkos palīgā tos atkal ieraudzīt. Par to runā jau Platons „Likumos”, bet Platonam nav pretstatījuma starp svētku laiku un ikdienu, ir tikai viena īstā pasaules un esamības kārtība, un tās pamats ir svētkos. Svētki vienkārši sadala laiku, bet nav kāds īpašs sakrālā laika veids. Svētki ienes struktūru un ritmu laika ritējumā un, pateicoties svētku sakārtotajam laikam, arī ikdiena var ieņemt vietu.

Asmans, salīdzinot kultūras atmiņu un komunikatīvo atmiņu, izmanto plūstošā un nemainīgā pretstata metaforu. Komunikatīvā atmiņa ir plūstoša, kultūras atmiņa vairāk saistīta ar nemainīgo, bet tas noteikti neaprobežojas ar rakstītiem tekstiem, tas

⁸⁷ Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. С. 60.

⁸⁸ Turpat.

īstenojas tradīcijas atkārtojumā realizētajā noturīgumā. Kultūrās, kuras nepazīst rakstību, šīs noturīgās formas var būt deja, ieražas, rituāli, maskas un daudz kas cits.

Atcerēšanās māksla darbojas, iedomājoties atmiņas un iztēlojoties tās kā izvietotas telpā, bet kultūras atmiņa jeb kultūra, kas atceras, nodarbojas ar zīmju izvietošānu dabiskā telpā, piemiņas vietām vai pašu vietu, noteiktas apkāmes semiotizēšanu. Tie ir kultūras atmiņas topogrāfiskie teksti. „Kultūra, kas atceras, vispirms nošķir šodienu un vakardienu, nāve ir viens konkrēts pieturas punkts, kas iezīmē pagājušo, un mirušo atcere tāpēc ir viena no pirmajām kultūras atmiņas formām,”⁸⁹ raksta Asmans. Retrospektīvā mirušo piemiņa, ar to saistītās tradīcijas un rituāli kā kopīgas pagātnes apliecinājums veido grupas identitāti. Prospektīvā atcere saistīta ar normatīvo izvērtējumu – sasniegumi, panākumi, slava un ceļi, kas ilgtermiņā padara personu par varoni vai leģendu, ir viena no būtiskām atmiņas struktūrām, kas tiek aktualizēta piemiņas rituālos un naratīvos. Tomēr jāuzsver, ka priekšstati par to, kas cilvēku dara neaizmirstamu, dažādās kultūrās ir ļoti atšķirīgi un pamatoti konkrētajai kultūrai raksturīgajā, vēsturiski noteiktajā vērtību sistēmā. Asmans salīdzina Seno Ēģipti, kur neaizmirstami bija tie, kas spēja ievērot likumu, un Seno Grieķiju, kur par neaizmirstamiem uzskatīja tos, kas uzvarēja sacensībās.

Kopīga mirušo atcerēšanās – līdzīgi kā kopīgas svētku tradīcijas un rituāli – ir būtiska grupas identitātes zīme, paradigma-tisks gadījums, kas rada kopību. Apziņa par kopīgiem senčiem var būt gan kopienas, gan mazāku grupu identificēšanās priekšnoteikums. Benedikts Andersons (*Benedict Anderson*) rakstīja par nezināmā kareivja kapiem, kuros nav ne zināmu vārdu, ne nemirstīgu dvēseļu, bet tie ir pilni ar nacionālās iztēles tēliem.⁹⁰ Andersons runā par atmiņas modificēšanos un fiksēšanos simbolā. Latviešu tradicionālajā kultūrā atmiņa par mirušajiem savdabīgi sasaistīta ar lokālo identitāti pēdējā desmitgadē plaši pētītajā kapusvētku tradīcijā.

Šīs ir tikai dažas no atmiņas organizēšanas formām, kuras vērts detalizētāk aplūkot komunikācijas procesa ietvaros, jo atmiņa – gluži tāpat kā komunikācija – nosaka tradīcijas funkcionēšanu kultūras kontekstā. Šoreiz tam detalizētāk nepievērsīsimies, vien artikulēsim dažus būtiskus kultūras atmiņas raksturojumus, kurus savos darbos uzsvēris ne viens vien atmiņas pētnieks.

⁸⁹ Turpat. 64. lpp.

⁹⁰ Anderson B.
Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso, 1983. P. 17.

- Kultūras atmiņai raksturīgs noturīgums. Tā ir identitātes noturīgā forma un grupas vienotības pamats. Kultūras atmiņas saglabātās zināšanas un kultūras formas ir grupas identitātes pamats, tas ir pamats gan pozitīvai, gan negatīvai pašidentifikācijai, piemēram, *mēs esam tie, kas dzied*, vai *mēs neesam tirgotāji*, un par katru no šīm identifikācijas formām var izstāstīt stāstu gan no pagātnes, gan nākotnes viedokļa.
- Kultūras atmiņa spēj atjaunoties. Kā norāda Halbvakss, neviena atmiņa nevar saglabāt visu pagātņi. Atceramies tikai to, ko katra sabiedrība var atjaunot savas tagadnes referenču ielogā. Kultūras zināšanas un prakses tiek atjaunotas, kultūras atmiņai darbojoties un attiecinot tās uz aktualitāti, pašreizējo laiku. Kultūras atmiņa darbojas laikmeta kontekstos, un tie var būt gan kultūras atmiņu atbalstoši, gan kritizējoši, orientēti kā uz saglabāšanu, tā uz pārveidi. Protams, kultūras atmiņu veido noturīgas atmiņas figūras un zināšanu krātuves, bet tās aizvien tiek attiecinātas uz klātesošo tradīciju darbībā vai rituāla realizēšanā. Kultūras atmiņa pastāv divos veidos: kā arhīvā apkopoto tekstu un tēlu potencialitāte, kuras aktuālais horizonts ir uzvedības likumi, un kā aktualitāte, kur, tradīcijai funkcionējot, katrs mūsdienu konteksts rada savu, objektivizētu nozīmi un piešķir tai savu vērtību.
- Kultūras atmiņu raksturo stabilas struktūras. Komunicētās nozīmes kristalizācija vai objektivācija un savstarpēja zināšanu lietošana saziņā ir sabiedrības kultūras mantojuma tālāknodošanas pamats. Stablas struktūras veidošanās nav atkarīga tikai no rakstības, to veido arī piktoģrāfiskas zīmes un rituāli. Tā mēs nonākam pie grieķu mistēriju trīsvienības: *legomenon*, *dromenon*, *deiknymenon*. Nošķīrums starp komunikatīvo atmiņu un kultūras atmiņu nesakrīt ar nošķīrumu starp mutvārdu un rakstu valodu.⁹¹
- Kultūras atmiņa ir īpašā veidā veicināta un arī organizēta, lai atvieglotu kopienas locekļu piekļūšanu uzkrātajām zināšanām un pieredzei. Viena no iespējām ir kultūratmiņas komunikācijas institucionāls atbalsts, formalizējot un formulējot komunikācijas situācijas un pārvēršot tās rituālos un ceremonijās. Līdzdalība šajos notikumos nodrošina kultūras atmiņas pārmantošanu. Otra kultūras

⁹¹ Olick K. J., Winitzki-Seruossi V., Levi D. (eds.) *The Collective Memory Reader*. Oxford: Oxford University Press, 2011. P. 214.

atmiņas organizācijas īpatnība ir atmiņas nesēju specializēšanās. Atšķirībā no komunikatīvās atmiņas, kas ir difūza un kurai nav speciālu atmiņas glabātāju, kultūras atmiņa, īpaši ja tiek lietoti rakstīti kanonizēti teksti, var kļūt diferencēta un specializēta. Piemēram, tādu kultūras tekstu kā melodiju, deju vai mūzikas instrumentu spēles prasmju apgūšana prasa īpašu kultivēšanu, ņemot vērā atšķirības starp mutvārdu tekstu un tā pārmantošanas iespējām tiešā saskarē ar tradīcijas nesēju un tā paša teksta apgūšanu ar pieraksta starpniecību. Līdzīgi tas notiek ar stāstiem – stāsts mutvārdos konkrētā situācijā un noteiktam klausītāju lokam nemaz nav līdzīgs šī stāsta rakstītajai, literārajai versijai.

- Kultūras atmiņas tiešā saistība ar grupas normatīvo paštēlu ir pamats vērtību hierarhijas izveidei, veidojot priekšstatus par centrālajām un perifērajām, būtiskajām un nebūtiskajām, modernajām un novecojušām vērtībām. Kultūras atmiņa ir saistoša divos aspektos: tā ir izglītojoša, civilizējoša un humanizējoša, tā ir cilvēku veidojoša, un otrs aspekts – tā ir uzvedības likumu krātuve un izplatīšanas veids.
- Kultūras atmiņa ir refleksiīva trijos veidos: tā ir refleksiīva attiecībā pret ierastajām praksēm un rezumē savas refleksijas sakāmvārdos, rīcības maksimās, lietojot Burdjē terminoloģiju, „etnoteorijās”; tā ir pašrefleksiīva, jo cenšas reinterpretēt, nošķirt, izskaidrot, nopelt un kritizēt, arī slavēt un izcelt; tā ir refleksiīva attiecībā pret savu paštēlu tiktāl, cik tā raizējas par grupas paštēla saistību ar kultūras atmiņu un sociālo sistēmu, kurā pastāv gan grupa, gan tās kultūras atmiņa.

Māra Mellēna uz riteņa Jelgavā

Mega Nemgorde

Teiku zeme Zviedrijā, Krūnuberjas reģionā

Mega Nemgorde tautastērpā. Foto: Aleksandrs Halss

Mega Nemgorde (*Meg Nömgård, Sagobygden*)

Teiku zeme Zviedrijā, Krūnuberjas reģionā

19. gadsimta otrajā pusē Zviedrija piedzīvoja ievērojamas sociālekonomiskās pārmaiņas. Plaša lauksaimniecības zemju pārdale, strauja urbanizācija un industrializācija apvienojumā ar pieaugošām iespējām nodrošināt produkcijas un cilvēku pārvietošanos ievērojami ietekmēja zviedru sabiedrības struktūru un ikdienas dzīvi. Tika ieviesta vispārējā pamatskolas izglītība, kļuva pieejami populāri preses izdevumi, tas nodrošināja lasītprasmi plašam cilvēku lokam.

*Gunnars Ūlofs
Hiltens-Kavalliuss*

Teiku muzejs

Šīs kompleksās sociālekonomiskās pārmaiņas ietekmēja arī mutvārdu stāstniecību. Jaunos veidos tika nodotas zināšanas un saturīgi kavēts laiks, samazinājās vasarnieku, nelielu zemes īpašnieku, fermeru un klaiņotāju vidū izplatītā prakse stāstīt stāstus un teikas izklaidei, apmainīties ar pieredzi un dalīties viedumā un vērtībās. Laika ritums sarucināja zinošo stāstnieku loku un repertuāru gan kvalitātē, gan daudzveidībā. Īpaši jāuzsver, ka, apgūstot lasītprasmi, bērni vairs aktīvi netika iesaistīti mutvārdu stāstniecībā ģimenē vai skolā.

Tas bija spējš attīstības pavērsiens gan Zviedrijā, gan daudzviet Eiropā, tomēr apstākļi Krūnuberjas (*Kronoberg*) reģionā valsts dienvidos atšķīrās. Ievērojamie pētnieki Kārlis Linnejs (*Carl von Linnaeus*) 18. gadsimtā un Gunnars Ūlofs Hiltens-Kavalliuss (*Gunnar Olof Hyllén-Cavallius*) 19. gadsimtā šeit bija rūpīgi apkopojuši tautas pasakas, teikas un ticējumus, tādēļ nākamajām paaudzēm tika saglabāts neparasti bagāts nemateriāls kultūras materiāls. Pateicoties viņu paveiktajam, stāstnieku tradīcija šeit vēl ap 1980. gadu bija pietiekami spēcīga. Tomēr jauno tehnoloģiju (piemēram, televīzijas, datoru un vēlāk arī sociālo mediju) ietekme tik strauji veicināja tradicionālo stāstnieku vietu un nodošanas veidu iznīkšanu, ka var teikt – arī šai reģionā tradicionālā stāstīšana izzuda.

Teiku muzejs

Tēli un cilvēki muzejā

80. gadu beigās Krūnuberjas reģiona bibliotekāru un skolotāju grupa vērsa sabiedrības uzmanību uz kādreiz šeit izkopto stāstnieku tradīciju, kas strauji izzudusi. Viņi vēlējās atdzīvināt šo no paaudzes paaudzē mantoto stāstniecību un sāka aktīvi darboties, piemēram, rīkoja seminārus, veidoja studiju grupas un stāstnieku vakarēšanu, kur vietēji iedzīvotāji satikās, klausījās un dalījās arī ar saviem stāstiem, līdzdarbojās lekcijās par stāstnieku tradīcijām. Papildus šīm aktivitātēm entuziasti organizēja festivālu Jungbi pilsētā, kur pulcējās īstie darba darītāji, entuziasti un eksperti no visas valsts. Festivāla laikā tika analizēta stāstnieku izdzīvošana Zviedrijā un dalībnieku problēmas, vajadzības un ierosmes mutvārdu mākslas atdzīvināšanai un uzturēšanai mūsdienu sabiedrībai pievilcīgā, jēgpilnā un ilgtspējīgā veidā. Šie semināri galvenokārt sniedza iespēju formāli un neformāli nodarboties ar stāstniecību. Ar interesi tos gaidīja gan pieredzējuši stāstnieki un eksperti, gan ieinteresēti klausītāji un vietējie iedzīvotāji, kuri vēlējās piedalīties šajā kultūras pasākumā.

Tēli un cilvēki muzejā

Tēli un cilvēki muzejā

1990. gada novembrī – drīz pēc pirmā festivāla – tika izveidots Krūnuberjas stāstnieku tīkls (turpmāk saukts par asociāciju). Sākotnēji tajā darbojās aptuveni 25 biedri – praktiķi un citi eksperti – ar visai ambiciozu mērķi. Pirmkārt, viņi vēlējās pievērst uzmanību stāstnieku apdraudētajai dzīvotspējai un radīt veidus, kā atdzīvināt stāstnieku tradīciju, sākotnēji – Krūnuberjas reģionā. Ieplānoja sameklēt vietas, kur stāstīt un klausīties, pētīt, kā un kādā veidā citādi nodot informāciju un pilnveidot stāstniecības pasākumiem paredzētās vietas un auditorijas. Otrkārt, viņi vēlējās valsts un reģiona robežās sadarboties ar domubiedriem – stāstniekiem un ekspertiem. Asociācijas mērķis bija aizsargāt vietējo stāstnieku tradīciju un attīstīt stāstniecību kā dzīvu mākslas formu, kas nemitīgi atjaunojas.

Tēli un cilvēki muzejā

Tēli un cilvēki muzejā

Kopš dibināšanas asociācija veido, testē, ievieš un virza ļoti daudz aktivitātes, kuras nodrošina stāstniecības atpazīstamību un pastāvēšanu, un turpina tās darbību ierastās un jaunās vietās.

1999. gadā šī milzīgā darba rezultātā tika nodibināts Teiku muzejs, kas kļuva par aktīvu centru. Muzeja apmeklētāji var iepazīties ar vietējām tautas pasakām, teikām un ticējumiem, skatot koka un tekstila izstrādājumus, ko radījuši mākslinieki Mīa Einarsdotera (*Mia Einarsdotter*) un Šells Sundbergs (*Kjell Sundberg*). Muzeju var apskatīt patstāvīgi, tomēr labāk to darīt stāstnieka pavadībā, jo tad vairākus stāstus var savienot ar dažādiem šeit apskatāmajiem objektiem. Stāstnieks pielāgo stāstu vai izklāsta tā versiju atbilstoši auditorijas vecumam, izcelsmei un valodas prasmēm vai īpašām vajadzībām. Turklāt stāstnieka līdzdalība veicina komunikāciju un sniedz iespēju apmeklētājiem ne tikai uzdot jautājumus, bet arī dalīties ar savu vai, iespējams, pilnīgi atšķirīgu stāsta versiju.

Tēli un cilvēki muzejā

Tēli un cilvēki muzejā

Rūpīga darba rezultātā asociācija veiksmīgi izveidoja stabilu vietējo iedzīvotāju un triju blakus esošo Krūnuberjas reģiona pašvaldību – Jungbi, Elmhultas un Alvestas, kuras tagad dēvē par Teiku zemi (*Sagobygden*) – atbalstu. Mūsdienās stāstniecībai ir paredzēta nopietna vieta pašvaldību un reģiona kultūras plānos. Trīs pašvaldības un Krūnuberjas reģions piešķir būtiskas subsīdijas, bet reģionālā padome oficiāli ir uzticējusi asociācijai un muzejam saglabāt vietējo stāstnieku tradīciju.

Tēli un cilvēki muzejā

Muzejā iekārtotā Gunnara Ūlofa Hiltena-Kavalliusa senā darbstaba

Teiku zeme – programma un aktivitātes

Asociācijas veiktās visaptverošās aktivitātes kļuva par programmu, ko mūsdienās dēvē par Teiku zemes programmu. Tā ietver plašu pasākumu spektru izglītības, veselības aprūpes un tūrisma jomā, kā arī ar virzību, atdzimšanu un tālāk nodošanu caur formālo un neformālo izglītību, nodrošina attīstību, dokumentēšanu un izpēti.

Muzeja un dabas objektu apmeklējums stāstnieka pavadībā

Muzeja un dabas objektu apmeklējums stāstnieka pavadībā

Kad aktivitātes sāka paplašināties un tika izveidots muzejs, bija nepieciešami darbinieki. Pašlaik Krūnuberjas stāstnieku tīklā ir nodarbināti 6,8 pilnas slodzes darbinieki. Darba pamatgrupu veido stāstnieki – pedagogi, kuri izglīto un izstrādā metodes, pasniedz stāstnieku programmas un priekšnesumus, bet kurators, mārketinga speciālists un biroja darbinieki iesaista Teiku zemes programmā brīvprātīgos.

Muzeja un dabas objektu apmeklējums stāstnieka pavadībā

Stāstnieku festivāls

Viens no galvenajiem notikumiem programmā ir ikgadējais stāstnieku festivāls, kas veltīts stāstu nodošanai un apmaiņai, kā arī stāstnieku izglītošanai. Kopš 1991. gada Jungbi šāds pasākums notiek ik vasaru. To apmeklē stāstnieki, akadēmiskie eksperti un stāstu cienītāji no Krūnuberjas reģiona, citām Zviedrijas vietām (ieskaitot stāstniekus no mazākumtautību kopienām) un aizvien biežāk arī no citiem ziemeļvalstu reģioniem. Pēdējo gadu laikā Jungbi stāstnieku festivāls ir kļuvis par starptautisku festivālu, ko apmeklē interesenti gan no ziemeļvalstīm, gan no citām zemēm. Asociācija katru gadu aicina stāstniekus no ārvalstīm. Festivālā jau pabijuši viesi no Argentīnas, Armēnijas, Brazīlijas, Kanādas (inuīti), Kubas, Ēģiptes, Gambijas, Indijas, Sīrijas, ASV (Amerikas indiāņi) un Zimbabves. Viņi ir gan uzstājušies, gan klausījušies, gan rīkojuši seminārus un lekcijas par stāstniecību un šīs tradīcijas aizsargāšanas metodēm, vadījuši meistarklases, kurās apmācījuši jaunos stāstniekus. Festivāls, kurā parasti aktīvi iesaistās vismaz pussimts mākslinieku un pasniedzēju un līdz pat 1500 aktīvo dalībnieku, ir nozīmīgs forums, kurā ir iespēja dalīties ar pieejām stāstnieku tradīcijas atjaunošanai.

Festivāla viesi

Festivāla viesi

Sākotnēji Vekšes (tagad – Linneja) Universitātes finanšu pārskatā tika norādīts, ka Jungbi stāstnieku festivāls ir „svarīgs gan vietējās identitātes stiprināšanai, gan vienlaikus tas piešķir vietējam globālu identitāti”.⁹² Pārskatā uzsvērts arī festivāla ieguldījums vietējās vides sociālekonomiskajā attīstībā.

Stāstnieku festivāls ir lielisks piemērs asociācijas centieniem apvienot stāstniecību ar citām nemateriālā kultūras mantojuma formām, piemēram, mūziku, leļļu teātra izrādēm, dejām un tradicionālo amatniecību. Gadu gaitā bieži pētītas saiknes starp dažāda veida nemateriālo kultūras mantojumu un stāstniecību.

Tagad, 28 gadus pēc pirmā festivāla, Zviedrijā un citās ziemeļvalstīs jau ir daudz dažādu stāstniecībai paredzētu norises vietu, kuru aizsākums meklējams Jungbi stāstnieku festivālā, ir radušies arī jauni festivāli un stāstnieku tīkli. Asociācija ir nodibinājusi Zviedrijas stāstnieku tīklu, kurā patlaban ir 28 asociētie biedri.

Festivāls bērniem

⁹² Wetterberg A. *Fantasi i samhällsutvecklingen; en utvärdering av Ljungby berättarfestival 1995*. Växjö: Linnaeus University, Scandinavian Institute for Research in Entrepreneurship, 1996.

*Mega Nemgorde teiksmainā vietā tautastērpā.
Foto: Aleksandrs Halsš*

Veicinot vietējo stāstniecību

Otrkārt, programmas mērķis ir veicināt stāstnieku tradīcijas attīstību vietējo iedzīvotāju vidū. Tas daļēji notiek stāstnieku aktivitātēs, daļēji – izmantojot teiksmainās vietas.

Teikas parasti saistās ar vietām dabā. Senos laikos neparastas formas akmens, ala vai aka rosināja vietējo iedzīvotāju iztēli un ar to saistītos stāstus – vai nu lai izskaidrotu konkrēto fenomenu, vai lai pievērstos vietējai videi. Teiku zemē ir apmēram 80 pasakainas vietas, kas saistītas ar noteiktiem stāstiem, ir dokumentētas un atzīmētas dabā. Īpaši koka stāstu skapji iezīmē 40 no tām.

Troļļu kalna koka skapis

Mega Nemgorde pie koka skapja. Foto: Aleksandrs Halss

Teiksmainās vietas var sameklēt, izmantojot īpašu karti vai slēpņošanas norādes. Atverot skapjus, atradīsiet vietējo teiku, kuru var vai nu izlasīt, vai arī noklausīties, izmantojot tam īpaši izstrādātu lietotni. Stāsti pieejami arī vācu un angļu valodā – tas ļauj ārzemju viesiem sajust vietējo teiku tās īstajā vidē. Ar stāstniecību regulāri nodarbojas skapju tuvumā, parasti tradicionālās mūzikas pavadībā.

Līdztekus stāstniecībai gada garumā teiksmainajās vietās notiek ar stāstniecību saistītas aktivitātes. Kafejnīcās, skolās un uzņēmumos tiek rīkoti pasākumi, kuru mērķis ir nostiprināt stāstniecību vietējā sabiedrībā, īpaši saturīga brīvā laika pavadīšanai. Lai ieinteresētu jaunāko paaudzi, rīko stāstnieku nometnes pusaudžiem.

Teiku zemes
QR kods

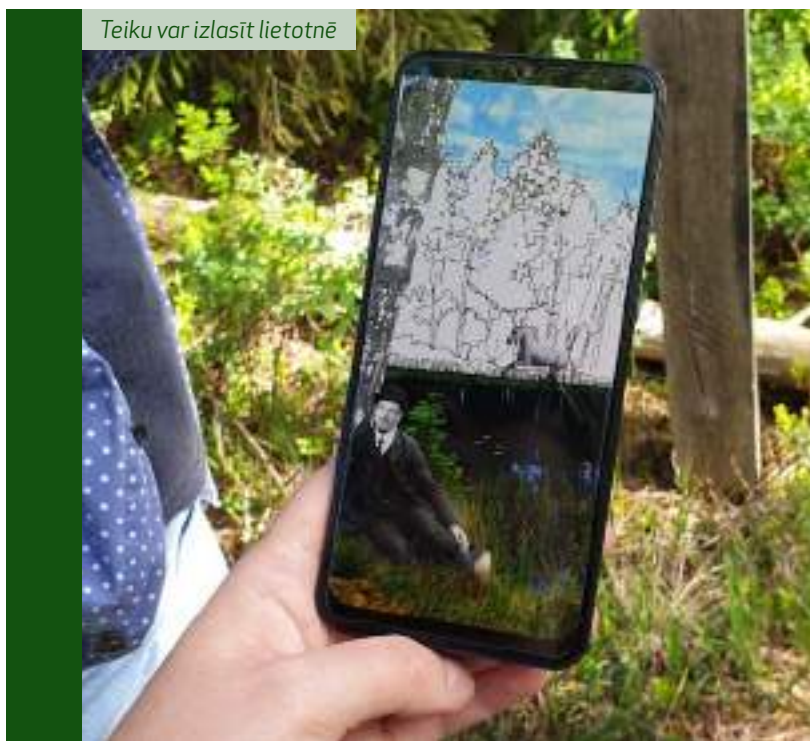

Skaņu ceļš lietotnē

Pateicoties asociācijas brīvprātīgo aktivitātēm, ciemos un mazpilsētās sociālo struktūru un vietējās identitātes izjūtu stiprinājusi atjaunotā interese par vietējiem stāstiem un tradīcijām.

Nozīmīga programmas daļa ir veltīta aktivitātēm skolā un akadēmiskajā izglītošanā. Metodes un materiāli tiek sagatavoti ne tikai muzeja vajadzībām, bet arī liels darbs tiek veikts skolās, rīkojot dažādus pasākumus. To mērķis ir veicināt izpratni par stāstniecību un šīs mākslas nodošanu tālāk. Visi pasākumi – sākot no bērnudārza līdz vidusskolai – izstrādāti atbilstoši valsts mācību programmai. Parasti skolas un universitātes šim nolūkam nolīgst darbiniekus. Asociācijas stāstnieki katru gadu apmeklē vismaz 40 skolas un pedagoģiskās stāstniecības ietvaros tiekas ar vairāk nekā 5000 skolēnu. Katru gadu 3000 bērnu

Teiku var izlasīt lietotnē

Teiku zemes karte

apmeklē muzeju vai piedalās citviet rīkotos stāstnieku pasākumos. Protams, stāstnieka ierašanās klasē visus iedvesmo. Reģiona skolotāji uzsver, ka viņus ietekmējusi sadarbība ar Teiku zemi, un daudzi no viņiem tagad stāstniecību dažādiem mērķiem izmanto savās nodarbībās.

2018. gada pavasarī Jungbi Mākslu skola izvēles priekšmetu piedāvājumā ietvēra stāstniecību, ko pasniedza asociācijas pedagogi. Mēģinājums bija veiksmīgs, un stāstniecība tika iekļauta mākslu skolas standartpiedāvājumā līdzās mūzikas instrumentu spēlei, dejām un tēlotājmākslai. Skolēnu vecums – no astoņiem līdz piecpadsmit gadiem. Viņi iepazīst tradicionālos vēstījumus, viņus māca izstāstīt un tēlot, lai bērni šos stāstus padarītu par saviem un izstāstītu dažādām auditorijām. Viņiem tiek sniegts atbalsts un rīki savu stāstu radīšanai. Lai intensīvāk

Maršruts izvēlēts

Rīks slēpņošanai

apgūtu metodes stāstu un teiku stāstīšanā, 2018. gada rudenī mācības papildināja trīs dienas ilga stāstnieku nometne.

Izglītības joma ietver arī programmas cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, kā arī pievēršas aktuālām problēmām. Piemēram, ir izstrādāts materiāls, lai strādātu ar disleksijas slimniekiem vai risinātu iebiedēšanas (angl. *bullying*) problēmas. Mūsu projektu „Kultūra un muzeju izglītība visiem”, kura mērķis bija izpētīt, kā mutvārdu stāstījumus izmantot darbā ar bērniem un pieaugušajiem ar attīstības traucējumiem, atzinīgi novērtēja Linneja Universitāte. „Šādā projektā rodas paradoksāla situācija, ka invaliditātei ir tikai palīgloma vai arī tā iegūs otrā plāna lomu, galveno pārņems universālais fenomens. Šovs ir par jūsu, manu un ikviena cilvēka nepieciešamību būt ievērotam, par to, lai būtu kāds, kuru uzklausīt, mēģinot viņam palīdzēt izteikties un parūpēties par savām izjūtām, iespējams, iedzīvinot tās, lai izprastu savu vietu un laiku uz zemes.”⁹³

Darbā ar imigrantu bērniem tika ieguldītas pūles, uzlabojot viņu zviedru valodas zināšanas un sniedzot informāciju par zviedru dzīvesveidu, kā arī, izmantojot stāstniecību, ļaut atklāt pašu pieredzi. Asociācija sadarbībā ar novada muzeju *Kulturparken Småland* 2005. gadā īstenoja projektu „Mans stāsts –

Stāstu stāstīšana skolā

⁹³ Frithiof E.
*Kultur för alla.
Funktionsmöjligheter i
det museipedagogiska
mötet.* Växjö:
Linnaeus University,
Department of
Education, 2013.
S. 89.

Stāstu stāstīšana skolā

tava dzīve”, lai strādātu ar jauniešiem, kuru saknes ir citās kultūrās. Projekts bija veiksmīgs, un kopš tā laika asociācija veido integrācijas projektus. Izmantojot mērķtiecīgas metodes, jauniešiem – jaunajiem pilsoņiem, kuri dzīvojuši nemiera pilnās valstīs, tiek sniegta droša uzturēšanās skolā, ļaujot izteikties par sevi un savām vērtībām. Tas ir ne tikai lielisks veids valodas apguvē, bet arī daudzās līdzības starp konkrētiem stāstiem un vairāk vai mazāk universālā stāstījuma struktūra rada atpazīstamības un kopības izjūtu pat starp grupām, kurās citos gadījumos valdītu nesaskaņas.

Akadēmiskajā vidē asociācija piedalāsursos topošajiem skolotājiem, kuri plāno sākumskolā un pamatskolā mācībās izmantot stāstniecību. Zinātnieki kopā ar asociācijas ekspertiem pasniedz kursus. Lekcijas folkloras teorijā, didaktikā un pedagogijā tiek apvienotas ar praktiskiem stāstnieku uzdevumiem, lai padziļinātu izpratni par stāstniecību kā rīku izglītībā. Laikposmā no 2007. līdz 2012. gadam 130 studenti, galvenokārt topošie pedagogi, nokārtoja 15 kredītpunktus vērtoto universitātes kursu stāstniecībā. Padziļināti kursi 2011. gadā notika 20 studentiem, bet jauns kurss sākās 2017. gadā.

Stāstu stāstīšana skolā

Aktivitātes veselības aprūpes jomā

Programma paredz arī ārstniecisko aktivitāšu, metožu un mācību grāmatu izstrādi stāstniekiem un pansionātu darbiniekiem, lai palīdzētu demences skartajiem. Teiku muzejs piedalījās valsts mēroga projektā, kuru vadīja Zviedrijas Alcheimera fonds, rezultātā tagad šiem klientiem tiek piedāvātas īpašas ekskursijas – „Tikšanās ar savām atmiņām”. Dzirdētie stāsti stimulē un raisa atmiņas, un pazīstamā stāstījuma struktūra palīdz demences skartajiem pašiem stāstīt stāstus. Turklāt ekskursijas pazemina sociālo izolāciju, kas rodas demences rezultātā. Vēl ir pārbaudītas metodes un radīti materiāli darbam viņu pašu vidē cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem.

Muzeja darbinieki izmanto stāstniecību arī, lai palīdzētu cilvēkiem uzveikt sarežģītu kolektīvo un personīgo pieredzi. 2005. gadā, kad Zviedrijas dienvidus, īpaši Teiku zemi, skāra postoša vētra, tika iznīcināts mežs, daudzu cilvēku dzīves pilnīgi mainījās. Asociācija publicēja aicinājumu „Runājiet, rakstiet un gleznojiet par vētru!”. Atsaucība bija liela, un rezultātā tapa publikācijas, kompaktdisks, radioprogrammas un vairāki stāstnieku uzvedumi. Asociācijas pēcvētras projekts tika atzinīgi novērtēts, jo sniedza cilvēkiem iespēju dalīties ar piedzīvoto. Vēl viens šī projekta rezultāts – padziļināta izpratne un ieskats vētras sekās visā valstī. Vērtīgā informācija papildināja oficiālos ziņojumus par notikumu un parādīja, cik svarīgi ir cilvēku stāsti, kas rada godīgu un detalizētu kopainu par dramatisko notikumu. Tas iedrošināja mūs izmantot stāstniecību projektos, lai palīdzētu cilvēkiem ar traumatisku pieredzi nebaidīties atkal veidot savu dzīvi.

Kā redzams, entuziastiskā asociācija, tās brīvprātīgo un darbinieku darba rezultāti ir vērojami daudzos veidos un līmeņos. Muzeja, festivāla, teiksmaino vietu un citu brīvdabas aktivitāšu programma tagad sasniedz aptuveni 35 tūkstošus cilvēku gadā, bet ar publikācijām – daudz vairāk. Pateicoties Teiku zemes programmai, stāstnieku tradīcija ir atdzimusi, daļēji – jaunās formās un funkcijās. Daudzi radījuši paši savu stāstījuma stilu, tradicionālie stāstnieki iesaistās arvien jaunās aktivitātēs. Daži no viņiem ar šīm prasmēm gūst peļņu.

Mūsdienās bērni, pusaudži un pieaugušie Teiku zemē labāk apzinās savu kopienu un reģiona mutvārdu tradīcijas un izpausmes. Jaunieši saprot, ka stāstniecība ir domāta visām vecuma grupām. Asociācija viņus motivē radīt ar stāstiem un teikām saistītu slēpņošanu, digitālās spēles un lomu spēles.

Atsauksmes no apmeklētājiem un institūcijām, kas izmanto šos pakalpojumus, liecina par augstu darba novērtējumu. Skolas mūs lūdz tajās atgriezties vēl; cilvēki atkārtoti apmeklē muzeju; kaut gan uz festivālu ierodas aizvien jauni interesenti, tā kodolu jau daudzus gadus veido daži simti aktīvistu. Cilvēki lejuplādē un augšuplādē stāstus mūsu mājaslapā, pērk grāmatas (mums tādu ir vairāk nekā 25) un stāsta, kā viņi tās izmanto mājās vai skolā. Teiku zemē jau pirmsākumos cilvēki paši sāka pievienot stāstniecības skapjus. Mēs lepojamies ar daudzajiem brīvprātīgajiem, kuri palīdz veidot programmu, gūst tur iedvesmu, turpina ieguldīt savu laiku un entuziasmu un veido jaunus darbības virzienus, kas tiek izstrādāti nevis pie biroju galda galvaspilsētā, bet gan, balstoties vietējās vajadzībās un vēlmēs. Tas, ka reģions ir atzinis stāstniecību par vērtību un trīs iesaistītās pašvaldības gadu gaitā atbalstu ir palielinājušas, liecina par programmas ietekmi uz sabiedrību.

Teiku zemē cieņa pret stāstniecību neizzūd. Programma ir veicinājusi interesi par šo mākslu, tās daudzveidību un radošo dzirksti to cilvēku vidū, kuri to nepazīst, piemēram, ārzemju viesi un Zviedrijas pilsoņi, kas nav auguši tradīcijas garā. Dzirdot citu grupu stāstus un daloties ar saviem, cilvēki tiek iedrošināti atklāt arī savējos un novērtēt daudzveidību, iesaistīties dialogā un cienīt citam citu.

Asociācija

Teiku zemes programmas kodolu veido ap simts asociācijas biedru, tostarp arī muzeja darbinieki. Asociācija aicina iesaistīties ikvienu, kuru interesē stāstniecība, neatkarīgi no vecuma, dzimuma, politiskās vai reliģiskās pārliecības. Asociācija piesaista aktīvus stāstniekus, stāstu mīļotājus un ekspertus. Lielākā daļa dalībnieku ir vietējie iedzīvotāji, taču asociācijas biedri ir arī ārpus reģiona, daži pat ārzemēs. Apmēram 15 dalībnieki regulāri uzstājas pieaugušo un visu vecumu bērnu auditorijās, vasarās rīko vismaz 30 pasākumus Teiku zemes teiksmainajās vietās. Daži no viņiem ir kļuvuši par profesionāliem stāstniekiem, kas ceļo pa visu Zviedriju.

Ap pamatgrupu pulcējas daudz interesentu, kuri tā vai citādi aktīvi iesaistās programmas dažādos aspektos. Programmu ilgstoši ir izstrādājuši asociācijas biedri, cieši sadarbojoties ar nākamā loka ļaudīm, kuru ieguldījums ir izšķirošs.

Trešo kopienas loku no vienas puses veido klausītāji – cilvēki, kas izbauda stāstniecību un laiku pa laikam paši stāsta stāstus, un no otras puses – tie, kuriem tiek gatavotas īpašas aktivitātes. Arī šiem iesaistītajiem tiek lūgts sniegt atgriezenisku saikni un ieteikumus, kā turpmāk attīstīt vai uzlabot mūsu programmu.

Pašvaldības atbalsta un popularizē stāstniecību kā neatņemamu vietējās kultūras sastāvdaļu, jo saskata tās pozitīvo ietekmi uz vietējo labklājību, ekonomisko attīstību un tūrismu. Stāstniecība ir iekļauta reģiona kultūras plānā kā nozīmīga kultūras vērtība, vienā līmenī ar citām „klasiskajām” izpildītājmākslām. Jungbi, Alvestas un Elmhultas pašvaldības ir finansiāli atbalstījušas Teiku muzeja būvniecību un teiksmaino vietu uzturēšanu.

Asociācijas biedri un brīvprātīgie stāsta stāstus

Jungbi rūpējas par muzeja ēku, kuru asociācija izmanto bez maksas. Vietējo un reģionālo pašvaldību finansiālais atbalsts ir neatsverams papildinājums ienākumiem, ko gūst pats muzejs.

Visos mūsu kopienas segmentos sievietes un vīrieši īpatsvars ir aptuveni vienāds. Priecājamies, ka pamatgrupā ir nozīmīgi pārstāvēta jaunā paaudze, un daudz bērnu ir kopienas trešajā lokā. Secinājums: programmu visu laiku lielākoties ir veidojuši asociācijas biedri, tostarp muzeja darbinieki. Viņi strādā, pastāvīgi konsultējoties un sadarbojoties ar to grupu pārstāvjiem, kurus viņi uzrunā, izmantojot programmu, kā arī ar vietējām organizācijām un institūcijām. Asociācijas biedri seko programmas ieviešanai un iesaistās tās atsevišķu nodaļu testēšanā, izvērtēšanā un pielāgošanā, apmainās ar pieredzi ar līdzīgi domājošajiem citviet un ik pa laikam lūdz ārējo ekspertu vērtējumu par noteiktām programmas sadaļām.

Asociācijas biedri un brīvprātīgie stāsta stāstus

Starptautiskā sadarbība

Programma sākās kā valsts projekts, kurš koncentrējas vienā konkrētā reģionā. Tas joprojām ir galvenais ģeogrāfiskais centrs. Laika gaitā izveidoti starptautiski sakari pieredzes apmaiņai, sadarbībai un koordinācijai, kā arī savstarpējai palīdzībai. Sākumā tie koncentrējās ziemeļvalstu reģionā, bet vēlāk ģeogrāfiskais areāls paplašinājās. Vairāki Teiku zemes programmas aspekti pielāgotā formā jau ieviesti citur Zviedrijā un arī citās valstīs, savukārt Teiku zemes programma ir integrējusi citu valstu pieredzi. Piemēram, asociācija darbojas Ziemeļvalstu stāstnieku grupu tīklā. Festivāla laikā Jungbi šiem jauniešiem notiek kopīgas nometnes, kuru mērķis ir veicināt tīklošanos (angl. *networking*) un paplašināt skatījumu uz stāstniecību. (Skandināvu valodās runājošajiem izdodas saprasties, runājot katram savā valodā.)

Jungbi pieredze iedvesmojusi visā Zviedrijā izveidot stāstnieku tīklus (kopumā 27), un arī pārējie valsts muzeji ir sākuši izmantot stāstniekus. Asociācijas darbs rosina vietējo stāstnieku tīklu rašanos arī Somijas zviedru valodā runājošajos apgabalos, un citās ziemeļvalstīs tiek organizēti dažādi stāstnieku festivāli.

Gadu gaitā muzeja darbinieki un citi asociācijas biedri ir saņēmuši subsīdijas un ielūgumus piedalīties mācību braucienos, lai gūtu pieredzi ārzemēs, stāstītu par Teiku zemes programmu un piedalītos mācībās. Asociācijas biedri ir apmeklējuši Vāciju, Fēru salas, Franciju, Islandi, Norvēģiju un Lielbritāniju (Skotiju). Šie kontakti lielākoties veicina sadarbību vai darbības koordināciju. Piemēram, stāstnieki no Teiku zemes vairākkārt uzaicināti uz Fēru salām vadīt nodarbības un lekcijas un stāstīt par savu darbu. Māksliniekiem, kas veido lielāko daļu muzeja noformējuma un ar stāstiem saistītus priekšmetus (lelles, mazas instalācijas), notikusi izstāde Ziemeļvalstu mājā Touršhavnā, un viens no asociācijas stāstniekiem tur veselu mēnesi intensīvi strādāja ar bērnu un pieaugušo grupām. Fēru salu stāstnieki un muzeju profesionāļi savukārt ieradās Teiku zemē un piedalījās festivālā, kur iepazīstināja ar savas tautas pasakām un teikām.

Asociācija ir sadarbojusies ar dāņu komponistu Hansu Sidovu (*Hans Sydow*) viedtālrunu lietotnes izstrādē (ekskursijai Teiku zemē). Viņš izveidojis arī digitālu dokumentu, kurā iekļauti

bērnu, jauniešu un vecāka gadagājuma cilvēku, arī imigrantu stāsti.

2014. gadā asociācija UNESCO Konvencijas par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu ietvaros saņēma nevalstiskās organizācijas akreditāciju. Tas nozīmē, ka asociācija ir pilnvarota konsultēt starpvaldību komisiju, ir UNESCO akreditēto nevalstisko organizāciju foruma (*ICH NGO Forum*) dalībniece, kas ir nevalstisko organizāciju saziņas, tīklošanās, pieredzes apmaiņas un sadarbības platforma. 2016. gadā asociācija bija līdzbinātāja Ziemeļvalstu nevalstisko organizāciju tīklam nemateriālā kultūras mantojuma jomā.⁹⁴ Centieni darboties saskaņā ar Konvenciju izrādījās auglīgi arī starptautiskās sadarbības jomā. Pēc iekļaušanas UNESCO Nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanas labo prakšu reģistrā par mūsu programmu plašāk uzzināja vairākās valstīs. Nu jau Moldova, Grieķija, Turcija vēlas sadarboties.

Stāstniecība ir tikpat universāla kā valoda. Tā pastāvējusi visos laikos un visās sabiedrībās. Daudzās vietās pasaulē tai draud izzušana tieši to faktoru dēļ, kas visā pasaulē ir samērā līdzīgi un tika minēti jau iepriekš. Daudzviet jāstrādā, lai saglabātu vietējo mutvārdu tradīciju un dzimto valodu kā šīs tradīcijas nesēju. Asociācija veidojusi savu programmu vairāk nekā 28 gadus un mācījusies no savas pieredzes. Tā labprāt palīdz kopienām, kas vēlas saglabāt mutvārdu tradīciju un izteicienus, daloties galvenajos programmas elementos, kas varētu kalpot par iedvesmas avotiem mutvārdu tradīcijas un izteicienu saglabāšanai un uzturēšanai citur pasaulē.

Asociācija redz savā programmā plašu aspektu un elementu spektru, kas var iedvesmot citas kopienas. Piemēram:

- interaktīvas pieejas, ko izmanto, lai veicinātu izpratni un iedziļināšanos (festivāls, muzejs, teiksmainas vietas, skola, saviesīgi pasākumi);
- jauni tālāk nodošanas veidi (festivāls, nometnes, muzejs, apmācības, izglītošana);
- jaunu izglītības un atvērējošu funkciju izstrāde;
- brīvprātīgo tīkla attīstīšana;
- dziļa un aktīva kopienas līdzdalība, plaši iesaistot jauniešus un nodrošinot pilnīgu dzimumu līdztiesību;

⁹⁴ Sk. www.nordic safeguardingpractices.org

- darbs vietējā kontekstā (izmantojot ainavu, saiknes ar citiem vietējā nemateriālā kultūras mantojuma veidiem, reģiona vēsture un nesena kopīgā pieredze, stāstnieku kafejnīcu organizēšana);
- citu kopienu (tostarp Zviedrijā – sāmu un romu grupu) piesaiste;
- sadarbšanās ar (materiālā) mantojuma organizācijām, kurām tiek izstrādāti stāsti par vietām un lietām;
- jauno mediju izmantošana (lietotnes, slēpņošana, īpaša vietne, kur ikviens var publicēt savus stāstus).

Pētnieki un sabiedriskās organizācijas mutvārdu tradīcijas dokumentē jau ilgu laiku un daudzās valodās. Un tā nav problēma. Problēma ir panākt, lai tradīciju turpinātu jaunā paaudze, vienlaikus saglabājot būtiskas vērtības, ar jauniem nodošanas veidiem, jaunām funkcijām, auditoriju un praktizētājiem – ieinteresēto kopienu labā. Šķiet, ka visur pasaulē un daudzās tā sauktajās jaunattīstības valstīs to saprot labāk nekā attīstītajās valstīs. Taču mutvārdu prasmēm kopumā ir izšķiroša nozīme nemateriālā kultūras mantojuma dzīvotspējā un tālāknodošanā!

Ja programma Teiku zeme iedvesmo citas grupas un cilvēki, kas tajā darbojas, vēlas dalīties ar savu pieredzi, tad stāstniecība aktualizējas un tiek novērtēta, jaunajiem profesionāļiem, kas prot pielietot stāstniecību dažādos apstākļos, paveras iespējas. Festivāla izmantošana izglītošanai un izpratnes veicināšanai jauniešu un senioru vidū, mūsu pieredze, izmantojot stāstniecību skolās, integrācijas projektos un ārstnieciskiem mērķiem (kā gadījumā ar dabas katastrofām), kā arī pieredze, saistot stāstus un stāstniecību ar dabu, ir viens vai vairāki no šiem programmas aspektiem, kas iedvesmos praktiķus un grupas, kuri vēlas atdzīvināt tradīcijas citur pasaulē savu kopienu labklājībai. Mūsu aktivitātes iespējams viegli pielāgot, un tās nav dārgas.

Mēs, programmas veidotāji, labprāt sadarbotos ar kolēģiem citās valstīs un kontinentos. No šāda dialoga pagātnē (ar Skandināviju, Islandi, Ganu Bolgatangas apgabālā un Dienvidāfriku – tas bija bibliotēkas projekts ziemeļrietumu provincē Počefstrūmā, Tlokves pašvaldībā) esam sapratuši, ka no apmaiņas var daudz mācīties.

No angļu valodas tulkojusi Krista Strobe

Baiba Krogzeme-
Mosgorda

**Bērni –
folkloras teicēji
stāstnieku
konkursā
„Teci, teci,
valodiņa”**

Niklāvs Lūsis no Rīgas Avotu pamatskolas folkloras kopas „Zīle”. Foto: „Pulkā eimu, pulkā teku” arhīvs

Baiba Krogzeme-Mosgorda
(LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts)

Bērni – folkloras teicēji stāstnieku konkursā „Teci, teci, valodiņa”

Bērnu un jauniešu stāstnieku konkurss „Teci, teci, valodiņa” (TTV) notiek nemateriālā kultūras mantojuma apgūšanas un pārmantošanas programmā „Pulkā eimu, pulkā teku” (PEPT) kopš 1997. gada. Tā mērķis ir „mutvārdu kultūras izpratnes veicināšana, stāstīšanas tradīciju atjaunošana, uzturēšana un attīstīšana, rosinot pašizpaušmi stāstīšanas jomā un aktīvi līdzdarbojoties mūsdienu tautas mutvārdu kultūrā”⁹⁵. Konkursa dalībnieki uzstājas trīs vecuma grupās: jaunākajā (1.–4. klase), vidējā (5.–6. klase) un vecākajā (7.–12. klase un studenti līdz 23 gadu vecumam). Šajā apcerē pievērsīšos jaunākās un vidējās grupas stāstniekiem, kuru uzdevums ir piecās minūtēs izstāstīt trīs žanriski atšķirīgus stāstus – tautas pasaku, neparastu atgadījumu no paša, radnieku vai draugu dzīves un anekdoti, ko drīkst aizstāt ar ātrrunu.⁹⁶ Tā kā bērnu anekdošu repertuāram veltīts atsevišķs PEPT konkurss „Anekdošu virpulis”, koncentrēšu uzmanību uz pasakas un dzīves atgadījuma priekšnesumiem konkursā „Teci, teci valodiņa” ar mērķi sniegt ieskatu bērna kā folkloras teicēja izaugsmes iespējās konkursa vidē. Apcerējumā izmantošu gan savas teorētiskās zināšanas bērnu folkloras jomā, gan lietišķās piezīmēs tverto vairāk nekā desmit gadu ilgo pieredzi PEPT konkursu žūrijā.

Folklorā mūsdienu sabiedrībā ir aizvien nozīmīgs informācijas pārneses jeb saziņas veids, kura pamatā ir gan klasisku, gan mūsdienu tradicionālu kultūrformu (no mutvārdu un rakstītiem tekstiem līdz ticējumiem, mūzikai, dejai, amata prasmēm u. tml.)⁹⁷ personiskas, radošas interpretācijas. Mūsdienu pasaulē sazarotajā kultūrtelpā, kur pastāv un mijiedarbojas daudzveidīgas mākslinieciskās saziņas formas – no profesionālās literatūras, mākslas, teātra un kino līdz masu komerc kultūrai un tīmekļa interešu grupu vizuāli dekoratīvajām sarunām, – būtiski

⁹⁵ Citēts no konkursa nolikuma: <https://www.visc.gov.lv/lv/folklor>

⁹⁶ Tuvāk par PEPT stāstnieku konkursiem sk. Mellēna M. Stāstnieka prasmju apgūšana un nemateriālā kultūras mantojuma apgūšanas un pārmantošanas programma „Pulkā eimu, pulkā teku” (PEPT). *Stāstnieks. Kopiena. Kultūrtelpa. UNESCO Latvijas Nacionālās Komisijas izdevums par stāstniecības tradīciju saglabāšanu un attīstību*. Rīga: UNESCO Latvijas Nacionālā Komisija, 2017. 47.–56. lpp.

⁹⁷ Ietverto kultūrtradīciju daudzveidības dēļ jēdziens *folklorā* bieži tiek aizstāts ar plašāko *tradicionālā kultūra*.

„Teci, teci, valodiņa” Rīgas Latviešu biedrības Zelta zālē

Bērni – folkloras teicēji stāstnieku konkursā „Teci, teci, valodiņa”

Baiba Krogzeme-Mosgorda

mainījies arī folkloras saturs un lietošanas vide – no personiskas saziņas pazīstamu cilvēku lokā līdz publiskiem skatuviskiem priekšnesumiem. Taču folkloras procesu dziļākai izpratnei vienmēr būs svarīgs tās primārais, oriģinālais izpildīšanas veids un vieta. Tāpēc, lai varētu atbilstoši novērtēt bērnu kā folkloras teicēju potenciālu, ir lietderīgi salīdzināt viņu priekšnesumu kontekstus divās atšķirīgās auditorijās – bērnu vienaudžu sabiedrībā, respektīvi, dabiskajā vidē, kurā folklorā darbojas kā bērnu pašizglītības un socializēšanās prasmju apguves līdzeklis,⁹⁸ un TTV konkursā, kas savukārt ir pieaugušo organizēta folkloras publiskā, skatuviskā priekšnesuma vide.

Bērnu priekšnesuma vide

⁹⁸ Virtanen L. *Children's Lore*. (Studia Fennica 22). Helsinki: Finnish Literature Society, 1978; Sutton-Smith B., Meckling J., Johnson W. T., McMahon (eds.) *Children's Folklore. A Source Book*. New York; London: F. R. Garland Publishing, Inc., 1995; Krogzeme-Mosgorda B. *Atmiņu albumu tradīcija latviešu skolēnu kultūrā*. Rīga: LU LFMI, 2013; u. c.

	Vienaudžu sabiedrība (neformālā vide)	TTV konkursi (formālā vide)
Komunikācijas veids	Personiska	publiska, skatuviska
Auditorija	bērnu, bieži viena vecuma un/ vai dzimuma grupa	jaukta bērnu un pieaugušo, dažāda vecuma un dzimuma grupas
Tekstu avots	bērnu pašu folklorā, bērniem radītā folklorā, adaptēta pieaugušo folklorā	folkloras publikācijas, bērna individuālais repertuārs
Teksta izvēle	spontāna, atbilstoši situācijai	iepriekšēja, atbilstoša konkursa nolikumam
Priekšnesuma mērķis	pašizglītība, izklaide, sacensība par statusu grupā	sacensība par uzvarētāja titulu, skolas/ folkloras kopas godu, pieaugušo sniegtas izglītības prezentācija
Priekšnesuma adresāts	savējie, brīva abpusēja komunikācija starp teicēju un klausītājiem	svešie, pārsvarā vienaspusēja komunikācija, teicējam uzrunājot klausītājus
Priekšnesuma vērtējums	Vērtē savējie – vienaudži	Vērtē svešie – žūrija
Teicēja vieta	bērnu grupas vidū	auditorijas priekšā, resp., „uz skatuves”
Teicēja apģērbs	ikdienas	svētku vai tautas tērps

„Teci, teci valodiņa” fināls 2014. gadā Rīgas Latviešu biedrības Kluba zālē

Tradicionālajā bērnu folkloras lietojuma vidē – skolās, pagalmos, sporta nometnēs, interešu pulciņos, tagad arī tīmekļa čatos un telefonu īsziņās – bērnu folkloras daudzveidīgie žanri kalpo kā mākslinieciski izteismīgs saziņas līdzeklis vienaudžu un bieži arī viena dzimuma bērnu grupās, tāpēc bērnu kultūras pētniecībā parasti tiek runāts par noteikta vecuma un noteikta dzimuma bērnu folkloru. Folkloras aprīte bērnu sabiedrībā ir brīva un personiska. Priekšnesumi rodas spontāni, pielāgojoties pulcēšanās situācijai – laika un vietas specifikai (respektīvi, folkloras priekšnesuma fiziskajām iespējām), dalībnieku skaitam un sastāvam, viņu savstarpējām attiecībām un interesēm, kā arī notiekot nepārtrauktai daudzpusējai komunikācijai starp savējiem – tābrīža rotaļu un sarunu biedriem. Bērnu folkloras spektrs ir neaptverami plašs, bez mutvārdu tekstiem tā ietver arī spēles, rituālus un ticējumus, rakstiskos žanrus un materiālo kultūru u. c., taču konkrēta žanra izvēle vienmēr cieši saistīta ar diviem faktoriem – teicēja personību (vecumu, dzimumu, sociālo un etnisko identitāti, personisko gaumi, interesēm u. tml.) un konkrēto folkloras izpildījuma vidi, kurā svarīga nozīme ir pieaugušo klāt- vai prombūtnei.

Savukārt TTV konkursos bērnu priekšnesumi notiek publiskā, skatuviskā vidē, nosacīti zināmai, pieaugušo dominētai auditorijai ar žūriju kā galveno vērtētāju priekšgalā. Tie tiek sagatavoti iepriekš un paredzēti pielāgošanai situācijai uz vietas, bērnam – teicējam uzrunājot klausītāju zāli vienpusējā komunikācijā. Tādējādi pirmā problēma, ar ko saskaras bērni, folkloras priekšnesumam pārceļoties no pašu sabiedrības uz konkursa vidi, ir auditorijas lomas maiņa. Proti, tā vairs nav aktīvs, dinamisks sarunu biedrs, bet gan pasīvs vērotājs un vērtētājs no malas, tādējādi folkloras teicējs kļūst par folkloras „rādītāju”,

specifiska „folkloras teātra” aktieri, kam jāpārliecina publika un žūrija par savu stāstnieka kompetenci – spēju noturēt klausītāju uzmanību ar interesantu sižetu, žanram atbilstošu, emocionālu stāstījumu, veiklu un pareizu valodu, kā arī stāstnieka tēlu kopumā. Otra problēma ir jaunākā un vidējā vecuma konkursa dalībniekiem paredzētais repertuārs ar diviem bērnu kultūras kontekstā atšķirīgiem žanriem – tautas pasaku, kas nepieder bērnu pašu radītajai un aktīvi savstarpēji lietotajai folklorai, un dzīves atgadījumu, kas tai pieder un ir ļoti populārs žanrs mūsdienā bērnu saskarsmē, taču personiskuma dēļ grūti adaptējams publiskam priekšnesumam. Šo atšķirību uzskatāmi ilustrē arī skolotājas Ivetas Irbes veiktā aptauja⁹⁹ dažāda vecuma skolēnu grupās, kurā atklājas pasaku salīdzinoši zemā popularitāte salīdzinājumā ar atgadījumu stāstiem.

Ko tu vislabprātāk stāsti citiem?

	4. kl.	6. kl.	7. kl.	9. kl.	12. kl.	Kopā
pasakas	5%	12%	–	–	6%	5%
atgadījumus	77%	64%	85%	92%	94%	81%

Ko tu vislabprātāk klausies?

	4. kl.	6. kl.	7. kl.	9. kl.	12. kl.
pasakas	15%	12%	–	8%	–
atgadījumus	55%	48%	85%	80%	94%

Jebkurā gadījumā folkloras pētniekam ir aizraujoši vērot abu žanru priekšnesumus konkursā, jo tajos atklājas katra bērna kā folkloras teicēja potenciāls – radošums pieejā tekstam un spēja pielāgoties publiskai stāstījuma videi un mainīgai situācijai.

⁹⁹ Aptauja veikta 2016. gadā, tās dati bija iekļauti Ivetas Irbes priekšlasījumā „Stāstniecības loma bērna valodas un sociālo prasmju attīstībā” konferencē „Stāstniecības tradīciju pārmanīšana un uzturēšana 21. gadsimtā” (Latvijas Nacionālā bibliotēka, 25.11.2016.).

Pasakas

Bērnu folkloras antoloģijās pasakas parasti nav atrodamas, jo folkloras pētnieki ir vienisprātis, ka tās ir pieaugušo radīti, izglītošanas un izklaides nolūkos bērniem adaptēti folkloras teksti, kas pašu bērnu vidū cirkulē ierobežoti. Vēsturiskie piemēri ir pirmās bērniem paredzētās rediģētās pasaku izlases – brāļu Grimmu „Bērnu un mājas pasakas” (1812), Aleksandra Afanasjeva apkopotās „Krievu bērnu pasakas” (1871) un citas, kam vēlāk pievienojas arī skolas mācību grāmatām un bilžu grāmatām pielāgotie pasaku teksti un pasaku interpretācijas bērniem adresētajā masu kultūrā. Krievu folkloristikā bērnu pasakas tiek uzskatītas par atsevišķu pasaku žanra paveidu un sīkāk iedalītas no pieaugušo folkloras pārceltajās pasakās (pārsvārā dzīvnieku un brīnumu), īpaši bērniem radītajās pasakās (kumulatīvās un ķircinošās) un pašu bērnu sacerētajās pasakās.¹⁰⁰ Taču arī bērnu sacerētās pasakas lielākoties būvētas no klasiskās tautas pasakas elementiem, kas papildināti ar viņu ikdienas pieredzi un fantāziju, tāpēc pasaku pirmavots bērnu kultūrā nenoliedzami ir senāki un jaunāki pieaugušo radīti teksti, kas, nonākot bērnu lietojumā, iegūst viņu uztverei raksturīgo poētiku un nozīmi.

Turklāt jāatceras, ka pasaku stāstīšana agrākos laikos zemnieku bērnu kultūrā, kur tās tika apgūtas tiešā veidā – mutvārdu saziņā ar pieaugušajiem un „bija televīzijas, kino un daiļliteratūras vietā”,¹⁰¹ atšķiras no pasaku cirkulēšanas mūsdienu bērnu sabiedrībā, kur pasaku galvenais avots un interpretētājs ir bērnu izklaides industrija, kas reizē piedāvā arī tautas pasaku modernās alternatīvas – animācijas filmas, piedzīvojumu un fantastikas literatūru.¹⁰² Pasaku stāstīšanas tradīcijas lauku skolu kopmītņu guļamistabās¹⁰³ 19. un 20. gadsimta mijā spilgti aprakstījis vēstītājas folkloras pētnieks Jāzeps Rudzītis, pamatojoties uz literatūrā rodamajiem bērnu dzīves tēlojumiem, kā arī paša aptaujāto teicēju bērņības atmiņām. Viņš raksturo bērņus kā aktīvus pasaku tradīcijas mantotājus un kopējus, atgādinot, ka 19. gadsimta pēdējos gadu desmitos vēstītājas folkloras stāstīšana aizvien bija neatņemama zemnieku ikdienas sastāvdaļa. Bērni uzauga, klausoties pasakas un vērojot teicējus, un tādējādi dabiski kļuva par teicējiem pašu lokā. Labākajiem pasaku stāstītājiem bija ne tikai augsts prestižs vienaudžu vidū, viņus klausīties un pierakstīt nākuši arī skolotāji – folkloras

¹⁰⁰ Капица Ф. С., Колядич Т. М. Детская сказка. Русский детский фольклор. Учебное пособие для студентов и преподавателей-филологов. Москва: Флинта. Наука, 2002. С. 178.

¹⁰¹ Pakalns G. Priekšvārds. *Latviešu brīnumu pasakas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2017. 8. lpp.

¹⁰² Literatūrpētniece Bārbala Stroda norāda, ka fantāzijas žanrs, kura uzplaukums pasaules bērnu literatūrā vērojams kopš 21. gadsimta sākuma, ir daļēji no-mainījies iepriekš dominējošo tautas pasaku. Literārā fantāzija bieži saukta par „moderno brīnumpasaku”, tomēr tai ir būtiskas no pasakas atšķirīgas iezīmes. (Stroda B. Bērnišķā varoņa pieaugšana: pasakas kanona izmaiņas jaunākajā fantāzijas literatūrā bērniem. *Letonica*. 2007. Nr. 16. 166. lpp.)

¹⁰³ Līdz ar pasakām skolēnu nakts stāstu repertuārā ietilpušas arī teikas, anekdotes, nostāsti, bērnu pašu piedzīvojumi, kā arī atgadījumi apkārtnes ļaužu dzīvē. (Rudzītis J. Bērni – folkloras teicēji. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1978. Nr. 10. 90. lpp.)

„Teci, teci valodiņa” fināls 2014. gadā. Jaunākā grupa

Bērni – folkloras
teicēji stāstnieku
konkursā
„Teci, teci, valodiņa”

Baiba Krogzeme-
Mosgorda

interesenti, to skaitā Miķelis Krogzemis (dzejnieks Auseklis) un Anss Lerhis-Puškaitis.¹⁰⁴ Auseklis arī izjusti aprakstījis Lielvārdes draudzes skolas zēnu izcilās prasmes pasaku stāstīšanā: „Tās [pasakas] viņiem kā iedzimušas un iesakņojušās. Viņi tās katru reizi iztērpj savādākā rotā, kādu kuru reiz fantāzija tiem izauž. Uz pasaciņas spārniem nesti, tie garā atrodas katrā pasaciņas skatā, katrā lomā.”¹⁰⁵

Līdzīgi citiem kultūrpētniekiem Rudzītis secina, ka bērnu aizraušanās ar pasakām ir psiholoģiski saistīta ar viņu aktīvo pasaules izziņas kāri, tieksmi uz piedzīvojumiem un fantāziju, arī ar pašapliecināšanās nepieciešamību.¹⁰⁶ Tās ir vienlīdz aktuālas vajadzības gan pagātnes, gan šodienas bērnu kultūrā, kurā tautas pasaku tēli un motīvi mijiedarbojas ar bērnu popkultūras varoņiem un literārajiem sižetiem. Tā bērnu folkloras pētniece Elizabete Takere (*Elizabeth Tucker*) raksturojusi tradicionālo pasaku sižetu pārradīšanu sešu līdz deviņu gadu vecu bērnu stāstījumos, kur pasaku varoņi aizstāti ar personāžiem no pagājušā gadsimta 90. gadu bērnu popkultūras.¹⁰⁷ Līdzīgu pasaku tradīcijas attīstības ainu atspoguļo 20. gadsimta otrās puses skolēnu atmiņu albumi, kuru ilustrācijās redzami gan klasisko, gan mūsdienu pasaku tēli – Sarkangalvīte, Sniegbaltīte, princeses, velni un rūķi blakus Hansa Kristiana Andersena, Margaritas Stārastes un Volta Disneja tēlu galerijai.¹⁰⁸ Arī amerikāņu kultūrpētnieks Bernards Mergens (*Bernard Mergen*) lietpratīgi norāda, ka mūsdienu bērnu kultūrā tradicionālā folklorā bieži tiek saglabāta netradicionālos veidos, pielāgojoties kardinālajām izmaiņām viņu dzīves telpā.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Rudzītis J. Bērni – folkloras teicēji. 89.–91., 94.–95. lpp.

¹⁰⁵ Auseklis. *Izase*. Sak. Austrums V. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1955. 162. lpp.

¹⁰⁶ Rudzītis J. Bērni – folkloras teicēji. 89. lpp.; Капица Ф.С., Колядич Т. М. *Детская сказка*. С. 182, 186; u. c.

¹⁰⁷ Tucker E. *Tales and Legends*. Sutton-Smith B., Meckling J., Johnson W. T., McMahon F. R. (eds.) *Children's Folklore. A Source Book*. New York; London: Garland Publishing, Inc., 1995. P. 201.

¹⁰⁸ Krogzeme-Mosgorda B. *Atmiņu albumu tradīcija latviešu skolēnu kultūrā*. 162.–166., 179. lpp.

¹⁰⁹ Mergen B. Sutton-Smith B., Meckling J., Johnson W. T., McMahon F. R. (eds.) *Children's Lore in School and Playgrounds. A Source Book*. New York; London: F. R. Garland Publishing, Inc., 1995. P. 237.

„Teci, teci valodiņa” fināls 2014. gadā. Jaunākā grupa

Tāpēc, ja ar TTV konkursu starpniecību vēlamies pārvarēt laika distanci starp 19. un 20. gadsimta pasaku stāstīšanas tradīcijām un veicināt klasisko pasaku atgriešanos jaunās paaudzes kultūras apritē, jārēķinās, ka galvenās grūtības bērniem radīs tautas pasakas striktais žanra kanons – katram apakšžanram (dzīvnieku, brīnumu vai sadzīves pasakām) raksturīgā sižeta uzbuve un tēlu sistēma, teksta formulas, tradicionālā frazeoloģija, atkārtojumi, arhaiskā leksika u. tml.). Svarīgākais jautājums, uz kuru jāatbild gan konkursa nolikuma veidotājiem, gan folkloras skolotājiem – vai un cik tālu varam no šī kanona atkāpties, lai saņemtu no bērniem „dzīvu” un mūsdienīgu pasakas stāstījumu, kurā aizvien būtu atpazīstama klasiskā tautas pasaka?

Teksta izvēle un priekšnesums

Viena no pasaku priekšnesumu problēmām „Teci, teci, valodiņa” konkursos ir tekstu atkārtošānās, par ko savās žūrijas piezīmēs esmu rakstījusi vairākkārt, piemēram, 2011. gadā: „Minimālais pasaku repertuārs, kas tiek pielāgots jebkurai tēmai. Kaut konkursi bijuši par ēšanas tradīcijām, mežu, putniem, bet kā to zosi dala, tā dala, kā tam kungam ugunsgrēkā visi iet bojā, tā atkal iet bojā un kā gāganu kari, tā aizvien tie kari. Garlaicīgi gan klausītājiem, gan pašiem stāstītājiem.” Vienu un to pašu pasaku izvēlei, manuprāt ir divi galvenie iemesli – ierobežotais priekšnesuma laiks un izmantotie avoti, kas bieži ir populārās pasaku izlases, kurās cirkulē vieni un tie paši teksti. No tiem tad tiek izraudzītas dzīvnieku vai sadzīves pasakas, kas ir īsākas, saturā vienkāršākas, ar humoristisku nokrāsu, tāpēc īpaši piemērotas jaunākās grupas stāstniekiem.¹¹⁰ Taču jāatceras, ka iespaidīgi izstāstīt labi pazīstamu tekstu vienmēr ir grūtāk nekā

¹¹⁰ Vidējā vecuma grupā biežāk tiek izvēlētas brīnumpasakas, tāpēc atkārtošānās vērojama retāk, piemēram, 2018. gada konkursā tikai vienu reizi.

klausītājiem nezināmu pasaku, un plašākai publikai nezināmu pasaku avotu aizvien ir daudz – no katras ģimenes vai novada repertuāra līdz fundamentālajiem Pētera Šmita pasaku un teiku sējumiem¹¹¹ un Latviešu folkloras krātuves rokrakstiem,¹¹² kuru vidū ir arī pagājušā gadsimta 20.–30. gados Latvijas skolu skolēnu savāktās pasakas.

Runājot par folkloras priekšnesuma būtību, svarīgi saprast, ka tas ir ne tikai folkloras teksts, bet gan vesels, teicēja uz vietas radīts mutvārdu mākslas darbs, kurā apvienojas viņa folkloras tradīcijas zināšanas ar personisko jaunradi un kas īstenojas ciešā sadarbībā ar auditoriju. Tāpēc veiksmīga folkloras priekšnesuma atslēga ir tāda teksta izvēle, kas atbilst gan klausītāju gaumei, gan, jo īpaši, paša teicēja interesēm un personībai, tai skaitā viņa vecumam, jo, kā norādījusi Iveta Irbe, aktīvā pasaku stāstīšana un klausīšanās mūsdienās notiek galvenokārt pirmskolā, tāpēc TTV konkursu lielākais izaicinājums ir atrast veidus, kā aktualizēt pasaku stāstīšanu skolas vecumā.¹¹³

Savās 2008. gada žūrijas piezīmēs esmu rakstījusi: „Vērtējot pasaku stāstīšanu, jāatceras, ka tautas pasakas, atšķirībā no personiskās pieredzes stāstiem, bērni savā ikdienas komunikācijā nelieto. Tāpēc klasiskā pasaka viņiem ir ārpus laika, tāda seniska, pārcelta no pagātnes taisnā ceļā uz konkursa telpu.” Un bieži tā arī tiek veidots priekšnesums – atsvešināti no teicēja personas kā loma teātrī, par ko manās piezīmēs 2011. gadā šāds komentārs: „Vecās, labās iestudēto tekstu problēmas! Šogad jauniešu grupā tās īpaši sabiezējušas. No galvas iekalti ne tikai pasaku teksti, bet arī žesti un balss intonācijas. Vairāki stāstnieki, izmisīgi mēģinādami atcerēties, kāda kustība un intonācija sekos nākošajiem vārdiem, aizmirst pašu tekstu! [...] Tad ir īss izmisuma brīdis, un priekšnesumā rodas „caurumi”, kurus stāstītājs nevar radoši „aizlāpīt”, jo īsti nedomā līdzti teksta saturam, grib tikai „nodeklamēt” to gabalu līdz galam.”

Lai tā nebūtu, svarīgi bērnus un jauniešus rosināt izlasīt vairāk pasaku nekā konkursam nepieciešams, parādot, kā tajās atklājas visos laikos aktuālas dzīves situācijas, cilvēku tipi un tiem atbilstīgie uzvedības modeļi, kurus iespējams gan interpretēt, gan ar tiem identificēties. Jebkurā gadījumā konkursam izvēlētajai pasakai vajadzētu būt tādai, kas aizrauj pašu stāstnieku, jo viņam pašam ir jābūt skaidram, kāds būs priekšnesuma vēstījums un kādiem izteiksmes līdzekļiem (skaidra dīcija, balss modulācijas, žesti) tas vislabāk aizvadāms līdz auditorijai. Klausītājus un

¹¹¹ Šmits P. (red.) Latviešu pasakas un teikas. I–XV. Rīga: Valters un Rapa, 1925–1937. <http://valoda.ailab.lv/folkloras/pasakas>

¹¹² www.garamantas.lv

¹¹³ Irbe I. *Stāstniecības loma bērna valodas un sociālo prasmju attīstībā*. Aptaujas dati referātam konferencē „Stāstniecības tradīciju pārmantošana un uzturēšana 21. gadsimtā”. Latvijas Nacionālā bibliotēka, 25.11.2016.

„Teci, teci valodiņa” fināls 2014. gadā Rīgas
Latviešu biedrības Ligo zālē. Vidējā grupa

žūriju priecē brīvi, radoši stāstījumi, tāpēc teicējam jābūt gatavam improvizēt, radīt savu personisko pasakas variantu, vienlaikus ievērojot klasiskās tautas pasakas formu, jo, kā uzskata ievērojamā stāstījumu folkloras pētniece Linda Dēga (*Linda Degh*), savā būtībā tautas pasakas ir tikai skeleti, kas katram prasmīgam stāstītājam jāapaudzē ar miesu. Viņa raksta: „Bieži mēs sastopam apdāvinātus pasaku teicējus, kas apzināti izmanto īpašus paņēmienus, lai pastiprinātu sava priekšnesuma iespaidu. Viņi palēnina notikumu gaitu, atkārtot epizodes, lai novilcinātu atrisinājumu, paaugstina auditorijas spriedzi, aprakstot pasakas varoņu fiziskās un garīgās īpašības, iestarpina dialogus un monologus, raksturo situācijas un darbības apkārtni, tādējādi iepildinot stāstījumā personisko attieksmi.”¹¹⁴ Pētniece uzsver, ka prasme radoši darboties ar pasakas epizodēm, tās pārveidojot, izpušķojot, paplašinot vai, gluži otrādi, atmetot, ir laba teicēja individuālā stila izpausme. TTV konkursu pieredze rāda, ka, prasmīgi reducējot, priekšnesumam veiksmīgi adaptējamas arī garās brīnumu pasakas.

Auditorijā un žūrijā vienmēr atsaucību guvuši tie priekšnesumi, kas kādā veidā saistīti ar bērna personību un tādējādi rada pamatu viņa stāstnieka tēlam. Piemēram, ģimenē mantotās pasakas, tāpat konkursos izskanējušās krievu, poļu, ukraiņu, suitu, ebreju, lībiešu un latgaliešu pasakas, kuru priekšnesumos atklājās stāstnieku etniskā un/vai reģionālā kultūrpiederība. Tā no 2018. gada konkursa atmiņā palicis pasakas „Švītīgais kungs” stāstītājs, 4. klases skolnieks, kura priekšnesumā harmoniski apvienojās teicēja talants ar atšķirīgu kultūrpieredzi un personas šarmu. Turklāt šajā un citos konkursos dzirdētie ciltautu (t. sk. eksotisko) pasaku veiksmīgie priekšnesumi ļauj secināt, ka tās piesaista bērnus ne tikai ar neparastu vidi un tēliem, bet arī ar lielāku izteiksmes brīvību, ja ir ārpus eiropiešiem pazīstamā pasaku formas kanona.

¹¹⁴ Degh L. *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1995. (FFC, 255.) Pp. 37, 43.

„Teci, teci valodiņa” fināls 2014. gadā Rīgas
Latviešu biedrības Līgo zālē. Vidējā grupa

Taču vienlaikus stāstītājiem jāapzinās, ka varētu būt nepieciešami atsevišķu vārdu (piemēram, kišlaks) vai pat norišu skaidrojumi, kas iekļaujami priekšnesumā tā pilnīgai izpratnei.

Manuprāt, viens no veidiem, kā sagatavot personisku pasakas priekšnesumu, ir piedāvāt bērnam pašam izvēlēties savu pasaku un ļaut arī pašam pirmo reizi to izstāstīt, tad pārrunās pamatot vajadzīgās korekcijas, reizē vērojot, vai tās saskan ar bērna vēlmēm, raksturu, balss dotībām un ķermeņa dabisko plastiku, arī ar viņa attieksmi pret publisku uzstāšanos. Iveta Irbe secinājusi, ka „prasme stāstīt un runāt publiski lielai daļai skolēnu sagādā ievērojamas grūtības, jo skolēni apzinās savu prasmi vai neprasmi uzstāties publikas priekšā”.¹¹⁵ Par to liecina arī viņas veiktās aptaujas dati.

Vai tev patīk uzstāties?

	4. kl.	6. kl.	7. kl.	9. kl.	12. kl.
Jā	63%	24%	50%	44%	44%
Nē	37%	76%	50%	54%	56%

Visbeidzot gribētu rosināt diskusiju par konkursa nolikumā ietvertajām valodas prasībām, kas aprobežojas ar latviešu literāro valodu, dialektiem un izloksnēm, jo domāju, ka mūsdienīgā pasakas sniegunā nebūtu jāvairās arī no bērnu pašu ikdienas valodas, kas, ar mēru un gaumi lietota, atdzīvina un personisko pasakas tekstu, reizē radot atsauksmi klausītājos, piemēram: „lapsai radās funktieris, kā piemānīt lāci” vai „ķēniņš automātiski atdod puisim pusi ķēniņvalsts un princesi par sievu”. Vēl jo vairāk tas attiecināms uz dzīves atgadījuma jeb personiskās pieredzes stāsta žanru, kura poētikas pamatā ir sarunvaloda.

¹¹⁵ Irbe I. *Stāstniecības loma bērna valodas un sociālo prasmju attīstībā*. Aptaujas dati referātam konferencē „Stāstniecības tradīciju pārmantošana un uzturēšana 21. gadsimtā”. Latvijas Nacionālā bibliotēka, 25.11.2016.

„Teci, teci valodiņa” finālistu apbalvošana

Atgadījumi no dzīves jeb personiskās pieredzes stāsti

Atšķirībā no tautas pasakām, kas ietilpst pasaules tautu folkloras pamatkapitālā, atgadījumi no dzīves jeb personiskās pieredzes stāsti ieguvuši folkloras žanra statusu salīdzinoši nesēn. Latviešu folkloristikā tie saistāmi ar nostāstu žanru, ko pagājušā gadsimta vidū tuvāk raksturojis vēstītājas folkloras pētnieks Ojārs Ambainis, vilkdams paralēles ar krievu folkloristikā aprakstītajiem *skaziem*¹¹⁶. Viņš raksta: „Parasti nostāsta saturu veido *paša teicēja pieredzēts notikums*. [...] Nostāstos trūkst pasaku un teiku stāstījumam raksturīgo tradicionālo vēstītājas folkloras izteiksmes līdzekļu. [...] Nostāstu mākslinieciskais veidojums pilnīgi atkarīgs no *attiecīgā teicēja valodas un stila īpatnībām* un lielākām vai mazākām stāstītāja dotībām.”¹¹⁷

Personiskās pieredzes stāstus kā mūsdienu folkloras žanru savā disertācijā leģitimējusi Ieva Garda-Rozenberga, iedvesmojoties no ievērojamās amerikāņu folkloristes Sandras Dolbijas-Stālas (*Sandra Dolby-Stahl*) pētījumiem.¹¹⁸ Garda-Rozenberga secina, ka, neskatoties uz individuālo saturu, personiskās pieredzes stāstiem ir tradicionāla stāstījuma forma un atkārtotos priekšnesumos izslīpēta poētika: „Personiskās pieredzes stāstu īpatnību, unikalitāti un atšķirību no citiem stāstījumiem veido to netradicionālā satura un tradicionālo stāstīšanas paņēmienu koeksistence. Proti, personiskās pieredzes stāsti vēsta par kādu notikumu teicēja personiskajā pieredzē, taču stāsts tiek izveidots saskaņā ar teicēja priekšstatiem par tradicionāliem folkloras vēstījumiem gan struktūras un formas izveidē, gan tradicionālo izteiksmes līdzekļu

¹¹⁶ Par *skaziem* sk., piemēram: Аникин В. П. Прозаические жары. Сказы. Кравцов Н. И. (ред.) *Русское народное поэтическое творчество. Учебное пособие для филологических факультетов педагогических институтов*. Москва: Просвещение, 1971.

¹¹⁷ Ambainis O. Nostāsti. *Latviešu literatūras vēsture. 1. sējums. Latviešu folklorā. Literatūra līdz 19. gs. vidum*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. 247.–248. lpp. Izcēlums mans. – B. K.-M.

¹¹⁸ Dolby-Stahl S. K. The Personal Narrative as Folklore. *Journal of the Folklore Institute*. 1977. No. 14. Pp. 9–30; u. c.

izmantojumā.”¹¹⁹ Šo stāstu auditorija parasti ir neliela, dažkārt vien divi cilvēki, jo viena no to svarīgākajām funkcijām ir personiskas atmosfēras radīšana starp stāstītāju un klausītāju, kas abi labi pazīst stāsta varoņus un darbības vidi.¹²⁰

Tādējādi personiskās pieredzes stāsti satura un valodas ziņā radikāli atšķiras no tautas pasakām, kas būtu ievērojams arī to priekšnesumā. Taču, kā esmu vairākkārt norādījusi savās žūrijas piezīmēs, žanru šķirums pasakas un dzīves atgadījuma sniegmā ir viena no TTV stāstnieku pastāvīgajām problēmām, respektīvi – kādā stilā un intonācijā ar pasaku stāstījumu sāk, tādā pašā ar dzīves atgadījumu beidz. Te arī 2014. gada pārdomas par ērtāko pāreju no viena žanra uz otru priekšnesuma gaitā: „Iespējams, ka *par visu vari* veidotie pasaku un dzīves gadījumu stāstu savienotājteikumi nojauc dabiskās tekstu robežas. Piemēram, pavēstot, ka „pasakā toreiz ar ezi notika tā, bet man nesen atgadījās šitā”, teksti „salejas” kopā vairāk nekā, ieturot pauzi vai piesakot „atgadījumu no manas dzīves”.”

Teksta izvēle un priekšnesums

Lai sagatavotu pārliecinošu personiskās pieredzes stāsta priekšnesumu TTV konkursam, jāatceras, ka šie stāsti ir ne tikai tematiski daudzveidīgi un balstīti izteikti individuālā pieredzē, bet arī ka to dabiskā stāstīšanas vide bērniem ir draugu grupa vai ģimene, kam raksturīgā leksika parasti nav tieši pārceļama uz konkursa skatuvi. Par to sekojošs komentārs 2008. gada žūrijas piezīmēs: „Liekas, ka personiskās pieredzes stāsti būtu vispateicīgākais žanrs TTV konkursa priekšnesumam, jo atšķirībā no pasakām ir īstenība. Tomēr tā nav, jo bērnu sabiedrībā personiskās pieredzes stāsti tiek stāstīti atbilstošā ikdienas situācijā, šaurā klausītāju lokā un sarunvalodā, kas, īpaši zēnu bariņā, ir piesātināta ar žargonu u. c. zemākās leksikas vārdiem, žestiem, smiekliem u. tml. Šo stāstu izšķiroši svarīga sastāvdaļa ir auditorijai pazīstams konteksts, kas attiecas tiklab uz stāstīšanas vidi kā stāstos attēlotajām personām. Atstāstot personiskās pieredzes stāstus literārajā valodā, „no skatuves”, plašai auditorijai, kas nepazīst galvenos varoņus, tie zaudē lielu daļu pievilcības.”

Kā pārvarēt šos šķēršļus? Pirmkārt, rosināt bērnus stāstīt par savu, ne citu personu (radnieku vai draugu) pieredzi, jo ne

¹¹⁹ Garda-Rozenberga I. *Personiskie stāstījumi Alsungas novadā 21. gadsimtā. Promocijas darbs.* Rīga: Latvijas Universitāte, 2011. 20. lpp.; sk. arī: Reinsone S. *Apmaldīšanās poētika teikās, stāstos un sarunās.* Rīga: LU LFMI, 2017. 68.–73. lpp.

¹²⁰ Dolby-Stahl S. K. A. *Literary Folkloristic Methodology for the Study of Meaning in Personal Narrative.* *Journal of Folklore Research.* 1985. Vol. 22, No. 1. P. 48.

vienmēr stāstītājs spēj svešu piedzīvojumu pārvērst tikpat izjustā stāstā kā savējo. Īpaši tas vērojams gadījumos, kad tiek atstāstīts notikums no pieaugušā skatpunkta, piemēram, vecāku atmiņas par stāstītāja bērnības kļūmēm vai nedarbiem („kad es biju maza, es esot iesēdusies brālim klēpī, jo viņu nepamanīju”). Ja runa ir par pēdējiem, risinājums vienkāršs – stāsts jāapgriež otrādi. Proti, jāizstāsta no paša nedarbnieka pozīcijas, tad tas kļūst par personiski pārdzīvotu vēstījumu ar pavisam citu iespaidu uz auditoriju.

Otrkārt, izvēloties stāstu konkursam, vienmēr jāapsver, vai vēstījums, t. sk. centrālie dramatisma vai komisma elementi, nebalstās uz pārāk personiskām sadzīves detaļām (piemēram, mājas interjers vai kaimiņienes izskats), kas stāstītājam labi pazīstamas, bet auditorijai svešas un līdz ar to vienaldzīgas. Treškārt, personiskās pieredzes stāstu adekvātu uztveri var traucēt to piesaiste bērna vecumam. Proti – kas ir spilgts notikums septiņgadīgam bērnam, ne vienmēr tāds būs konkursa auditorijai. Tāpēc, iespējams, būtu mērķtiecīgi jaunākajā stāstnieku grupā šo žanru nomainīt ar citu. Visbeidzot personiskās pieredzes stāstā vitāli svarīga ir teicēja individuālā valoda, kas bērnu kultūrā ietver arī nenormēto leksiku, bet konkursos kļūst turpat literāri perfekta. Par to 2011. gadā šāda piezīme: „Personiskās pieredzes stāstu valoda nekādā gadījumā NEDRĪKST būt literāra! Mani noveda līdz baltkvēlei stāsti par jautriem pārpratumiem, iekrišanu grāvī, bērnu savstarpējiem strīdiem u. tml., kuros dzirdēju, piemēram, frāzes „mēs ar brāli noskaidrojām radušos pārpratumu” un turklāt vēl „secinājām, ka nekad tā vairs nedarīsim”. Varbūt skolotājiem iesakāms, lai bērni izraudzīto stāstu vispirms izstāsta viens otram un tad līdzīgā stilā veidot arī konkursa priekšnesumu.”

Personiskās pieredzes stāstu pētnieki ir vienisprātis, ka to nozīme neatklājas šīzētā, bet tābrīža priekšnesumā.¹²¹ Piemēram 2011. gadā viens manis aprakstīts priekšnesums no vecākās konkursantu grupas: „Re, Brensons burtiski trīs teikumos izteica, kā aizrautīgi dejojis viens apgaismotā istabā, kamēr pamānījies, ka bērneļi no dārziņa veido skatītāju publiku aiz loga. Tur pat šīzeta nebija, tikai trāpīgs situācijas attēlojums, bet kā publika smējās vēl 18.00 vakarā!” Tāpēc, gatavojot šo stāstu priekšnesumus, tekstus nevajadzētu pierakstīt, vismaz ne detaļās, jo tas neizbēgami noved pie valodā uzlabotiem variantiem, kas vairs nav personiskās pieredzes stāsti, pat ne folklorā, bet jau

¹²¹ Garda-Rozenberga I.
Personiskie stāstījumi
Alsungas novadā
21. gadsimtā.
Promocijas darbs.
18. u. c. lpp.

literatūra. Respektīvi, personiskās pieredzes stāsta priekšnesumam jātop uz vietas, teicējam ar savu valodu un ķermeņa plastiku attēlojot darbības vidi, notikumu un personāžus tik spilgti, lai auditorija tos skatītu kā savām acīm. Te ir īstā vieta, kur likt lietā bērna temperamentam atbilstošus teatrālus elementus – lomās izspēlētus dialogus, balsu modulācijas, izteiksmīgus žestus, skaņu atdarinājumus, izsauzienus utt. Ilustrācijai vērojums no 2009. gada žūrijas piezīmēm: „Vienīgais no personiskās pieredzes stāstiem, kas palicis atmiņā no šī konkursa, ir tas, kurā divas draudzenes skrējušas pāri dubļu laukam un atstājušas tur iegrimušus savus gumijas zābakus. Sižets vienkāršs, bet stāsts bija tik reāli sniegts – ar mitrā lauka aprakstu, žurkstēšanas skaņām un izbīļa saucieniem, ka manā acu priekšā vēl aizvien ir melnie arumi ar puķainiem gumijniekiem viducī.”

Secinājumi

1. Mūsdienu kultūrsituācijā PEPT stāstnieku konkursi „Teci, teci valodiņa” un „Anekdošu virpulis”, līdzīgi folkloras festivāliem, ir kļuvuši par alternatīvu vidi arī individuāliem stāstnieku priekšnesumiem. PEPT sniegtā stāstnieka izglītība gan iepazīstina bērnus ar tradicionālās kultūras mantojuma daudzveidību, gan no konkursa konkursā attīsta viņu kā folkloras teicēju potenciālu, piedāvājot izaugsmi no mazā stāstnieka līdz stāstnieku ķēniņam vai ķēniņienei.

2. PEPT folkloras teicēju skolas attīstībai vitāli svarīgas ir zināšanas, kas iegūstamas no bērnu tradicionālās kultūras teorijas un īpaši prakses, jo bērnu kā folkloras teicēju potenciāls meklējams vispirms viņu pašu kultūrā.

3. Jauno folkloras stāstnieku izglītošanas panākumu atslēga ir tuvošanās katra bērna individualitātei, jo tikai tas stāsts, kuru bērns izjūt kā savu, sniegs viņam gandarījumu un reizē gūs atsaucību auditorijā. Tas nozīmē nevadīt, bet līdzdarboties bērnam kā stāstnieka izaugsmē.

P. S. Īpašs paldies Guntim Pakalnam par ieteikumiem šī raksta pilnveidošanā un Ivetai Irbei par iespēju izmantot viņas veiktās skolēnu aptaujas datus!

Vilhelmīne Jakimova

Stāstnieks bērnu auditorijā

*Latvijas stāstnieku ķēniņš 2014 Kristiāns Plots
no Vārkavas vidusskolas folkloras
kopas „Vōlydzeite”. Foto: Vilhelmīne Jakimova*

Stāstnieks bērnu auditorijā

Valodai ir būtiska nozīme bērna intelektuālajā, emocionālajā un sociālajā attīstībā. Tā ir domāšanas un saziņas līdzeklis, ar kuru bērns izsaka pārdzīvojumus, viena no svarīgākajām prasēm, kuru viņš izmanto sadzīvē, mācību procesā un pašizpaušmē. Bērna vārdu krājuma attīstība ir atkarīga no mums – pieaugušajiem, pirmkārt, ģimenes locekļiem, jo tieši šī vide ir primāra viņa vārdu krājuma veidošanā. Sākumā bērns ir klausītājs, un ir svarīgi, kāds valodas līmenis ir ģimenē, kādas grāmatas tiek skaļi lasītas priekšā un vai vispār tiek lasītas. Priekšā lasīšana palīdz bērnam koncentrēties, un tā ir ļoti vērtīga pieredze, kas vēlāk dzīvē noder. Tikpat svarīgs ir dzīvais stāsts, kad pieaugušais dalās savos dienas notikumos un uzklausa bērna stāstus par piedzīvoto, jo šajā noslogotajā, informācijas pārpilnajā ikdienā, kur bērns gūst simtiem atšķirīgu, dažbrīd viņam nesaņemamu iespaidu, ir svarīgi viņa stāstu uz klausīt. Tas ir sākums. Bet savu artavu bērnu vārdu krājuma, valodas attīstībā varam dot arī mēs – stāstnieki.

Kā labu piemēru bērnu vārdu krājuma, publiskās runas, klausīšanās iemaņu attīstībā var minēt bērnu un jauniešu tradicionālās kultūras projekta „Pulkā eimu, pulkā teku” stāstnieku konkursu „Teci, teci, valodiņa” un konkursu „Anekdošu virpulis”. Stāstnieku konkursa modelis laika gaitā nav īpaši mainījies, bērnam noteiktā laikā jāizstāsta pasaka, gadījums un anekdote, un, lai tas notiktu veiksmīgi, skolotājam kopā ar bērnu veicams liels sagatavošanās darbs.

Runas prasmēm ir ļoti svarīga nozīme, tās jāattīsta, lai bērns labāk spētu izteikt savas domas un jūtas. Bērni jāstimulē kļūt par runātājiem, kas apzinās runāšanas procesu kā saziņas un pašizteiksmes līdzekli.

Rīkojot bibliotēkā pasākumus bērniem, arvien biežāk saskārāties ar faktu, ka bērniem ir nepietiekams vārdu krājums, pastāv grūtības ar teksteidi un runas prasmēm, tāpēc, rīkojot stāstniecības nodarbības bērniem, cenšamies tajās aktivizēt bērnu komunikāciju (veidojot neliela apjoma tekstus mutvārdu formā), reāli modelēt saziņas situācijas, apgūstot publiskās runas pamatus.

Vadot šādas nodarbības, jāatceras, ka bērnu uzmanības koncentrācijas laiks ir īss, tāpēc svarīgi mainīt darba formas, pēc iespējas iesaistīt pašus bērnus visā notiekošajā, radot apstākļus, lai mācību process notiek rotaļīgi, neuzspiesti, kā spēle, nevis kā smags nezināmā apguves process.

Asociāciju spēle

Iesildīšanās sākas ar asociāciju spēli. Visi nostājas aplī, vadītājs uzsver, ka nosaukt drīkst tikai lietvārdus – priekšmetus, lietas, dzīvas būtnes, un nosauc vārdu, blakusstāvošais pa kreisi nosauc lietvārdu, kas viņam asociējas ar nosaukto vārdu, tā katrs nākamais vārds kļūst par asociācijas avotu. Veidojas vārdu ķēdīte: *koks – zari – vāze – galds – ģimene – bērns – skola – stunda – pulkstenis – laiks – lietus – sēnes – grozs – koks*.

Spēle ļauj uzkrāt radošo pieredzi un atmodināt intuīciju. Parasti domā, ka intuīcija ir kāda mistiska spēja, kas piemīt tikai izredzētājiem. Taču ikviens no mums ir iepazinis brīžus, kad mēs rīkojamies spontāni, jo situācija nepieļauj ilgstošu domāšanu, izsvēršanu. Ja bērns atbildi meklē intuitīvā līmenī, tā nāk kā velte un atbrīvo no ierobežojuma rāmjiem – *pareizi – nepareizi*, sniedzama personiskās brīvības mirkli.

Stāsta veidošana ar palīgelementiem: *par laimi un diemžēl*

Katra stāsta pamatā ir darbojošās persona, darbība, notikuma vieta un laiks, tāpēc nākamajā stāsta veidošanas solī piedāvāju bērniem nosaukt:

- zēna vai meitenes vārdu (kas?);
- vietu (kur?);
- darbību (ko dara?);
- laiku (kad?).

Saliekot vārdus kopā, veidojas pamatteikums. Piemēram: *Ilze mežā lasa sēnes*. Pārējie dalībnieki tiek sadalīti divās grupās – viena turpinās stāstu ar ievadfrāzi *par laimi*, otra – ar ievadvārdu *diemžēl*. Katras grupas dalībnieki pamīšus turpina stāstu, piedāvājot arvien jaunus pavērsienus. Piemēram: *Ilze mežā lasīja sēnes. Par laimi, sēņu mežā bija papildnam. Diemžēl sākās stiprs lietus. Par laimi, Ilzei kabatā bija lietussargi. Diemžēl sākās pamatīgs negaiss, un Ilze nobijās. Par laimi, viss ātri beidzās un atkal uzspīdēja saule. Diemžēl Ilze pazaudēja orientāciju un nezināja, kā izkļūt no meža. Par laimi, garām gāja vēl viena sēņotāja un izveda meiteni uz ceļa.*

Vārdu kartes

Stāsta veidošana ar vārdu kartēm

Tiek sagatavotas vārdu kartes, vismaz 30 nelielas laminētas kartītes, uz katras no tām ir uzrakstīts kāds lietvārds. Kartes tiek sajauktas kā kāršu kava pirms spēles un tiek pasniegtas pirmajam stāstniekam, pagriežot tā, lai vārdi nav redzami. Tiek noteikta situācija. Piemēram: *Esmu ielūgts uz drauga dzimšanas dienu*. Dalībnieks uzsāk stāstu, tad ņem pirmo karti un mēģina iesaistīt doto vārdu savā stāstījumā. Tad turpina stāstu brīvi un pēc dažiem teikumiem paceļ nākamo karti. Katrs dalībnieks turpina stāstu, izmantojot trīs kartes. Iesākto pēc tādas pašas shēmas turpina nākamais stāstnieks. Pirms pirmās kartes apvēršanas viņš drīkst brīvi ar dažiem teikumiem paturpināt iepriekšējā dalībnieka iesākto stāstu un tikai tad noceļ nākamo karti. Tas dod katram stāstniekam iespēju iejusties, radot pamatu turpmākai darbībai, atbrīvo stāstītāju, īpaši, ja viņš ir iesācējs. Šie kāršu spontāni piedāvātie stāsta pagriezieni rosina fantāziju, neierobežo bērna domāšanu, ļaujot tam radoši izpausties, un kalpo kā uzmanības noturēšanas paņēmieni.

Stāsts – mīkla

Stāstniekam jājūt auditorija, un nepieciešamības gadījumā var bērnus iesaistīt, lai viņi līdzdarbotos. Te ieteicami dažādi paņēmieni – klausīšanās ar minēšanu, līdzdarbošanās ar roku kustībām vai skaņu efektu atveidošana. Lai saistītu bērnu uzmanību, izmantoju arī stāstu – mīklu sēriju. Visbiežāk tie ir stāsti par lietām.

Krāns

Es neesmu pārāk izskatīgs tips. Viena acs man ir zila, otra – sarkana, turklāt katra skatās uz savu pusi. Reiz ziemā es saaukstējos, saslimu, un man piemētās iesnas. No mana deguna bez apstājas pilēja ūdens, kaut arī biju cieši aizgriezts. Bet daktera vietā man izsauca santehniķi. Kad tas atnāca ar milzīgu atslēgu, es nobijos. Bet viņš mani noglaidīja, noslaucīja puņķus ar lupatiņu un mieriņāja, ka nesāpēs. Tikai nedaudz pagrieza manu snīpīti, un es biju pavisam vesels!

Galds

Es caurām dienām mierīgi un klusi stāvu istabā pie loga. Man ir četras kājas. Tāpat kā zirgam – tikai es nespārdos un neprasu ēst.

Kad saimnieks pie manis strādā, esmu apkrauts ar grāmatām, papīriem, skicēm, zīmuļiem, otām, krāsām, reizēm pat konfektēm. Es nekad nesūdzos, ka man ir grūti, tikai, kad saimnieks aizbrauc, ir mazliet vientuļi.

Puķu vāze

Visbiežāk es stāvu uz galda. Savā garajā mūžā esmu pieredzējusi tik daudz puķu, ka ne saskaitīt – tievas un stilīgas tulpes, lep-nās rozes, reibinošās lilijas, skumjās krizantēmas. Reizēm esmu piepildīta, reizēm tukša. Priecājos, kad redzu kādu mājinieku at-griežamies mājās ar ziedu pušķi. Dažreiz puķēm šķiet, ka viņas ir skaistules un es neesmu tām piemērota. Taču paiet nedēļa, un visskaistākie ziedi novīst un tiek izmesti miskastē, bet es esmu mūžīga, ja nu kāds nejauši nenomet mani uz grīdas, tad – ak vai! – saplīstu lauskās!

Kamīns

Esmu visvecākais mājas iemītnieks, pat vecāks par šķībo skapi. Tiku ierīkots, kad cēla māju. Stāvu viesistabas stūrī. Man patīk pa-ēst. Esmu tik rijīgs! Apriju visu, ko iemet manā platajā mutē – prie-des un egles pagales, bet visvairāk man garšo bērza pagalītes. Sliktākajā gadījumā der arī konfekšu papīriņi un vecās avīzes, bet no tām jau es neesmu paēdis.

Vasarās es snaužu, jo nevienam neesmu vajadzīgs, bet, tiklīdz pienāk rudens, visi par mani atceras. Kad pienāk vakars, visi ap mani sapulcējas. Pirmais, protams, ierodas suns un dažas viņa draudzenes – blusas. Tad bērni, mamma un tētis, mazā pelīte no pieliekamā, lego cilvēciņš, un kā pēdējais pielavās caurspīdīgais spoks no pagraba, bet viņš tuvu nenāk, baidās izskriet caur mani kopā ar dūmiem.

Pārvērtību stāsti

Iepriekšējā vingrinājumā tika izmantoti īsie stāstiņi, kurus var pielietot uzmanības koncentrēšanai jebkurā situācijā. Ne daudzi atšķirīgi ir garie priekšmetu pārvērtību stāsti, kad stāsta laikā priekšmets pārtop par kādu vizuāli līdzīgu, bet būtībā stipri atšķirīgu priekšmetu.

Šis stāstu radīšanas veids labi padodas bērniem pašiem. Iesildīšanās procesā katrs bērns var izvēlēties kādu priekšmetu un piedāvāt savus konkrētā priekšmeta pārtapšanas variantus. Noder, piemēram, grāmata, palete, spilvens, soma, klaviatūra, burtnīca, diploms, planšetdators, spogulis utt.

Var piedāvāt bērniem atnest uz nodarbību savu mīļāko krūzīti un šalli. Sākotnēji tiek izstāstīts krūzītes stāsts, tad apgriežam to kājām gaisā, apsienam šallīti tā, lai krūzīte pārtop par kādu interesantu personāžu, kura monologu vai stāstu par kuru nu varam klausīties.

PILDSPALVAS pārvērtības

Es esmu rakstāmriks, un man ir skanīgs vārds – PILDSPALVA. Es piederu Annijai. Man ļoti patīk, kad viņa mani izņem no tumšas kastītes, kurā es dzīvoju, un sāk rakstīt. Es pazīstu visus burtus. Es varētu rakstīt un rakstīt, bet, tiklīdz beidzas pēdējā stunda, Annija mani atkal iesloga tumšajā kastītē. Man apnīka šāda dzīve...

... un es pārvērtos par ZOBU BIRSTI. (Stāstnieks vizuāli attēlo priekšmetu, to nenosaucot, bērni min.) Sākumā man patīka jaunā dzīve. Tiklīdz Annija pamodās, viņa gāja uz vannas istabu, paņēma mani rokās, uzklāja uz manas galvas garšīgu zobu pastu un spodrināja zobus līdz sniega baltumam. Viss jau būtu labi, tikai man bija garlaicīgi, jo pārsvarā es gulēju uz plauktiņa. Arvien biežāk sāku domāt, ka kaut kas jāmaina...

... un pārvērtos par MATU SPRĀDZI. O! Sākās pavisam cita dzīve! Es biju tā, kas saturēja Annijas frizūru, kopā ar Anniju braucu autobusā, gāju uz skolu, uz veikalu, bet vienreiz es izslīdēju no Annijas matiem un nokritu uz ielas. Annija to pat nepamanīja. Sākumā nobijos, bet tad nolēmu sākt jaunu dzīvi...

... un pārvērtos par POLICISTA ZIZLI. Te nu gan es izjutu savu varenību. Viss bija atkarīgs no manis. Es rādīju visiem pareizo

virzienu un sapratu, ka tā ir ļoti liela atbildība, jo viss ir jādara bez kļūdām, lai cilvēki būtu drošībā. Man patika šis darbs, bet vēl vairāk es vēlējos atgriezties skolā, tāpēc kādu dienu...

... es pārvērtos par RĀDĀMO KOCIŅU. Es atkal satikos ar Anniju, tikai tagad vēroju viņu no malas. Kādu dienu viņa atnāca pavisam bāla, noskumusi, stipri klepoja, puņķojās. Es sapratu, ka varu palīdzēt savai draudzenei...

... un pārvērtos par TERMOMETRU. Es atkal katru dienu biju kopā ar Anniju, mērīju viņai temperatūru, līdz viņa izārstējās. Tad atkal pēc manis nebija vajadzības. „Kas tā par garlaicīgu dzīvi?” es nodomāju...

... un pārvērtos par VIJOLES LOCIŅU. Ai, kas tas bija par lielisku laiku! Es apceļoju gandrīz visu pasauli, bieži spēlēju solo, skatītāji aplaudēja, kļiedza „Bravo!”, un es atkal spēlēju, spēlēju, spēlēju. Pamazām sāku nogurt, jo gandrīz nebija atelpas. „Nē, pietiek, labāk likšu citiem spēlēt,” es nodomāju...

... un pārvērtos par DIRIĢENTA ZIZLI. Bet diriģents tik strauji mainīja virzienu – augšā un lejā, ka man sareiba galva. Dažreiz, būdams dusmīgs, viņš uzsita ar mani pa galdu, un man sāpēja. Nē, ne par tādu dzīvi bija mani sapņi, labāk radīšu ko skaistu, es nolēmu...

... un pārvērtos par OTIŅU. Jums patīk gleznot? Man arī! Es radīju gleznu pēc gleznas. Tās visas bija tik skaistas! Bet kādu dienu salūza mākslinieka molberts, un es taču nevarēju no malas vērot cilvēka neveiksmi...

... es pārvērtos par SKRŪVGRIEZI un salaboju molbertu. Kopš tās dienas mani dzīves apstākļi nebija īpaši labi, jo es dzīvoju lielā kastē blakus āmuram, naglām, skrūvēm un knaiblēm. Drīz vien nosmulējos.

Nē, šāda dzīve nav priekš manis. Katram jādara tas, kas viņam padodas vislabāk, un es atkal pārvērtos par PILDSPALVU!

Katrā vecuma grupā uzmanības noturība ir atšķirīga, pat katra bērna pieredze šai ziņā ir atšķirīga, un labam stāstniekam ir jābūt auditorija. Ja bērni sāk garlaikoties vai nodarboties ar blakuslietām, tas ir signāls darbības maiņai. Šādos brīžos lieti noder stāstnieka arsenālā esošie teatralizētie elementi, kas izmantojami stāsta vizualizācijai. Šajā brīdī stāstniekam jāizvēlas, vai, vizualizējot stāstu, bērni turpina būt klausītāji, vai arī tos aktīvi iesaista darbībā. Piedāvāju piemēru, kad bērni paliek klausītāju lomā.

Strīds

Šodien rīts sākās kaut kā aizdomīgi. Galda piederumu kastītē valdīja neparasta kņada. Troksnis bija tik skaļš, ka pamodās pat mazā tējkarotīte, kura mierīgi gulēja, pārliekusies pār tasītes malu.

Bailēs drebēdama, tējkarotīte izlēca no tasītes un klusiņām tuvojās kastītei. Ieklausījusies viņa saprata, ka nazis, dakšiņa un karote strīdas par to, kurš no viņiem ir vissvarīgākais.

Tējkarotīte piekļauvēja un teica: – Jūsu strīds ir bezjēdzīgs, jo katrs no jums ir vienlīdz svarīgs.

Pēkšņi kastītes vāks atsprāga vaļā, tējkarotīte knapi paspēja noslēpties atpakaļ tasītē, un pirmais no kastes izlēca nazis. Viņš nervozi pārvietojās pa galdu kliegdams.

– Es, es esmu vissvarīgākais, bez manis tu nenogrieztu pat vismazāko gabaliņu! – nazis karstasinīgi uzstāja.

– Un uz kā gan tu to gabaliņu uzdurtu? – dakšiņa bija dusmīga ne pa jokam un iedūra nazim sānos.

Galda piederumi

Galda piederumu stāsta klausītāji

– Ko jūs strīdaties, dumiķīši? – teica karote, lēnām kāpdama ārā no kastītes, – gribētu es redzēt, kā tas izskatītos, ja kāds ar jums mēģinātu ēst zupu!

– Zupu? – vienbalsīgi jautāja nazis un dakšiņa.

– Jā, zupu, zupu ēd tikai ar karoti, tāpēc svarīgākā esmu es! – atcirta karote.

– Ko nu zupa? Kurš no tās ir paēdis? Pamatēdienu cilvēki ēd ar dakšiņu, tāpēc es esmu svarīgākā.

– Muļķības, – neatlaidās nazis, – bez manis ēd tikai tie, kas nav apguvuši galda kultūras mākslu, visi pieklājīgi cilvēki sākumā ēdamo sagriež un tikai tad uzdur uz dakšiņas, tāpēc noteicošais esmu es!

– Nē, es! Nē, es!

No tādas kņadas pamodās arī konfekte, kas saldi gulēja, ietinusies skaistā papīriņā.

– Apklustiet, lielbnieki! – konfekte iespiedzās tik skaļi, ka nazis, dakšiņa un karote no pārsteiguma nokrita augšpēdus.

Bērnu rīts III Latgales stāstnieku festivālā Dagdas novada
Tautas bibliotēkā 2018. gadā

– Bērni vislabprātāk ēd mani, jo es viņiem garšoju un patīku vislabāk! Ne nazim, ne dakšiņai, ne karotei ar to nav nekāda sakara.

To teikdama, viņa nokāpa no galda un aizgāja pie bērniem.

Nazis, dakšiņa un karote lēnām piecēlās un, kautrīgi nokāruši galvas, devās atpakaļ savā kastītē. – Nu, re! – iesaucās tējkarotīte, – es taču teicu, ka katram no mums ir sava vieta dzīvē, un tā ir vienlīdz svarīga.

Lai iedzīvinātu un saglabātu latgalisko identitāti un akcentētu latgaliešu valodu kā tautas nemateriālās kultūras vērtību, piedāvājam bērniem stāstus no „Stuostu kules”, kurā parasti tiek ievietoti priekšmeti ar vēsturisku vai kultūras vērtību, kas piemeklēti atkarībā no pasākuma tēmas, auditorijas un mērķa.

Vilhelmīne Jakimova vada programmu bērniem „Nu stuostu kules”
I Latgales stāstnieku festivālā 2016. gadā

Uzstāšanās Pilsrundāles vidusskolas bērnu auditorijā VI Zemgales stāstnieku festivālā „Gāž podus Rundālē” 2017. gadā

Preiļu Galvenā bibliotēka UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas tīklā „Stāstu bibliotēkas” tika uzņemta 2013. gada novembrī un 2014. gadā uzsāka aktīvu darbību stāstnieku kustībā. Jau vairākus gadus kolektīva darbība vērsta uz ģimenes bibliotēkas modeļa veidošanu, tāpēc svarīgi aktivitātēs iesaistīt visas paaudzes.

Stāstītprasme un klausīšanās iemaņas mums dotas, lai mēs vieglāk saprastos un nejustos vientuļi garajā paaudžu virknē, kas savieno pagātni ar tagadni. Šīs prasmes un iemaņas ir izkopjamas, trenējamas, attīstāmas un ikdienā lietojamas, lai papildītu apkārtējo kultūrtelpu ar bagātu, niansētu valodu, bet pašam stāstniekam dotu iespēju precīzi formulēt domu, prezentēt savu stāstu. Un te ļoti svarīgu lomu spēlē stāstu pasākumi, kuros piedalās un stāstus teic dažādas paaudzes. Bērna dzīves pieredze nesalīdzināmi mazāka par pieaugušā pieredzes banku. Kad bērns klausās pieauguša cilvēka stāstu, viņš apgūst gan klausīšanās, gan stāstīšanas iemaņas.

Pirmais pasākums, kas apvienoja bērnus, vecākus, vecvecākus, bija „Lelles ceļojums cauri gadsimtiem”, tajā klausījāmies

Arendoles folkloras kopa „Dzeipurs”

Lelles ceļojums

stāstu par leļļu tapšanas vēsturi, uz Sibīriju izsūtītās meitenes lelles stāstu, populārā tūrisma objekta Preiļu Leļļu galerijas mākslinieces Jeļenas Mihailovas stāstu par lellēm un viņu darināšanu, meiteņu stāstus par mīļākajām lellēm.

Stāstu pasākumā „Dzīves kuriozi” iesaistījām Arendoles folkloras kopu „Dzeipurs” un Stabulnieku bibliotēkas bērnu teātra pulciņu. Dziesmas mijās ar skečiem bērnu sniegunā, folkloristu un bērnu jautrajiem stāstiem par dažādiem dzīves kurioziem.

Tā kā vienas no lasītākajām grāmatām Bērnu literatūras nodaļā ir spoku stāsti, tad Helovīna nakts ieskaņā rīkojām pasākumu maziem un lieliem „Spociņstāsti”. Šis pasākums prasīja īpašu sagatavošanos, jo bija vajadzīga sevišķa noskaņa un telpas noformējums. Par to parūpējās nodaļas darbinieces. Atkarībā no aktivitātes bērnu un pieaugušo auditorijas tika gan dalītas, gan apvienotas. Spoku stāstus stāstījām un klausījāmies kopā, bet ciemos tieši pie vecākiem bija ieradusies psiholoģe ar stāstu par bailēm un to ietekmi uz bērnu.

Stabulnieku bibliotēkas bērnu teātra pulciņš

Stāstnieku ķēniņš

Par gada lasītāko grāmatu bērnu auditorijā atzīta Džefa Kinija „Grega dienasgrāmata”, tāpēc aicinājām bērnus uz stāstu pasākumu „Mani un Grega blēņu stāsti”. Par stāstniekiem kļuva tie bērni, kas izlasīja grāmatu, un, tā kā tēma bija viņiem saistoša un aktuāla, tad arī stāsti izdevās.

Lai dotu bērnam iespēju apliecināt sevi kā stāstnieku, kā skatuves runas meistar, rīkojām pasākumu „Kas var mani pārrunāt?”, kurā kā paraugdemonstrējumi bērniem skanēja Riebiņu vidusskolas stāstnieku ķēniņa un dižo stāstnieku uzstāšanās, kā arī Preiļu novada skolu labāko prozas lasītāju fragmenti.

Šādas nodarbības veicina stāstīšanas tradīcijas kopšanu, stāsta veidošanas principu apguvi, attīsta bērnu fantāziju, māca apgūt dažāda veida komunikāciju. Lielākie ieguvēji ir paši bērni, jo viņu guvums izpaužas personiskā izaugsmē, klausoties, mācoties, stāstot. Tajās tiek spēcīnāta bērna spēja raudzīties uz katru situāciju, ko viņš piedzīvo, kā attīstošu, mērķtiecīgu un vajadzīgu, vienlaikus palīdzot gūt aizvien plašāku apjausmu, ka katras situācijas centrā ir viņš pats.

„Grega dienasgrāmata”

Nodarbībās tiek trenēta pašpaļāvība, uzdrīkstēšanās, empātija un radoša, neatkarīga domāšana, pārvarēta nedrošība, notiek veselīga individualitātes stiprināšana. Ļauties pilnībā izpaust labāko sevī un bez dažādām baiļu barjerām uztvert apkārti, sajust savu patību ir šo nodarbību pamatmērķis. Perspektīvā šāda veida nodarbības varētu pārtapt jauno stāstnieku skolā, kurā bērni apgūtu stāsta veidošanas pamatus, trenētu atmiņu, izkoptu runu, mācītos strukturēt stāstījumu, pārliecinoties par stāstīšanas procesa burvību.

Aelita Ramane

Pasaku terapija – iekšējo resursu aktivizēšana ar brīnumainiem līdzekļiem

Ēnu spēles. Foto: shadowplaybook.ru

Aelita Ramane (Pilsrundāles bibliotēka)

Pasaku terapija – iekšējo resursu aktivizēšana ar brīnumainiem līdzekļiem

Mani sauc Aelita Ramane. Es esmu bibliotekāre pēc profesionālā, bet stāstniece pēc sirds aicinājuma, un mani var dzirdēt vien tad, ja aicina izstāstīt kādu līdziību, stāstu vai pasaku. Man patīk stāstniecība, un tāpēc es meklēju jaunus veidus un formas, lai pilnveidotos. Jums es vēlos pastāstīt par nesen iepazīto pasaku terapiju.

Man savas zināšanas nodeva Jeļena Beļinskaja (*Елена Белинская*) no Minskas, kura ir praktizējoša psiholoģe, drāmas terapeite, izmanto savā darbā vairākus terapiju veidus, mācās visu jauno un labprāt dalās savā pieredzē. Pasaku terapijai pievērsās no 2002. gada un šobrīd vada lekcijas – apmācības Latvijā, Lietuvā, Krievijā, Baltkrievijā un citās zemēs.

*Aelita Ramane ar pašas
veidoto marioneti*

Pasaku terapija –
iekšējo resursu
aktivizēšana ar
brīnumainiem
līdzekļiem

Aelita Ramane

Pasaku terapija joprojām neesot zinātniski atzīta, kaut ir viens no senākajiem saziņas un dzīves gudrību nodošanas veidiem. Tās iedarbība ir ļoti plaša un iecienīta, īpaši Krievijā. Latvijā nav plaši izplatīta, bet daudzi psihologi un skolotāji dažas metodes izmanto savā ikdienas darbā, neuzsverot terapijas veidus.

Pasaku terapija, iespējams, ir visnenākais terapijas veids pasaulē, jo pasakas gadu simtiem stāstījušas mūsu vecmāmiņas un vecvecmāmiņas. Tautas pasakā ir viss, ar ko mēs sastopamies reālajā dzīvē. Tajās ir iekodētas metodes, kuras cilvēks var izmantot, saskaroties ar sadzīves problēmām. Autoru pasakās parasti nav šāda koda. Pasakās ir divas pieejas dzīvei: vai nu man ir kāds aizliegums, kam jātiek pāri, lai varētu turpmāk dzīvot, vai arī man ir kāda bēda. Pasaku terapijas nodarbībās tiek izspēlētas, kas cilvēkam dzīvē šobrīd ir svarīgi: izkļūt no grūtas situācijas vai, pārvarot šķēršļus, tikt līdz atrisinājumam. „Pasakas kā brīnumstāstus mums ir stāstījušas vecmāmiņas un vecvecmāmiņas vairākās paudzēs. Diezin vai kāds vispār ir uzaudzis bez pasaku klausīšanās. Dzīvē mums ir viens attiecību modelis, ko esam pārmantojuši no ģimenes, bet pasaku terapija māca mūs izvērtēt savu rīcību, iejūtoties konkrētu tēlu lomās, iepazīties ar citiem attiecību modeļiem, izprast tos un tad izvēlēties sev piemērotāko. Pasakā ir viss, ar ko sastopamies reālajā dzīvē, tur arī ir parādīti risinājumi, cēloņsakarības. Šī terapija ir iespēja atrast risinājumus dzīvē samilzušajām problēmām un psihosomatisko slimību ārstēšanai,” par pasaku terapijas būtību stāsta Iveta Gēbele.¹²²

Klausoties pasaku, bērns var identificēties ar pasakas varoni, iztēloties un kopā ar varoni izdzīvot dažādas situācijas, iemācīties uzvedības veidus, ko pēc tam var izmēģināt arī reālajā dzīvē. Visos laikos viens no galvenajiem vecāku uzdevumiem ir bijis – bērna sagatavošana dzīvei. Pasaku terapija ir instruments, ar kura palīdzību nodot tālāk pieredzi – morāles normas,

¹²² Ezera D. Katrai dzīves problēmai – sava pasaka. *Apollo*. 17.07.2007. <https://www.apollo.lv/5067370/katrai-dzives-problemai-sava-pasaka>

noteikumus, attieksmi pret pasauli. Pasaku terapija ir attīstības instruments – klausoties indivīds darbina iztēli, fantazē, meklē atbildes, pieņem lēmumus.

Pasaku terapija pastāv kā naratīvs. Klausoties pasakas, notikumus uztveram un pielāgojam savam dzīves scenārijam, tāpēc bērniem ļoti patīk klausīties vienu un to pašu pasaku ilgstoši.

Pasaku terapijā izmanto dažādu veidu pasakas: tautas pasakas ar morāli, autoru pasakas, kuras var pielāgot individuālam gadījumam, un līdzību stāstus (kr. *npumča*), kuros ietvertas metaforas. Brīnumainākais ir tas, ka pēc tam daudz kas uzrakstītais un izspēlētais piepildās dzīvē. Būtībā tā ir savas dzīves modelēšana. Iepazīstot pasaku tēlus, cilvēks noskaidro, kas viņš šajā dzīvē šķietami ir.

20. gadsimta sākumā krievu folklorists Vladimirs Props (*Владимир Пропп*) ir pētījis brīnumpasakas struktūru. Viņš lasījis dažādu tautu pasakas un konstatējis, ka tām ir vienāda struktūra, atšķirīgi ir tikai tēli un darbības vietas, dažādas nianšes, kas raksturīgas katrai kultūrai. Brīnumpasakās ir varonis, palīgi, dāvinātājs, antagonists, viltus varonis, varas pārstāvji, sūtītājs. Brīnumpasakas struktūrā ir 31 funkcija, retos gadījumos funkciju kārtība ir sajaukta.

Strādājot ar pasaku, ir jāievēro vairāki principi:

- apzinātība – par ko ir šī pasaka, ko tā iemācīs; cenšanās saprast, kāpēc mēs rīkojamies tā un ne savādāk;
- daudzšķautņainība – aplūko pasaku no vairākiem leņķiem; vienu pasaku sapratīsim dažādi, ja lūkosimies no dažādu tēlu pusšķatpunkta;
- realitāte – noteikti pasaka jāsaista ar mūsdienām, reālo dzīvi.

Pasaku terapijas pielietojumam ir vairāki virzieni:

- didaktiskais – māca, rehabilitē priekšmetu vai tēlu bērna acīs;
- attīstošais – attīsta intelektu, radošumu bērniem, kuriem nav nepieciešams korekcijas darbs ar citām metodēm;
- korekcijas – pielieto destruktīvās uzvedības gadījumos, šeit veiksmīgs ir jautājums „Ko tu jūti?”.

- psihoterapeitiskais – te lieliski palīdz līdzības, tās ārstē dvēseli (Andrejs Gņezdilovs (*Андрей Гнездилов*) vēža slimniekiem uzrakstījis „Vectētiņa Balu pasakas”).

Visi šie virzieni var mīties un papildus izmantot arī mākslas terapiju. Daži pat uzskata pasaku terapiju par vienu no mākslas terapijas veidiem. Pasaku terapiju pielieto grupu un individuālajā darbā. Tā lieliski palīdz pie izdegšanas sindroma, sevis nolieguma, nespējas sastrādāties un ģimenes problēmās.

Tie, kas pasaku terapiju izvēlas kā vienu no terapijas veidiem savā praksē, strādājot ar jebkuru auditoriju, izveido noteiktu plānu, iekļaujot nepieciešamās metodes. Metodes var mainīties, jo pati nodarbība veidojas atkarībā no klienta tā brīža noskaņojuma. Taču viss sākas ar iepazīšanos, lai terapeits varētu vairāk uzzināt.

Iepazīšanās uzdevums „Pasaku varoņa izvēle”

1. Grupa dod pasaku (multifilmas) varoņa vārdu katram dalībniekam. Dalībnieks iet pa apli kādas 3–5 minūtes, un visi viņu vēro. Tad katrs nosauc savas asociācijas. Vienojas par vienu – raksturīgāko. Varianti: Rozā pantera, bitīte Maija, Sniegbaltīte, burve, ragana, runcis zābakos, Laimdota, septītais rūķītis, Bokas jaunkundze, Ronja, feja, pūce, meža feja, Karlsons, Trusītis no „Vinnija Pūka” utt.
2. Katrs iepazīst savu tēlu un 10–15 minūtes individuāli raksta pasaku par sevi.
3. Grupās pa trim (atkarīgs no kopējās grupas lieluma) nolasa savas pasakas. Izvērtē.
4. Visi aplī pārrunā pasakas radīšanas procesu. Kā mainījās attieksme pret tēlu? Kādas ir paša izjūtas attiecībā uz tēlu?
5. Pa pāriem atrod savu antitēlu.
6. Sadalās grupās pa četriem un 15 minūšu laikā sacer kopīgu pasaku ar esošajiem antitēliem.
7. Izspēlē izrādi ar atribūtiem.
8. Kopīgā aplī izrunā, kurš aspekts bijis vieglāks – iesauku došana, pasakas sacerēšana vai antipersonāžs?

Šo vingrinājumu/spēli var pielietot visu vecumu cilvēkiem. Noteikti vajag izrunāties pēc spēles, lai nevienam nepaliek sliktas izjūtas.

Vingrinājums „Balonu spēle”

Jeļena Beļinskaja ieteica vienkāršu vingrinājumu visiem bērniem, sākot jebkuru nodarbību, bet īpaši pasaku terapiju, kurā jāstrādā ar iztēli. Ja pasaku terapija tiek izmantota, strādājot ar bērniem, tad harmonizējas bērna personība un stabilizējas vērtību sistēma.

Izdala balonus un katram, tos pūšot, jāiedomājas sliktais, kas nomāc, no kā vēlas atbrīvoties, to iesloga balonā un aizsien. Katrs pasaka, ko tajā iepūta (ja vēlas) un beigās šo tēlu „iznīcina” sadurot. Ja tas notiek telpā, tad jāatver logs, lai izvēdinātu telpu. Tas noņem spriedzi, atbrīvo no sliktajām emocijām un ļauj sajūst atjaunošanos. Grupa balonus var salikt kādā kopīgā tēlā, salīmējot ar līmlenti. Kad izveidots tēls, tad to visi reizē to samina, līdz „balonzvērs” nav draudīgs.

Ar šo vingrinājumu bērniem var noņemt spriedzi pirms mācību stundas, kad ļauj izkliedēties, ar kājām pasist pa grīdu. Ja laiks un vieta atļauj, bērnus apgulda uz paklājiem un stāsta meditatīvu pasaku. Katru var papaijāt, apskaut, lai būtu ķermeniskā labsajūta, kuras nereti bērniem pietrūkst. Pēc tādas spēles bērni ir gatavi intelektuālam darbam, spēj uztvert nosacījumus. Noslēdz ar mandalu krāsošanu, bet tikai ar zīmuļiem.

Vingrinājums „Emocijas”

Vēl ir kāds vingrinājums, kas palīdz tikt galā ar kādām emocionālām problēmām. Proti, tas ļauj padomāt par sevi šobrīd, noformulēt savas emocijas, māca tās iepazīt. Mūsdienu bērni nespējot atpazīt vairāk par divām emocijām.

Uz piepūstiem baloniem uzzīmē savas emocijas un pastāsta par izvēli. Bērniem ļoti patīk, bet daudziem nemaz nav skaidrs, kādas ir emocijas. Tas ir darbs terapeitam, jo papildus jāparāda emocijas. Te var izmantot emociju kārtis, pašu gatavotas kartītes vai rādīt ar mīmiku, ķermeni.

Pasaku terapeitam pašam daudz jālasa, jāpiemēro pasakas problēmai, jākompilē dažādas pasakas, lai sasniegtu rezultātu. Daudzi Krievijas pasaku terapeiti paši sacer pasakas, un katram ir bagātīgs klāsts visām problēmām un mērķauditorijām. Jeļena Beļinskaja savā praksē izmanto pasaku sacerēšanu „te un tagad”. Klients, atnākot uz pirmo nodarbību, izstāsta savu problēmu. Terapeits ir sagatavojis vairākus jautājumus un uzmanīgi

klausās, līdz uztausta patieso sarežģījumu cēloni. Nākamajā nodarbībā jau ir gatava pasaka, kuru terapeits izstāsta, klients uzmanīgi klausās un domā līdzī. Ja sadarbība bijusi veiksmīga, tad klients ātri saprot, kas viņam jāmaina, kur jāpiestrādā.

Vingrinājums „Pasaku sacerēšana”

Pasaka, ko raksta katrs pats, nes sevī informāciju no zemapziņas. Tajā var izteikt sāpes un pārdzīvojumus, dzīves pieredzi, atklāt iekšējos konfliktus, kā arī atrast atbildes uz sarežģītiem jautājumiem un ieraudzīt savu izaugsmes ceļu. Pasaku terapija – tāpat kā smilšu vai mākslas terapija – ļauj runāt simbolu valodā, ja ir grūti izteikt tieši savus pārdzīvojumus. Pasaku pārnesot uz realitāti, tiek atrisinātas dzīves grūtības – atrastās ceļazīmes palīdz veikt izvēli, pieņemt svarīgus lēmumus.

1. posms. Analīze

Jāiztaujā klients: par ģimeni, hobiju, draugiem, darbu utt. Jānosaka uztveres tips – kinestētiskis, audiālis, vizuālis vai jaukts tips. Jāieklausās klienta valodā (parazītvārdi, slengs, jaunvārdi), kas būs jāieliek pasakā. Jāasociē klients ar kādu grāmatas, filmas, pasaku varoni. Jānosaka problēma, ar kuru jāstrādā (bailis, šķiršanās, vientulība, nāve utt.).

2. posms. Sacerēšana

Pasakas uzbūve. *Reiz sense nos laikos...* – tā jāsākas pasakai, lai klients sāk ieklausīties, ieiet pasakā, jo tas ir maģiskais sākums, kurš jebkurā vecumā iedarbojas uz zemapziņu, liek sajust brīnuma klātbūtni, rada labsajūtu.

Sākam aprakstīt klienta ģimeni un dzīvi ar pasaku tēlu palīdzību. Iekļaujam saklausīto problēmu. Pasakā vajag ielikt palīgu, kas būs blakus, dos padomu, steigsies palīgā. Pasaku virzām līdz atrisinājumam vai dodam risinājuma formulu. Pasakai jābūt īsai, konkrētai.

Ēnu spēles. Foto: shadowplaybook.ru

Leļļu izmantošana pasaku terapijā

Jebkura lelle palīdz pasaku terapijā, īpaši pašu veidota vai kopā ar bērniem darināta. Pasaku terapijā noder arī zīmējumi, kurios attēlo kādu tēlu – lelli. Tas palīdz attīstīt vizuālo domāšanu, veidot iedomu tēlus un palīdz analizēt kādu iekšējo problēmu.

Ēnu lelles ir sen zināms veids, kā spēlēties, bet retais zina, ka tās lieliski palīdz, strādājot ar baiļu problēmu. Iecienīts veids, kā ģimenes lokā rādīt teātri. Ņem melnu kartonu un izgriež ļauno un labo varoni. Tad katram jāizstāsta pasaka ar saviem tēliem, bet ar laimīgām beigām.¹²³

Pirkstiņlelles var izveidot pēc zināmām pasakām, vai izveidot tēlu komplektus – putni, zvēri, debesu spīdekļi utt. Pirkstiņlelles lieliski noder darbā ar mazākiem bērniem, bet lielākiem patīk tās veidot kopā ar ģimeni.

Sens leļļu veids ir marionetes. Tā ir lelle ar kustināmiem locēkļiem, ko darbina ar pavedieniem, auklām, atsperēm, bet pārnestā nozīmē – tas ir cilvēks, kas akli izpilda citu gribu, ir pilnīgi atkarīgs no citiem.

Bērnus aizrauj leļļu teātris, viņi lelles uztver kā dzīvas. Jebkura lelle palīdz situācijās, kad nepieciešams atrisināt kādu problēmu, kad bērns ir atstumts, ģimenē valda neizprotamas lietas u. tml. Lelle ir kā starpnieks, kuram var uzticēties, kas neko nepārmetīs, bet uzklausīs. Tā ļauj sev pieskarties, rada drošību un uzticēšanos.

Krievu kultūrā ir lelles – sargātājas. Tās gatavo mammas, vecmāmiņas un apvārdo pret ļaunumu, iedvēš veselību un aizsardzību. Mūsdienās tādas gatavo, lai izdotos atrast darbu, iedvēš pārliecību, dod uz slimnīcu un tālā ceļā.

¹²³ Var izmantot gatavus pasaku sižetus, kurus kāda jaunā māmiņa sāka veidot saviem bērniem, bet tagad tas jau ir plašāks piedāvājums, kuru varat atrast vietnē www.shadowplaybook.ru

Dažādas kārtis

Pasaku terapija –
iekšējo resursu
aktivizēšana ar
brīnumainiem
līdzekļiem

Aelita Ramane

Kāršu izmantošana pasaku terapijā

Ir vairāku veidu kārtis, kuras izmanto arī pasaku terapijā – metaforu asociatīvās, arhetipu, pasaku taro, dieviešu taro. Kārtis mūs māca ieklausīties sevī un līdzās esošajos, iesaistīties ar viņiem komunikācijā, nenosodot un nekonkurējot. Tās nodrošina labvēlīgu un drošu vidi atklātai domu paušanai. Ar kāršu palīdzību tiek iedarbināti iekšējie atveseļošanās mehānismi, veicināta sava ceļa atrašana, izeja no krīzes, problēmu risinājumi. Darbs ar kārtīm pārsteidz ar savu diagnostikas dziļumu un terapijas ātrumu.

Metaforu kārtis ir unikālas attīstoši metodiskajā darbā gan individuāli, gan grupā ar plašu izmantošanas iespēju spektru: no psihoterapijas līdz ģimenes spēlei, no biznesa līdz teātrim. Kārtis stimulē radošo potenciālu.

Karls Gustavs Jungs (*Carl Gustav Jung*) 20. gadsimta sākumā ieviesa jēdzienu *arhetipi*. „Arhetipi, zināmā mērā ir dziļē aplēpti apzinātās dvēseles fundamenti vai, ja izmanto citu salīdzinājumu – saknes, kas iegrimušas ne tikai zemē šā vārda šaurajā nozīmē, bet arī pasaulē vispār. Arhetipi ir gatavības sistēmas, kas vienlaikus ir gan tēls, gan emocija.”¹²⁴ No Junga iedvesmojoties, izveidotas 45 arhetipu kārtis. Arhetipi ir mūsu tumšā puse, ēna, kura mūs visur pavada. Lai atceramies Hansa Kristiana Andersena pasaku par ēnu! Tā jāierauga, jāpieņem un jāsaprot.

¹²⁴ Jung K. G.
Dvēseles pasaule. Rīga:
Spektrs, 1994. 68. lpp.

Vingrinājums „Kāršu karuselis”

Uz galda saliktas dažādu veidu krāsainas kārtis un iepriekš sagatavotas attēlu kartītes ar dabas norisēm, cilvēkiem, notikumiem. Jāpaņem septiņas bildes un kārtis, kuras patīk. Saliek sev priekšā tādā kārtībā, lai veidotos pasaka, stāsts, līdzība – kas pašam patīk. Stāstam jābeidzas pozitīvi! Sacerēšanas laiks ir 15–20 minūtes. Sadalās grupās pa trim, izliek bildes, un katrs izlasa savu stāstu. Pārrunā, kā patika process, kas patika vai nepatika, ko sajuta. Noskaidro, vai sacerētajā stāstā ir resursi, lai ņemtu spēku. Resursi ir nepieciešami jebkurā stāstā, lai varētu iet tālāk.

Esmu devusi jums ieskatu pasaku terapijā, kas ir tikai ievads no remarkām uz burtnīcas malām, bet tas mani ievada pasaku valstībā, no kuras es izgāju ar atklāsmēm par sevi un vēlmi dalīties ar jums.

Ieteicamie resursi

Gēbele I. *Pasaku dziedinošais spēks*. Biedrība „Bērni bērniem”, 2012.

Ozola E., Veide M. *Dziedinošās terapijas*. Rīga: Jumava, 2010.

Zinkeviča-Jevstignejeva T. *Projektīvā psihodiagnostika pasaku terapijā*. Rīga: SIA „Izglītības solī”, 2006.

Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. *Практикум по сказкотерапии*. Санкт-Петербург: Речь, 2000.

Kristīnes Pasaku skola un brīnumdarbnīca: https://www.facebook.com/KristinesPasakuSkolaUnBrinumDarbnica/?ref=page_internal

Zane Šmite

Balss krāsas. To veidošanas paņēmieni

Dižā dziedātāja Ieva Strauta no Jelgavas folkloras kopas „Dimzēns”. Foto: „Pulkā eimu, pulkā teku” arhīvs

Zane Šmite
(Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija)

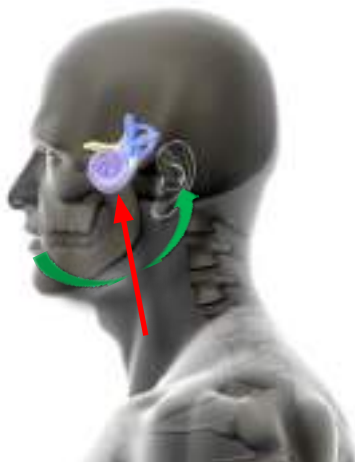
Balss krāsas. To veidošanas paņēmieni

Liela daļa ļaužu vienkārši pieņem, ka viņu balss ir tāda, kā ir, – pati veidojusies dzīves gaitā. Ja cilvēkam patīk viņa paša balss, ja šķiet, ka tā pilnībā atbilst tēlam – lieliski. Šo rakstu varat tālāk nelasīt.

Ja nu tomēr kādreiz gribētos maigāku vai skanīgāku balsi, „iekrāsot” balsi dažādu tēlu un emociju atveidei, tad būtu jāzina, kā tādu var veidot.

Balsi veido viss mūsu ķermenis, ietverot gan tā fiziskās darbības pusi, gan mūsu emocijas un prāta nodarbes. Ja cilvēks pēc dabas ir fiziski aktīvs, sportisks un azartisks – balss skanējums visdrīzāk būs skanīgs un aizrautīgs. Varbūt vienīgi kādreiz runa plūdis par ātru citu uztverei. Ja cilvēks vairāk introverts, kautrīgāks – balss būs klusāka un neskanīgāka. Tā kļūs īpaši neskanīga, ja runātājam vēl pietrūks pārliecības par vēstījuma svarīgumu.

Vienmēr der sekot savām muskuļu sajūtām – ja, veicot kādu vingrinājumu vai izmēģinot skaņas, sajūtat ko nepatīkamu – niezē kaklā, krešķis, sāpes u. tml., tad vingrināšanās jāpārtrauc. Tas liecina, ka darāt ko nepareizi un/vai pārāk centīgi. Balss skanēšanā viss atkarīgs no sava ķermeņa ekonomiskas lietošanas.

Savas balss dzirdēšana

Savu balsi mēs dzirdam gan no ārpusēs – ar savām ausīm no ārējām gaisa svārstībām, ko esam paši izraisījuši, gan no iekšpusēs ar t. s. iekšējo dzirdi, kad svārstības uztveram caur kauliem un mīkstajiem audiem. Mūsu priekšstatu par savas balss skaņojumu veido abas „dzirdes”, taču jāņem vērā, ka „ceļojot” skaņa zaudē augšējās virsskaņas. Šī iemesla dēļ, klausoties savas balss ierakstu, kur mikrofons uztver tikai ārējo balss skaņu, turklāt visā tās krāšņumā, tā šķiet svešāda, reizēm nepieņemama.

Ja nav iespēju ierakstīt – var klausīties savu balsi, pieliekot plaukstu pie ausīm – it kā veidojot tās līdzīgas dzīvnieku ausīm, lielākas.

Runātājam pašam jāpieņem lēmums, vai dzirdētais apmierina vai nē, vai balss krāsas atbilst vēstījuma saturam, papildina to vai nē. Ja balsij pietrūkst „spožuma” – jāmeklē iespējas to paspilgtināt, ja pārāk metāliska – padarīt maigāku.

Kā mēs zinām kādā augstumā sākt runāt vai dziedāt? To iestrādājam treniņu procesā atkārtojot teikto vai dziedāto vairākas reizes, līdz tas šķiet pieņemams. Tad, turpinot trenēties, piemērotais skaņas augstums iegūl t. s. muskuļu atmiņā, ko nodrošina receptori, kas atrodas balsenē – dažādos muskuļos, skriemeļu savienojuma vietās un gļotādā.

Lielākā daļa balss radīšanas instrumenta atrodas mūsos iekšā. Tomēr ir dažas lietas, ko varam novērot un pielabot, tādējādi veidojot visērtāko un ekonomiskāko muskuļu lietojumu.

Attēla pa kreisi – labojama stāja, pa labi – laba stāja

Viens, kam pievērst uzmanību, būtu **stāja**. Elpot un runāt ir vieglāk, ja esat izslējies, nevis sagumis. Jāatceras, ka krūškurvis piedalās elpošanas procesā, tāpēc sagumušas stājas gadījumā mums ir grūtības pilnvērtīgi ie- un izelpot.

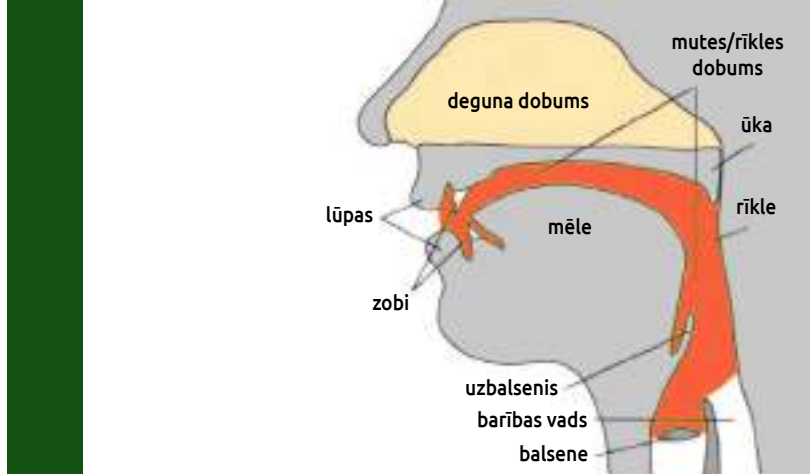
Un tad vēl arī galvas pozīcija attiecībā pret ķermeni. Muskuļiem ir vieglāk atbalstīt mākslinieciskos centienus, ja tie tiek lietoti pareizi, atbilstoši to darbības īpatnībām. Mēs drīkstam kustināt galvu dažādos virzienos runāšanas laikā, tikai vajadzētu izvairīties no ilgstošas muskuļu sasprindzināšanas, turot, piemēram, zodu augsti paceltu vai zemu nolaištu.

Balsi veido elpa (elpošanas orgāni un muskuļi), skaņas avots – mūsu balss saites un rezonators – iekšējā telpa (mutes/rīkles dobums) virs balss saitēm līdz lūpām, reizēm arī deguna dobums.

Elpa

Izelpa ir spēks, kas ievibrē balss saites mūsu skanētvēlmes laikā. Izšķir primāros un sekundāros elpošanas muskuļus. Šajā rakstā par septiņiem primārajiem muskuļiem.

Ielpu nodrošina diafragma un ārējie ribstarpu muskuļi. Diafragma „strādā” bez atpūtas kopš katra cilvēka dzimšanas. Mēs tās darbību uztveram kā pašsaprotamu. Tomēr jāatceras, ka diafragmas kustības amplitūda palielinās, ja mēs vēlamies runāt skaļāk vai dziedāt.

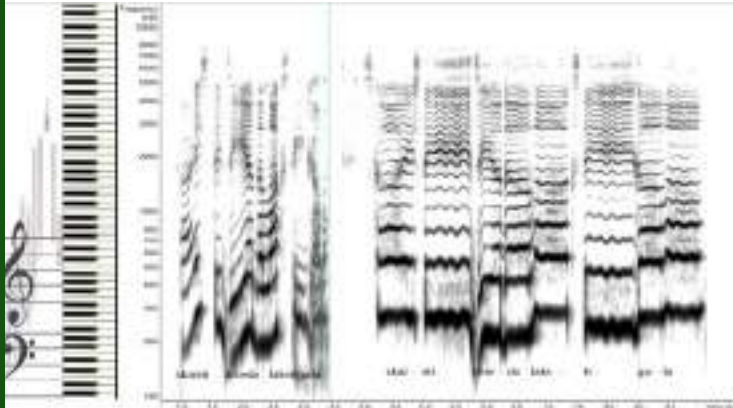

Mūsu primārie **izelpas** muskuļi ir ārējie ribstarpu muskuļi, vēdera taisnais muskulis, vēdera iekšējais un ārējais slīpais muskulis un vēdera šķērsmuskulis. Šo (un sekundāro elpošanas) muskuļu koordinēta darbība mums palīdz veidot stabilu skaņu.

Vai, veicot dziļu ieelpu, pleci ceļas uz augšu? Ja nē – labi. Šāds elpošanas veids mums der brīžos, kad gribam atelsties pēc fiziskas slodzes, bet īsti neder skanīgākas balss radīšanas gadījumā.

Vai, veicot dziļu ieelpu, krūškurvja apakšējā daļa viegli kustas uz sāniem? Un ko „dara” vēders – „izbīdās uz āru”? Šīm kustībām nav jābūt lielām. Diafragmai ir vieglāk kustēties uz leju, ja vēdera muskuļi ir elastīgi, nevis tiek stingri turēti. Sākumā var veikt lēnas ieelpas un garas izelpas, tad pamazām jātrenējas veikt īsu ieelpu, bet izelpu – atstāt garu. Nav vienas pareizas elpas lietošanas runāšanā/dziedāšanā receptes visiem. Esam gana atšķirīgi. Tomēr, ja nav balss pietiekami skanīga, vai arī jūtat saspringumu kaklā – ieteiktu papētīt, kā lietojat savus elpošanas muskuļus.

Pavisam elpošanas procesā ir iesaistīti vairāk nekā 30 muskuļi, tādēļ vingrošana vai citāda veida sevis uzturēšana vismaz pieklājīgā fiziskā formā ir ieteicama. Tas veicina stabilu, nepārspīlētu savā stiprumā gaisa plūsmu, kas ierosina vibrācijai cilvēka balss saites.

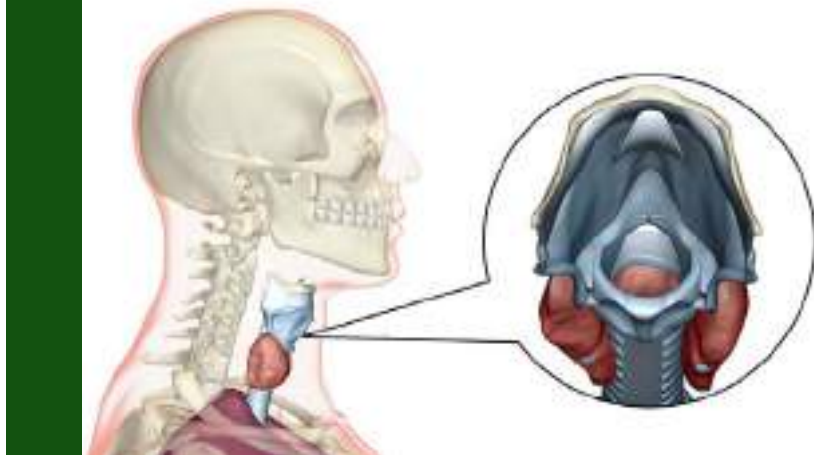
*Spektrogramma frāzei „Skaisti dzieda lakstīgala”.
Kreisajā pusē – runāts teksts, labajā – dziedāts*

Skaņas uzbūve

Parasti ir kāds skaņas avots, kas ierosina vibrācijas. Līdzīgi kā attēlā ūdens viļņi izplatās prom no kustības ierosinātāja – akmentiņa, kas iekritis ūdenī, arī skaņas viļņi izplatās prom no skaņas radītāja. Vienas daļiņas iekustina nākamās, veidojot skaņas viļņus. Tie viļņojas, līdz beidzas enerģija. Siltā laikā (20° C) skaņa pārvietojas ar ātrumu 343 m/s, vēsākā viegli lēnāk.

Lai gan mūsu auss uztver skaņu kā vienu veselu, būtu jauki atcerēties no fizikas stundām, ka skaņu veido pamatskaņa un virsskaņas. Spektrogrammas attēlā zemākā tumšā līnija ir pamatskaņa, virs tās – pārējās virsskaņas. Balss skaļumu un skaņīgumu nosaka tas, cik saskaņoti lietojam elpošanas un balsenes muskuļus kopā ar artikulācijas orgāniem – mēli, ūku un lūpām, tādējādi veidojot bagātīgāk pastiprinātu virsskaņu klāstu.

Skaņas avots

Cilvēka instrumenta – balss – skaņas avots ir balss saites, kuras atrodas balsenē. Balss saites priekšpusē piestiprinātas pie vairogskrimšļa (apmēram tur, kur ādamābola izliekums), bet aizmugurē – pie kausiņskrimšļiem, kuri tās kustina ar muskuļu palīdzību. Mierīgi elpojot, balss saites ir nesasprindzinātas, gandrīz nekustīgas, veidojot atvērtu balss spraugu, lai veicinātu balsenes primāro funkciju – nodrošināt netraucētu gaisa plūsmu mūsu ķermeņa apskābekļošanai izdzīvošanas nolūkos.

Skaņšākumi. Īstās balss saites

Balss saitēm ir apbrīnojama uzbūve, kas, neskatoties uz to nelielo izmēru, nodrošina lielu izturību un elastību mūsu pār-mērīgi ieilgušās verbālās izpausmes gadījumos. Balss saišu garums nosaka, cik liels būs mūsu balss diapazons. Vispār jāpieņem fakts, ka tas ir tāds, kādu vecāki mums atstājuši ģenētiskajā mantojumā. Pagaidām balss saišu garumu nevar mainīt, kā, piemēram, deguna garumu. Bet pavisam noteikti varam izkopt un attīstīt balsi tādu, kādu vēlamies.

Dažādu balsenes muskuļu iesaiste veido stingrāku un vieglāku balss skaņējumu, ko pazīstam ar tautā lietotajiem termiņiem krūšu un galvas reģistri. Savukārt saišu dažāda sakļaušana rada lielāku vai mazāku elpas pieskaņu.

Es to tautu zeltenīti
Divējādi mēģināju:
Dziežu sīki, dziežu resni,   dziežu 'dziedu'
Abējādi saskanēja.
(LD 305)

Lai sajustu, kā saites sakļaujas, var izmēģināt pēc nelielas ieelpas gaisu izelpot mazās porcijās. Darot to klusumā, var dzirdēt nelielu skaņu, ko veido balss saites un atbrīvotais gaisa malks.

Ja vispirms ievēljam īsu elpu, aizturam un tad sākam skanēt ar vieglu grūdienu, tad skaņas sākumā var dzirdēt tādu kā vieglu klakšķi – gaiss it kā izlauzies no saišu apakšas. Šādu skaņas sākumu sauc par cieto skaņšākumu. Pazīstamais izbrīna izsauciens o!, ir viens no piemēriem. Šādi var veicināt balss saišu ciešāku sakļaušanos. Var izmēģināt ar dažādiem patskaņiem. Bet jāatceras par nepārspīlēšanu un sekošanu sajūtām.

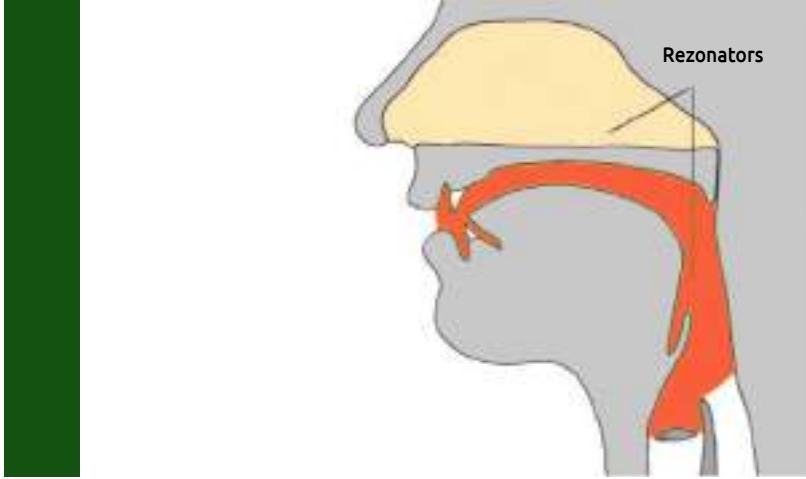
Ja balss saites sakļaujam reizē ar izelpu – veidojas maigāks, plūstošāks skaņas sākums.

Ja vispirms ļaujam izskanēt elpai (var iesākt ar vieglu „h” skaņu) un tikai tad veidojam skaņu – veidojas pārelpas skaņšākums. Ilgstošī skanot šādā veidā būtu jāuzmanās, ka nesareibst galva.

Neīstās balss saites

Vēl būtu jāpievērš uzmanība neīstajām balss saitēm, kuras atrodas virs īstajām. To saspringums veido skaņu, kas daudziem rada sajūtu, ka runātājam uztraukumā sažņaudzies kakls. Kopā ar īstajām balss saitēm un uzbalseni, neīstās balss saites ir mūsu lieliskie sargi, kas novērš jēlkādu iespēju iekļūt elpceļā kādam svešķermenim. Katrs, kurš piedzīvojis klepus lēkmi pēc aizrīšanās, ir izjutis nāves bailes. Tomēr neskatoties uz to, cilvēki nekādi nav atturami ēst un runāt vienlaicīgi.

Kā to iepriekšējā gadsimtā izpētījusi dziedātāja un balss pētniece Džo Estila (*Jo Estill*), neīstās saites iespringst, ne tikai sargājot mūsu elpceļu vai stresa gadījumos, bet arī balss reģistra galējos punktos, kad mēģinām izspiest augstāko un

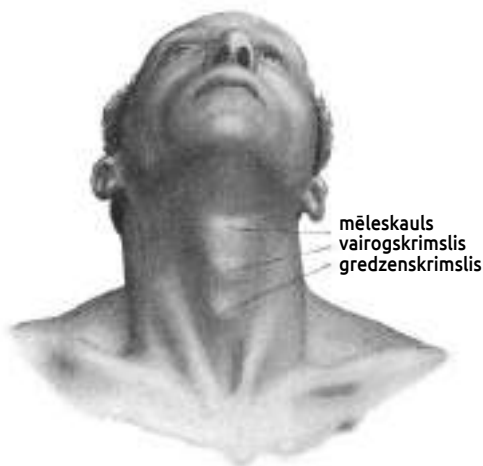
zemāko skaņu. Viņas ieteikums ir viegli padomāt par skaņu, ko radām, runājot raudulīgā balsī. Tā varam veidot plašāku rīkles iekšējo telpu. Citiem palīdz sajūta, kāda veidojas, kad pieklājīgi ar aizvērtu muti gatavojamies žāvāties, bet to neizdarām.

Rezonatori

Saskaņota, mūsu vokālajā gaumā balstīta skrimšļu un muskuļu darbība, izelpas ierosināta, rada visu to balss skaņas spektru, ko dzird ārpusaule un mēs paši. Taču skaņa, ja tā nonāktu apkārtējā vidē bez rezonējošā lauka virs balss saitēm, būtu nekāda – drīzāk neglīts pļerkšķis –, kā to noskaidrojuši zinātnieki, izveidojot balss saišu modeli. Visu balss skaistumu rezonē un veido telpa virs balss saitēm – rīkle un mutes dobums. Rezonatori ir gaisa dobumi, kas vibrē līdzīgi oriģinālajai skaņai un padara to tādu, kādu vēlamies. Vai tādu, kā sanāk.

Cilvēka īpatnība ir tā, ka mūsu rezonējošais lauks – mutes/ rīkles dobums, pateicoties muskuļiem, nemitīgi maina savu formu. Profesionālas balss lietošanas gadījumā rezonējošais lauks tiek mainīts apzināti, veidojot dažādas balss nokrāsas atbilstoši stilam.

Lai balss saišu radītā skaņa veidotu pilnīgāku skanējumu – tādu, kur pastiprināti pēc iespējas vairāk virstoņu, – jāiepazīst un jāpēta akustiskā telpa balss ceļā no balsenes caur muti pašulē.

Balsene

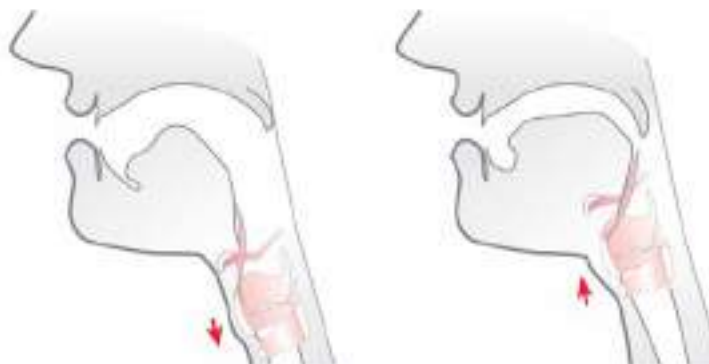
Pateicoties muskuļiem kaklā, mēs varam balseni kustināt uz augšu un leju. Vispirms vajadzētu saprast, kur tad ir balsene. Paceļam viegli uz augšu zodu un maigi, maigi slidinām pirkstu no zoda uz leju – pirmais stingrākais veidojums ir vairogskrimšļa augšējā mala. Ja pirmo reizi taustāt balseni – var būt nepatīkami, tāpēc to vajadzētu darīt viegli, neuzspiežot pārāk daudz.

Balseni veido

- Trīs nepāra skrimšļi – vairogskrimslis, gredzenskrimslis un uzbalsenis.
- Trīs pāra skrimšļi – kausiņskrimslis, radziņskrimslis un ķilveida skrimslis (kausiņskrimšļi un radziņskrimšļi brīdī, kad gribam izteikties vai dziedāties, pateicoties apbrīnojamai muskuļu sadarbībai, sakļauj vai atver balsisaites).

Turam plaukstu sāniski un virs vairogskrimšļa atstājam rādītājpirkstu. Tad slidinām nākamo pirkstu pāri nelielajam izliekumam (vīriem izteiktāks un pazīstams ar nosaukumu ādamābols jeb gāmurs) un zem tā apstājamies. Tad pieliekam zeltnesi – ja paveicas, var sajust spraugu starp vairog- un gredzenskrimšļiem. Nolaižam galvu atpakaļ parastajā pozā. Elpojam. Šo varam nosaukt par balsenes parasto vai neitrālo pozīciju. Atstājot pirkstus turpat, norijam siekalas. Var sajust, ka balsene paceļas un tad atgriežas tur, kur bija elpošanas laikā. Nākamais – nožāvājamies. Balsene šajā procesā noslīd uz leju un, beidzot žāvāties, atkal atgriežas neitrālajā pozīcijā.

Viens no veidiem, kā mainīt balss krāsu, ir balsenes zemākas vai augstākas pozīcijas lietojums. Pamēģiniet runāt vai dziedāt

Attēlā pa kreisi – balseni var pazemināt, pa labi – paaugstināt

ar dažādām balsenes pozīcijām. Lai skaidrāk saprastu, ko darāt – atstājiet pirkstus uz balsenes. Un atceramies par darbību pārtraukšanu nepatīkamu muskuļu sajūtu gadījumos. Pazeminot balseni, rezonējošais lauks palielināsies un balss krāsa būs tumšāka, klausītājiem būs asociācija ar dziļāku skaņu. Turot balseni augstāk – samazinām rezonējošo laukumu, un balss skanējums izklausīsies augstāks, gaišāks, taču var gadīties, ka spiedzīgāks. Multiplikācijas filmu varoņu ausis tricinošās balsis parasti tiek veidotas ar augstu balsenes pozīciju.

Mēle

Viens entuziastisks muskuļu apkopojums, bez kura nav iespējama saziņa, ir mēle. Tā ir ārkārtīgi kustīga un, kā izrādās, mēdz būt neatkarīga (es šeit nedomāju runātā saturu) savā kustīgumā, sagādājot īpašniekam balss skanējuma un burtu izrunas skaidrības problēmas. Iesaku pavērot spogulī kas notiek ar mēli dažādu patskaņu ilgākas skandēšanas laikā. Vai sakot, piemēram, garāku „ā”, mēle ir rāma visu patskaņa skanēšanas laiku? Ja ir – brīnišķīgi. Vispār iesaku ne tikai papētīt mēles rošību skanēšanas laikā (vai tā, piemēram, mutes dziļumā nemet kūkumu, neļaujot skaņai labskanīgi tikt ārā?), bet arī ierakstīt savu stāstāmo, pievēršot uzmanību tikai patskaņu un līdzskaņu skanīgumam. Vai visi burti vienlīdz labi dzirdami? Vai „nenorijam” galotnes?

Jāņem vērā, ka balss saitēm reizēm zibenīgi jāpārtrauc skanēt, kamēr izsakam nebalsīgo līdzskani, un tūlīt jāturpina vibrēt, jo nākamais visdrīzāk ir kāds no patskaņiem. Gluži tāpat kā pārējo ķermeņa muskuļu nostiprināšanas gadījumos, arī mēlei

noder vingrināšana un staipīšana. Savukārt dikcijas uzlabošanai noder gan skaitāmpanti, gan speciāli izveidoti runas vingrinājumi. Iesaku ielūkoties runas skolotājas Dzintras Mendziņas grāmatā „Vārds, Doma, Runa”.

Ja veidojam runājamo skaņu ar augstu balsenes pozīciju un vēl pievēršam uzmanību tam, lai mēle būtu tik augstu, kā izrunājot „ī” skaņu, veidosies diezgan skanīgs, varbūt kāda uztverei pārāk skanīgs tonis. Savukārt, ja balseni turam zemāk, arī mēle būs zemāk (te kādreiz der atcerēties mirkli, kad savā negausībā esam steigušies ar ēdiena ielikšanu mutē, bet tas izrādījies pārāk karsts; to atvēsinot, mēs pazeminām mēles aizmugurējo daļu. Ja šādā pozīcijā radām skaņu – tā būs dobjāka nekā parasti.

Žoklis

Mēs bieži runājam par žokļa pozīciju, bet drīzāk būtu jāpie-skata muskuļi, kuri šo galvas daļu kustina. Košļāšanas muskuļi ir vieni no spēcīgākajiem muskuļiem.

Pamatā košļāšanas muskuļi ir domāti pārtikas sasmalcināšanai. Vēl šiem muskuļiem ir tieksme saspringt spēcīgu emociju uzplūdus, diemžēl arī no stresa, un tas kādreiz var apgrūtināt publisku uzstāšanos. Hronisks košļāšanas muskuļa saspringums var veicināt pat galvassāpes.

Ieteikums būtu viegli masēt košļāšanas muskuli – gan no augšas uz leju, gan veicot apļveida kustības. Pievēršot uzmanību tā darbībai, var sākt to kontrolēt un neļaut pārāk saspringt stresainā situācijā.

Lūpu pozīcijas. Kreisajā pusē viegli uz priekšu izstieptas lūpas – kā veidojot patskani „u”. Pa vidu – lūpu kaktiņi uz sāniem – kā viegli smaidot un veidojot patskani „i”. Labajā pusē – neitrāla lūpu pozīcija

Vēl ieteiktu pie spoguļa pavērot, kā runājot kustināt žokli. Reizēm uztraukumā veicam kustības uz sāniem vai pārāk izstumjam žokli uz priekšu. Te gan drīzāk noderētu papētīt savas uzstāšanās nofilmēto materiālu – ieteicams bez skaņas.

Vienmēr ir jautājums par to, cik plaši atvērtai jābūt mutei. Dziedāšanas gadījumā tas atkarīgs no stila, kādā vēlaties dziedāt; runāšanas gadījumā – no personīgās gaumes. Ja publika saka, ka nevar saprast vārdus, nāksies pārskatīt savus runāšanas paradumus.

Lūpas

Anatomijas grāmatās sejas muskuļiem latviešu valodā ir burvīgi, iztēli raisinoši nosaukumi. Šoreiz tikai par mutes gredzenmuskuli, kas atrodas lūpās. Un nedaudz par smaida muskuli.

Lūpas ir svarīgas kā skaistuma objekts sejā, to daiļošanai ir veltīta vesela industrija. Reizēm, kad grūti saprast runātāja teikto, mēs cenšamies nolasīt no lūpām. Bet ko tad, ja lūpas neaktīvas un mazkustīgas? Artikulācijas uzlabošanai iesaku ielūkoties iepriekš pieminētajā Dzintras Mendziņas grāmatā, šoreiz vairāk par lūpu nozīmi balss krāsu veidošanas procesā, kura laikā ar lūpu kustināšanu iespējams pārveidot rezonējošo lauku.

Atkal pie spoguļa. Pavērojiet lūpu pozīciju mierīgas elpošanas laikā. Tad parunājiet, viegli paverot muti un cenšoties daudz neizmainīt pozīciju.

Tad viegli pastiepiet lūpas uz priekšu, veidojot apaļīgu liekumu. Skaņa veidojas tumšāka, dobjāka, jo esam palielinājuši rezonējošo lauku. Pamēģiniet parunāt, cenšoties noturēt lūpas

viegli uz priekšu. Savukārt, pastiepjot lūpu kaktiņu uz sāniem, skaņa būs gaišāka.

Izmēģiniet vienu un to pašu teikumu pateikt ar trim dažādām lūpu pozīcijām. Kura skaņa patīk labāk? Un vai patīk, kā tas izskatās?

Ūka (mīkstās aukslējas)

Pie spoguļa atveriet muti un tās dziļumā ieraudzīsiet virs mēles mazu mēlīti – ūku. Varat to pacelt? Klausat? Ar tās palīdzību varam gan veidot interesantu balss krāsu, gan dūdot kā baloži. Daži mazo mēlīti lieto „r” skaņas veidošanai, ja nav izdevies piedabūt mēli šīs skaņas veidošanā.

Elpošanas laikā tā brīvi nokarājas, lai gaiss aizvērtas mutes gadījumā nonāktu plaušās. Dziedāšanas un runāšanas laikā parasti gaisu ievēlcam gan caur degunu, gan muti. Savukārt sagremotās pārtikas rīšanas laikā ūka tiek pacelta, lai pasargātu deguna ejas no barības iekļūšanas.

Mūsu valodas vokālajā mūzikā nav pieņemts lietot nazālu skaņu, tādēļ ūka lielāko tiesu ir pacelta. Lai mēs atdarinātu nazālu skaņu, ūka ir viegli jānolaiz uz leju – tā, lai skaņa iet gan caur degunu, gan muti. Skaņu, viegli iekrāsojot ar nazālo toni, var padarīt spilgtāku.

Dažiem nav nemaz tik viegli lietot ūku skaņveidē apzināti. Var noderēt šāds vingrinājums. Viegli pavērt vaļā muti un veikt pāris ieelpas un izelpas caur muti. Tad, atstājot muti vaļā, ieelpot un izelpot caur degunu. Tad caur muti. Tā pamīšus vairākas reizes. Ja tas nepalīdz sajust ūkas kustību, var pamēģināt

izmantot skaneni „ng” [ŋ]. Lai mēs pateiktu „ng” skaņu kā vārdos *Inga, Ganga, bunga, runga* vai *banga* – ūkai jāsatiekas ar mēles aizmugurējo daļu. Lai varētu pārliecināties, vai tiešām ir izdevies skandēt „ng”, – skanēšanas laikā viegli jāaizspiež deguns (jāturpina skanēt) – ja skaņa nav dzirdama, ūka ar mēli ir satikušās.

Vieglu, maigi skanošu „ng” skaņu ir ieteicams izmantot balss iesildīšanā pirms runāšanas vai dziedāšanas un arī pēc. Vispirms vajadzētu iesākt ar nelielu skaņas kustību – divas līdzās esošas skaņas, tad palielināt intervālu, bet ne skaļumu.

Ja nav izdevies citādi mairināt pārejas no krūšu uz galvas reģistru, „ng” skaņa var būt viens no risinājumiem. Tad maigi jādūc tieši pārejas skaņas. „Ng” skaņu var izmantot arī skanīgākas „m” skaņas veidošanā.

Balss muskuļu iesildīšana un atsildīšana

Iesaku balss veidošanā iesaistītos muskuļus pirms profesionālas to lietošanas tomēr iesildīt. Ar profesionālu darbu es domāju gan stāstniekus, gan skolotājus, gan dziedātājus, gan visus tos, kam paredzēta jēlkāda ilgāka verbāla uzstāšanās.

Vienmēr pirms uzstāšanās ir ieteicams izgulēties, labi justies un pieskatīt, lai nepiezogas elpceļu slimības. Tāpat dzert pietiekami daudz ūdens, kā arī izvairīties no pārtikas, kas rada spriedzi vēderā. Ja paredzēta ilgāka balss lietošana, iesaku pakāpenisku iesildīšanos – viegli padūkt no rīta un tad jau tieši pirms uzstāšanās. Tāpat nevajadzētu aizmirst atsildīt balss muskuļus pēc kārtīgas lietošanas.

Skaneņa „ng” izmantošana ir viens no veidiem, kā iesildīt balsi. Cits veids ir sašaurināta vokālā trakta vingrinājumi:

- Lūpu trellis, kur gaisu pūšam caur brīvi vibrējošām lūpām. Jāpieskata, lai gaiss nevirbrē arī vaigus.
- Mēles-lūpu trellis, kuru veidojam, mēli noliekot uz apakšlūpas, bet gaiss izplūst mēlei pa apakšu. Abus treļļus var izpildīt gan ar skaņu, gan bez. Ieteiktu gan vispirms pārliecināties, ka trellis bez skaņas veidojas viegls, ar nelielu piepūli. Lūpas viegli vibrē, izelpa veidojas gara, gara.
- Līdzskaņu „r”, „v”, „z”, „ž”, „m” un „n” skandēšana.

Iesaku pamēģināt izmantot arī kokteiļsalmiņu. Veidot ar lūpām „ū” skaņu (tā kā buču) un tad ielikt salmiņu. Turēt tikai ar lūpām, ar zobiem ne. Dūcot salmiņā, jāpieskata, lai gaiss nesprūk ārā gar salmiņa malām. Dūkšanu var iesākt ar mazāku skaņas vilni, tad pamazām palielinot intervālu. Vingrināšanās ar salmiņu palīdz gan izlīdzināt reģistru pārejas, gan parādīt ķermenim, ka iespējams iztikt ar vienu elpu daudz ilgāk. Parasti nepamanām, ka jau ir izstrādājušies paradumi ievilkt elpu vai vajag vai ne – ar salmiņa palīdzību iespējams apgūt ekonomiskāku elpas izlietojumu. Dūkšanas laikā notiek arī viegla balss saišu masāža no augšas. Šie vingrinājumi ar salmiņu ieteicami ne tikai balss muskuļu iesildīšanai, bet arī atsildīšanai, kā arī nogurušas balss sajūtas gadījumos.

Veiksmi savas balss izpētes ceļos!

Izmantotā literatūra

Estill J., Steinhauer K., Klimek M. *The Estill Voice Model: Theory and Translation*. Pittsburgh, PA: Estill Voice International, 2017.

McCoy S. *Your Voice: An Inside View*. Gahanna, OH: Inside View Press, 2019. 3rd ed.

Mendziņa Dz. *Vārds. Doma. Runa*. Rīga: Sol Vita, 2004.

Rūmans G. M., Kažoka Dz., Pilmane M. *Klīniskā anatomija medicīnas studentiem*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitātes izdevniecība, 2019.

Sundberg J. *The Science of the Singing Voice*. DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 1987.

Titze I. R. *Principles of Voice Production*. Iowa City, IA: National Center for Voice and Speech, 2000. 2nd printing.

Zvirgzdiņa E. *Par vokālo mākslu*. Rīga: Zvaigzne, 1986.

Martīna Heidegera „lauku ceļš”¹²⁵

„... brāzma, kas laužas cauri Heidegera domāšanai, – tāpat kā tā, kuras vēsmu mēs jūtam arī pēc tūkstoš gadiem, lasot Platona darbus, – gūst savu sākotni ne jau mūsu gadsimtā. Tā nāk no senatnes, un tas, ko tā atstāj pēc sevis, ir pilnība, kas, kā jau viss pilnīgais, atgriežas savā mūžsenajā dzimtenē”. Tā par Martīna Heidegera filosofiju raksta Hanna Ārente – viena no viņa jaunrades labākajām pazinējām un reizē arī nesaudzīga kritiķe.

Filosofa ceļš līdzinās Odiseja klejojumiem, tas sola daudz atklājumu un guvumu, taču, to ejot, jāsastopas arī ar briesmām un vilinājumiem aizklīst malduceļos. Ir vajadzīga drosme doties ceļā, taču divtik grūti ir prast atgriezties mājās, dzimtenē. Odisejs to spēj, to spēj arī Heidegers. Viņa filosofiskie jautājumi nāk no „senatnes”, no vienkāršā un, veicot ceļu nezināmajā, atgriežas vienkāršajā – klusumā, kas kļuvis vēl klusāks.

„Lauku ceļš” ir savdabīgs domātāja dzīvesstāsts, koncentrēts viņa filosofiskās programmas izklāsts. Taču būtībā runa nav tikai par filosofu, lauku ceļš izteic katra cilvēka dzīves gājumu, ja vien šo gājumu esam spējuši piepildīt, ja, nenoklīstot malduceļos, spējam atgriezties mājās, nesot līdzī mūža guvumu, tāpat kā malkascirtējs, tuvojoties naktij, stiepj uz pavarda pusi žagaru nastu vai zemnieks rudenī ved mājās smagi piekrautus ratus ar ražu. Iet lauku ceļu nozīmē atgriezties, uzklausīt „viena un tā paša” aicinājumu, kas nemainīgs gadu tūkstošos.

Šim nemainīgajam var būt dažādas sejas, taču savā būtībā tas ir „vienkāršais”, cilvēcība, kas pavērta debesu augstumam un paļāvīga zemes patvērumam.

Lauku ceļš ir dzimtene, kāda pasaule, kurā katra lieta un notikums gūst savu vietu un jēgu, tas ir cilvēciskās telpas eksistenciālais mērs. Ceļš sevī ietvēris cilvēka darbu, priekus un bēdas, tas kļuvis par viņa dzīves horizontu, par „dzīvu būtņi”, kas iet

¹²⁵ Esejas pirmpublicējums: Kūlis R. Martīna Heidegera „lauku ceļš”. *Kentaurs XXI*. 2000. Nr. 21. 4.–5. lpp.

savu gaitu, vedot līdzī arī cilvēku. Lietas, kuras ceļš sapulcinājis ap sevi, ir piesātinātas ar vārdu. Tās gatavas runāt ar cilvēku, ja vien viņš spējīgs tās uz klausīt.

Heidegera „Lauku ceļu” var uztvert kā poētisku sacerējumu – tāds tas patiešām arī ir. Taču vārdi šajā sacerējumā nekādā ziņā nav tikai vārdi vai simboli. Tie iezīmē jēgas centrus, kas valodiski izteic cilvēka eksistences mezglupunktus. Katra no šīm jēgas struktūrām – debesis, zeme, gājums cauri biežoknim un saules pielietiem meža klajumiem, vienkāršais, klusums utt. – ir izvērsta Heidegera filosofijā un guvusi atainojumu interpretējošā literatūrā.

Lauku ceļa aicinājums nepavisam nenožīmē romantiskus sapņus, patriarhālu utopiju vai mēģinājumu gremdēties dabas pirmatnībā. „Lauku ceļu” var iet arī pilsētas mūros, nav jābēg no mūsdienu civilizācijas guvumiem. Tomēr Heidegera izpratnē tehniskās civilizācijas drūzmā un troksnī, tehniskā prāta radīto lietu lavīnā draud pazust pats cilvēks, draud pazust tas „vienkāršais”, kas, caurvijot gadu tūkstošus, veidojis cilvēcības kodolu.

Filosofs aicina atcerēties divu pasaules karu upurus, aicina ieklausīties klusumā – varbūt spēsim atkal sadzirdēt „viena un tā paša” aicinošo balsi, varbūt klusumā saklausīsim jaunas atnākošās pasaules nedrošos soļus – pasaules, kam vietu varētu sagatavot tie, kuros vēl mīt lauku ceļa „zinošā skaidrība”.

Nobeigums

Starp „lauku ceļa” gājējiem un tā balss uz klausītājiem ir arī stāstnieki – labās vēsts nesēji saviem klausītājiem, kad stāsts izlolots dialogā pašam ar sevi.

Kā pirmā stāstnieku vērtība minama vienkāršība – spēja no sirds uz sirdi bez samākslotības un viltus aiznest stāsta vēsti. Kā otrā – nesavtība, jo, ja tev ir stāsts un man ir stāsts, tad, apmainoties ar tiem, – mums katram ir jau divi stāsti. Bet vissvarīgākais – dzīvā, runātā valoda ir mūsu esamības māja. Dzimtās valodas daudzveidība tās dažādajos vēsturiskajos slāņos un dialektu krāšņumā ir mantotais un nākamajām paaudzēm tālāk nododamais nams, kura kopšana, atjaunošana un saglabāšana ir mūsu rūpes un pienākums. Tiekamies stāstos!

Māra Mellēna

Izdevums sagatavots
SIA "MADRIS"
Reģ. Nr. LV40003292668
Tallinas ielā 36a, Rīga, LV-1001
www.madris.lv